

पहिलो परिच्छेद

शोधपरिचय

१.१ विषयपरिचय

बैतडेली भाषिका मुख्यरूपमा बैतडी जिल्ला र त्यस आसपासका क्षेत्रमा बोलिने गर्दछ । भारोपेली भाषा परिवारअन्तर्गत बोलिने यो भाषिका नेपाली भाषाका क्षेत्रीय भेदहरूमध्ये एक भेद हो । यो भाषिका हालको सुदूरपश्चिम प्रदेशको बैतडी जिल्लामा बोलिने गर्दछ । त्यसका साथै बैतडी जिल्लाबाट बसाईसराई गरेर गएका अन्य जिल्ला (प्रायः कञ्चनपुर, कैलाली, काठमाडौं) मा पनि बोलिने गर्दछ । यस भाषिकालाई भाषाशास्त्रीहरूले नेपाली भाषाको क्षेत्रीय भेदका रूपमा चिनाएका छन् भने यस भाषिकाका वक्ताहरूले यसलाई भाषिका नमानेर एउटा भाषाका रूपमा नै मान्ने गर्दछन् र राष्ट्रिय जनगणना २०७८ ले पनि यसलाई भाषाको मान्यता दिएको छ । भाषाको व्यष्टि रूप वा अल्पसङ्ख्यक भाषिक वक्ता भएकाले यसलाई भाषा नमानेर भाषिका मानिएको छ । बैतडी जिल्लाको सिमाना भारतसँग जोडिने भएकाले भारतको कुमाउँ र गढवालतिरको भाषासँग यो भाषिका मिल्ने गर्दछ । “राजनैतिक रूपमा नेपाली भाषाको एक स्थानीय भेद वा भाषिका बैतडेली भाषिका हो” (अवस्थी, २०५८, पृ. ८३) । बैतडी जिल्लाको वास्तविक नाम “बैराथ” हो । राष्ट्रिय जनगणना २०७८ का अनुसार यस भाषिकाका कुल वक्ता २७२,५२४ रहेका छन् । बैतडी जिल्लामा बस्ने कुल बासिन्दाहरूमध्ये ९८ प्रतिशत जनताहरूले यस भाषिकाको प्रयोग गर्ने गर्दछन् । बैतडेली भाषिक समाजको सामाजिक-सांस्कृतिक पक्ष पनि अन्य समुदायकोभन्दा फरक रहेको छ । प्रस्तुत शोधकार्य बैतडेली भाषिकाको सामाजिक-सांस्कृतिक पक्षको व्याख्या र विश्लेषण गर्ने उद्देश्यमा केन्द्रित छ ।

बैतडेली भाषिकाको समाजमा मुख्यरूपमा ब्राह्मण जाति (अवस्थी, जोशी, भट्ट, पाण्डे) को बसोबास रहेको छ भने ब्राह्मणइतर कार्की, विष्ट, ऐरी, भुल, चुनारा, नेपालीलगायतका जातिको बसोबास रहेको छ । यस भाषिक समुदायमा अभिवादन, सम्बोधन, सर्वनाम, लैङ्गिकता र सामाजिक स्तरअनुसारको भाषिक संरचना रहेको छ । समाजको समाजभाषिक संरचनाअनुसार नै भाषिक व्यवहार गर्ने गरिन्छ । यस भाषिकाको सामाजिक संरचना र भाषिक व्यवहारले भाषिकामा सामाजिक भेद देखाउँछ । प्रस्तुत शोधकार्य बैतडेली भाषिकाको सामाजिक संरचना र भाषिक व्यवहारको वर्णन एवं व्याख्या र विश्लेषण गर्ने उद्देश्यमा केन्द्रित छ ।

भाषिकाको सामाजिक भेदले भाषिकागत सामाजिक असमानताको अध्ययन गर्दछ । ती सामाजिक भेदले नै भाषिक व्यवस्थाको निर्माण गरेको हुन्छ । यस अध्ययनमा बैतडेली भाषिक समुदायको सामाजिक अवस्था, सामाजिक संरचना र भाषिक व्यवहार र समाजभाषिक व्यवस्था देखाइएको छ । हरेक भाषिक समाजको भाषिक व्यवस्था र

सामाजिक-सांस्कृतिक पक्षले त्यस भाषिकालाई अन्य भाषिक समाजबाट पृथक तुल्याएको हुन्छ । बैतडेली भाषिकाको समाजभाषिक भेदको विश्लेषणको अध्ययनमा प्रस्तुत शोधप्रबन्ध केन्द्रित रहेको छ । बैतडेली भाषिकामाथि विविध विषयमा अध्ययन भए तापनि सामाजिक भेदको विश्लेषणका कसीमा अध्ययन नभएकाले यस शोधअन्तरालको पूर्ति गर्नु नै यस अध्ययनको मुख्य ध्येय हो ।

१.२ समस्याकथन

बैतडेली भाषिकामा सामाजिक विभेद रहेको पाइन्छ । बैतडेली भाषिकाका बारेमा विभिन्न विषयमा अध्ययन भए पनि सामाजिक विभेदको विश्लेषणमा कुनै अध्ययन भएको पाइदैन । अतः बैतडेली भाषिकाको अरू पक्षको अध्ययन भइ सक्दा सामाजिक भेदको विश्लेषण नभएका कारण त्यसको अध्ययन आवश्यक देखिएकाले यस विषयक्षेत्रसँग सम्बन्धित शोधअन्तराललाई पूर्ति गर्न यस शोधकार्यमा निम्नलिखित शोधप्रश्नहरू निर्माण गरिएका छन् :

- (क) बैतडेली भाषिकाको सामाजिक पक्ष केकस्तो रहेको छ ?
- (ख) बैतडेली भाषिकाका सामाजिक संरचना र भाषिक पक्ष केकस्ता रहेका छन् ?

१.३ शोधकार्यको उद्देश्य

प्रस्तुत शोधप्रबन्ध बैतडेली भाषिकाको सामाजिक भेदको विश्लेषणमा केन्द्रित भएकाले शोधसमस्यामा उठेका प्रश्नहरूको समाधान खोज्नु नै यसको मुख्य उद्देश्य रहेको छ । यसका उद्देश्यहरू निम्नलिखित छन् :

- (क) बैतडेली भाषिकाको सामाजिक पक्षको अध्ययन गर्नु,
- (ख) बैतडेली भाषिकाका सामाजिक संरचना र भाषिक पक्षको विश्लेषण गर्नु ।

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा

बैतडेली भाषिका नेपाली भाषाको क्षेत्रीय भेद हो । नेपाली भाषाका बारेमा व्यापक अध्ययन भएको पाइएतापनि भाषिकाहरूको बारेमा कम अध्ययन भएको पाइन्छ । बैतडेली भाषिकाको बारेमा पनि व्याकरणिक र लोकसाहित्यिक दृष्टिले अध्ययन भएको पाइए पनि सामाजिक भाषिक दृष्टिले अध्ययन भने कही कतैबाट भएको पाइँदैन । यससम्बन्धमा जेजस्ता पूर्वकार्य भएका छन्, तिनलाई यहाँ कालक्रमिक रूपमा सङ्क्षेपमा समीक्षा गरिएको छ ।

नेपाली भाषिकाको सर्वप्रथम अध्येता जोन विम्स (सन् १८६७) ले गरेको पाइन्छ । उनले भारतीय आर्य भाषाहरूको पारिवारिक वर्गीकरण गर्दा युरोप र एसियाका भाषाहरूलाई तीनओटा ठूला परिवार (१) इन्डो जर्मनिक, (२) सेमेटिक र (३) तुरानियनमा विभाजन गरी इन्डो जर्मनिकलाई पुनः आठ भाग लगाएका छन् । तीमध्ये एक इन्डिक भाषाअर्न्तगत

नेपाली भाषालाई राखी पर्वतीया तथा पहाडीया नाम दिएका छन् । यसै क्रममा उनले सामान्य भिन्नताका आधारमा नेपाली भाषाका पाल्पा, गडवाल, कुमाउ र थारू गरी चार भाषिका भएको बताएका छन् र मगर भाषालाई पनि नेपालीकै भाषिका मानेका छन् । यस प्रकार नेपाली भाषाका पाँच भाषिका रहेको विम्सको मत छ । यस अध्ययनमा बैतडेली भाषिकाको बारेमा कुनै अध्ययन नभएतापनि यसबाट शोधकार्यको सैद्धान्तिक अवधारणामा केही सहयोग प्राप्त भएको छ ।

जी.ए. ग्रियर्सन (सन् १९१६) ले पाल्पा र दरै (दराई ?) भनेर दुई ओटा भाषिका उल्लेख गरेका छन् तर विम्स (सन् १८६७) ले उल्लेख गरेको थारू र मगर तथा ग्रियर्सन (सन् १९१६) ले उल्लेख गरेको दरै (दराई ?) नेपालीका भाषिका नभएर छुट्टै भाषा हुन् । यस अध्ययनमा बैतडेली भाषिकाको बारेमा कुनै अध्ययन नभएतापनि यसबाट शोधकार्यको सैद्धान्तिक अवधारणामा केही सहयोग प्राप्त भएको छ ।

श्रीवास्तव (सन् १९६२) ले *नेपाली ल्याङ्गवेज, इट्स हिस्टोरी एण्ड डिभेलभमेन्ट* मा उपत्यकाको नेपालीलाई केन्द्रीय नेपाली, गण्डकी क्षेत्रको नेपालीलाई मादी नेपाली र डोटी कर्णाली क्षेत्रको नेपालीलाई पश्चिमी भनी नेपाली भाषाका तीनओटा भाषिकाको निर्धारण गरिएको पाइन्छ । नेपाल भन्दा बाहिर बसेर नेपाली भाषाका भाषिकामा गरिएको यस अध्ययनबाट सैद्धान्तिक अवधारणामा सहयोग पुगेको छ । यस अध्ययनमा बैतडेली भाषिकाको बारेमा कुनै अध्ययन नभएतापनि यसबाट शोधकार्यको सैद्धान्तिक आधार निर्माणमा सहयोग प्राप्त भएको छ ।

भीमदेव भट्ट र अर्जुनदेव भट्ट (२०१७) ले *बैतडेलीका केही स्थानीय शब्द, भाग-१* प्रकाशन गरी बैतडेली भाषिकाका स्थानीय शब्दको अध्ययन र तिनको नेपाली अर्थ पनि देखाउने काम गरेको पाइन्छ । यस कृतिमा यिनीहरूले बैतडेली भाषिकालाई नेपाली भाषाको एउटा भेदका रूपमा चिनाउँदै उक्त भाषिकाका शब्दहरूको सङ्कलन गर्ने काम मात्र गरेका छन् । यसबाट बैतडेली भाषिकाको विश्लेषणमा सहयोग प्राप्त भएको छ ।

बालकृष्ण पोखरेलले (२०१९) ले *नेपाली भाषाको कथा* नामक पुस्तकमा नेपाली भाषाका भाषिकालाई पूर्वीय, केन्द्रीय र पश्चिमी गरी तीन भागमा विभाजन गरेको पाइन्छ । यसमा भाषिका सम्बन्धी अध्ययन गरेको पाइन्छ । यस अध्ययनमा बैतडेली भाषिकाको बारेमा कुनै अध्ययन नभएतापनि यसबाट शोधकार्यको सैद्धान्तिक अवधारणामा केही सहयोग प्राप्त भएको छ ।

बालकृष्ण पोखरेल (२०२२) ले *राष्ट्रभाषा* नामक कृतिमा पूर्वेली, माझाली, ओरपश्चिमा, मझपश्चिमा र परपश्चिमा गरी नेपाली भाषाका पाँच भाषिका समूह निर्धारण गरेको पाइन्छ र उनले बैतडेली भाषिकालाई मझपश्चिमा भाषिका समूहमा राखेका छन् । यिनले साविकको महाकाली अञ्चल (हालको सुदूरपश्चिम प्रदेश) को मल्लो सोराङ, बैतडी,

दहुँ, मार्मा, लेकम, चुहाँगड, पुचौँडी इत्यादि इलाका वा क्षेत्रअर्न्तगत बोलिने भाषिकाहरूलाई परपच्छिमा वर्गभित्र राखेँ । यिनले नै परपच्छिमा भाषिकाको मुख्य विशेषताका रूपमा व्याकरणिक लिङ्गव्यवस्था र कर्मणि वाक्यको प्रयोग हुनु हो भन्ने देखाएका छन् । यसबाट शोधकार्यको सैद्धान्तिक अवधारणामा सहयोग प्राप्त भएको छ ।

चूडामणि उपाध्याय रेग्मी (२०२५) ले *नेपाली भाषाको उत्पत्ति* नामक पुस्तकमा औँल्याएका तीन ओटा भाषिकाहरू (१) पश्चिमी नेपाली, (२) केन्द्रीय नेपाली र (३) पूर्वी नेपाली हुन् । उनका अनुसार पश्चिमी नेपाली भाषिका महाकाली र सेती अञ्चलका बैतडी, डडेल्धुरा, दार्चुला, डोटी, बाजुरा र बझाङको चिरबुङ्गलमा बोलिन्छ । कर्णाली अञ्चलका जुम्ला, हुम्ला, तिब्बिकोट, मुगु, रास्कोट, बाजुरा, अछाम जिल्लाहरू र चिरबुङ्गलबाहेक बझाङमा बोलिने नेपालीका भाषिकाको नाम केन्द्रीय नेपाली हो । रुकुम, डोल्पा, दैलेख जिल्लाहरूदेखि पूर्वमा इलाम तथा भ्वापासम्म र पश्चिम बङ्गालको दार्जिलिङ क्षेत्र, असाम, सिक्किम र भुटान तथा भारतका विभिन्न राज्य, बर्मा, मलाया आदि ठाउँमा छरिएका नेपालीहरूको मातृभाषा पूर्वी नेपाली भाषिका समूहभित्र पर्ने नेपालीका भाषिकाहरू हुन् भनेर अध्ययन गरेको पाइन्छ । यसबाट प्रस्तुत अध्ययनमा सैद्धान्तिक अवधारणामा सहयोग पुगेको छ ।

महादेव अवस्थी (२०३८) ले *बैतडेली भाषिकामा स्त्रीलिङ्गको प्रयोग* शीर्षकको प्रकाशित पुस्तकमा बैतडेली भाषिकामा स्त्रीलिङ्गको प्रयोगका बारेमा अध्ययन गरेका छन् । यसमा यिनले नामपदावली र स्त्रीलिङ्गी प्रयोग, संयुक्त वाक्य र स्त्रीलिङ्गी प्रयोग, विशेषण र स्त्रीलिङ्गी प्रयोग, क्रियापदावली र स्त्रीलिङ्गी प्रयोग गरी विभिन्न शीर्षक तथा उपशीर्षकमा विभाजन गरी बैतडेली भाषिकामा स्त्रीलिङ्गको प्रयोगलाई औँल्याएका छन् । यसका साथै यस प्रकाशित शोधपत्रमा यिनले बैतडेली भाषिकाको परिचय, विशेषता, बैतडेली संस्कृतिका विभिन्न चाडपर्वका नामहरूको पनि चर्चा गरेका छन् । यस अध्ययनमा बैतडेली भाषिकाको बारेमा स्त्रीलिङ्गी क्रियापदको अध्ययन भएको र सामाजिक भेदको विश्लेषणको अध्ययन नभएतापनि यसबाट शोधकार्यको सैद्धान्तिक अवधारणामा सहयोग प्राप्त भएको छ ।

देवीप्रसाद गौतम (२०४९) ले *नेपाली भाषा परिचयमा* पूर्वेली, मझाली, ओरपश्चिमा, पश्चिमा र परपश्चिमा गरी नेपाली भाषाका पाँच भाषिका समूह निर्धारण गरेका छन् र बैतडेली भाषिकालाई पश्चिमा भाषिका समूहमा राखेका छन् । यस अध्ययनमा भाषिकाका बारेमा अध्ययन गरिएको छ तर बैतडेली भाषिकाको सामाजिक भेदको विश्लेषणको अध्ययन नभएतापनि यसबाट शोधकार्यको सैद्धान्तिक अवधारणामा सहयोग प्राप्त भएको छ ।

चूडामणि बन्धु (२०५२) ले *नेपाली भाषाको उत्पत्तिमा* पूर्वी, केन्द्रीय र पश्चिमी गरी भाषिकालाई तीन समूहमा विभाजन गरेका छन् र बैतडेली भाषिकालाई पश्चिमी भाषिकामा राखेर अध्ययन गरेका छन् । यस कृतिमा बैतडेली भाषिकाको सामाजिक भेदको विश्लेषणको अध्ययन नभएतापनि यसबाट भाषिकाको बारेमा अध्ययन गर्न सहयोग भएको छ ।

चूडामणि बन्धु (२०५६) ले *भाषाका केही पक्ष : सञ्चार, रूप र अर्थ (वाङ्मय अंक ९)* लेखमा भाषाका सञ्चारका पक्षहरूका रूप , सांकेतिक भाषा, रूप प्रक्रिया, रूप विज्ञान, पदवर्ग र तिनका प्रकार्यहरू, शब्द र तिनका निर्माण प्रक्रियाहरू, शब्दवर्ग, अर्थ र यसका प्रकारहरू एवं उपर्युक्त विषयको सैद्धान्तिक विज्ञान, प्रकरणार्थ अर्थविज्ञानलगायतका विविध पक्षहरू संक्षिप्त परिचय, विश्लेषण र समाहार गर्ने काम भएको छ । यस लेखबाट प्रस्तुत अनुसन्धानमा सैद्धान्तिक अवधारणा निर्माणका लागि सहयोग पुगेको छ ।

महादेव अवस्थी (२०५८) मा *बैतडेली भाषिकाका केही पक्ष* नामक कृतिमा पनि बैतडेली भाषिकाको अध्ययन गरिएको छ । यस कृतिमा यिनले बैतडेली भाषिकाको अधिकरण कारकको भेद र तिनका प्रत्ययकबारे महत्त्वपूर्ण जानकारी उल्लेख गरेका छन् यी कृतिहरूले बैतडेली भाषिकाको सामाजिक भेदको लैङ्गिक व्यवस्थाको अध्ययनमा धेरै सहयोग पुगेको छ ।

टङ्कप्रसाद न्यौपाने (२०६१) ले *भाषाविज्ञानको रूपरेखामा* भाषा सामाजिक वस्तु भएकाले यसका वाक्प्रतीकहरू केवल भाषिक प्रतीकका रूपमा मात्र व्यवस्थित नभई तिनीहरूले सामाजिक आस्था, व्यवस्था, संस्कृति, गतिविधिको पनि प्रतिनिधित्व गरीरहेका हुन्छन् भन्दै धर्म र जातका आधारमा, लिङ्गका आधारमा, जाति वा वंशगत आधारमा समाज भाषाविज्ञानको अध्ययन गरेको पाइन्छ भने बैतडेली भाषिक समाजको अध्ययन गरेको पाइदैन । यस कृतिले सैद्धान्तिक आधार निर्माणमा सहयोग गरेको छ ।

जीवेन्द्रदेव गिरी (२०६५) ले *सिम्ताली भाषा वैज्ञानिक अध्ययन* शीर्षकको अप्रकाशित विद्यावारिधिको शोधप्रबन्धमा क्षेत्रीय अध्ययन विधिबाट सामग्री संकलन गरी गणनात्मक अध्ययन गरेको छ । यस अध्ययनमा नेपाली भाषाको भाषिकाका निर्धारणका क्षेत्रमा भएका कामको सर्वेक्षण गरी सिम्ताली भाषिकाको वर्णतात्विक र रूप तात्विक संरचनाको विश्लेषण, सिम्ताली भाषिकाका पदकोटि र व्याकरणिक कोटिसँग सम्बन्धित विशेषताको विश्लेषण गरिएको छ । यस अध्ययनबाट सैद्धान्तिक अवधारणा निर्माणमा सहयोग पुगेको छ ।

पारसमणि भण्डारी (२०६५) ले *सामाजिक तथा मनोभाषाविज्ञान* मा सामाजिक भाषाविज्ञानको क्षेत्र, भाषिक समुदाय, भाषा र सामाजिक सम्पर्क, भाषाको सामाजिक भेद र पहिचानका आधार (सामाजिक-सांस्कृतिक अवस्था, सभ्यताका आधारमा, वर्गीयताका आधारमा, उमेरका आधारमा), भाषाद्वेत, कोड परिवर्तन र कोड मिश्रणको बारेमा अध्ययन गरिएको छ । यसले प्रस्तुत शोधप्रबन्धमा सैद्धान्तिक अवधारणा निर्माणमा सहयोग गरेको छ ।

हेमाङ्गराज अधिकारी (२०६५) ले *सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञानको* अध्ययनमा भाषिक विभेदको सामाजिक भेद अन्तर्गत एउटै भेदभित्र पनि विभिन्न तहका भेदहरूको चर्चा गरिएको छ । जसमा वर्ग, जातजाति, व्यवसाय, लिङ्ग, उमेर, शिक्षा, बसोबासको स्थिति, शक्ति (पद-प्रतिष्ठा) आदिका आधार रहेका छन् । यस पुस्तकमा समाज भाषिक

अध्ययनका यी चरहरूको सामान्य चर्चा गरिएको छ । यसले प्रस्तुत शोधप्रबन्धमा सैद्धान्तिक अवधारणा अनुसार भाषिकाको विश्लेषणमा सहयोग गरेको छ ।

सुकुम शर्मा (२०७०) ले *नेपाली व्याकरणको ऐतिहासिक सर्वेक्षण* शीर्षकको कृतिमा नेपाली भाषाको अध्ययन परम्पराका क्षेत्रमा भएका विदेशी एवं स्वदेशी क्षेत्रमा भएका कार्य, शोधकार्य, आन्दोलन तथा व्याकरणका क्षेत्रमा भएका कार्यहरूको सोलोडोलो जानकारी दिने कार्य गरेको छ । यसबाट प्रस्तुत अध्ययनमा सैद्धान्तिक अवधारणाका लागि सहयोग पुगेको छ ।

डी.पी. अधिकारी (२०७०) ले *भाषाविज्ञानमा समाजमा विभिन्न जात, धर्म, लिङ्ग, पेसा, वर्ग आदिका आधारमा विभेद भएपनि समग्रमा तिनीहरूले एउटै भाषा बोल्दछन् भने तिनीहरू एउटै भाषा बोल्दछन् भने तिनीहरूले एउटै भाषिक समुदाय भित्र पर्दछन् भन्दै एकभाषिकता, द्विभाषिकता र बहुभाषिकताको बारेमा चर्चा गरेको पाइन्छ । यस कृतिले प्रस्तुत शोधपत्रमा अवधारणा निर्माणमा सहयोग गरेको छ ।*

सुकुम शर्मा (२०७८) ले *लैङ्गिक भाषिका : साहित्यिक सन्दर्भ (भृकुटी)* मा साहित्यिक आधार लैङ्गिक भाषिकाको विमर्शमा केन्द्रित रहेको छ । लैङ्गिक सन्दर्भ प्राकृतिक नभइ सामाजिक र सांस्कृतिक पक्षसँग जोडिएको हुनाले यो एकप्रकारको सामाजिक अवस्था र जीवन्तता भएको कुरा लेखमा प्रकाश पारिएको छ । विद्यमान लैङ्गिक भेदका सन्दर्भमा समाज भाषाविज्ञानको एक शाखा लैङ्गिक भाषिकाका माध्यमबाट हेर्न सकिने आधार यस लेखले प्रस्तुत गरेको छ । भाषा र साहित्य दुवैमा लैङ्गिक भेद भेटिने तथ्यको पनि अध्ययन गरिएको छ । यस लेखको सैद्धान्तिक आधारबाट सङ्कलित सामग्रीको विश्लेषणमा सहयोग पुगेको छ ।

चूडामणि बन्धु (२०७८) ले *कर्णाली लोक संस्कृति-४ भाषा* नामक कृतिमा सिंजाली भाषिकाका सन्दर्भबाट सामाजिक वर्गीकरण र भाषिक व्यवहारबारे अध्ययन गरेका छन् । यस अध्ययनबाट बैतडेली भाषिकाको सामाजिक पक्षको अध्ययन गर्न सहयोग पुगेको छ ।

उपर्युक्त पूर्वकार्यहरू नेपाली भाषाको सामाजिक भाषिक अध्ययन, भाषिकाको वर्गीकरण र बैतडेली भाषिकाको व्याकरणिक अध्ययनमा केन्द्रित रहेका छन् । ती अध्ययनहरूमा समाजभाषाविज्ञानको सैद्धान्तिक पक्ष र बैतडेली भाषिकाको व्याकरणिक अध्ययन मात्र भएको तर सामाजिक भेदको विश्लेषण भने भएको छैन । यी पूर्वकार्यहरू प्रस्तुत शोधप्रबन्धको सैद्धान्तिक आधार निर्माण र बैतडेली भाषिकाको भाषिक पृष्ठभूमिका लागि सहयोगी हुने देखिन्छन् । बैतडेली भाषिकाको सामाजिक भेदको विश्लेषणको अध्ययन कही नगरिएकोले यस शोधकार्यमा बैतडेली भाषिकाको सामाजिक भेदको अध्ययन गरी उक्त रिक्ततालाई पुरा गर्ने महत्त्वपूर्ण कार्य गरिएको छ ।

१.५ शोधकार्यको औचित्य

जुनसुकै अध्ययन अनुसन्धान गर्नुको पछाडि कुनै न कुनै औचित्य रहेको हुन्छ । तसर्थ प्रस्तुत शोधकार्यको मूल उद्देश्य बैतडेली भाषिकाको सामाजिक भेदको विश्लेषणका आधारमा रही त्यस भाषिक समाजको सामाजिक भाषिक पक्ष, भाषिक संरचना र व्यवहारका आधारमा अध्ययन गर्नु हो । प्रस्तुत शोधप्रबन्धमा बैतडेली भाषिकामा सामाजिक भाषिक पक्ष र सामाजिक संरचना र भाषिक पक्षको अध्ययन गरिएको छ । यसैले बैतडेली भाषिकाको सामाजिक भाषिक पक्ष, सामाजिक संरचना र भाषिक पक्षमा यो अध्ययन केन्द्रित रहेको छ । बैतडेली भाषिका सम्बन्धी यो अध्ययन नितान्त नवीन र मौलिक हुने भएकाले यसको औचित्य र सान्दर्भिकता रहेको छ । यस भाषिकाको समाजभाषिक अध्ययनमा चासो राख्ने विद्यार्थी, शिक्षक, अध्ययनकर्ता, समालोचक जोसुकैका लागि पनि यो अध्ययन उपयोगी र महत्त्वपूर्ण हुने भएकाले पनि यसको औचित्य रहेको छ ।

१.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन

प्रस्तुत शोधप्रबन्धमा बैतडी जिल्लाको दोगडाकेदार गाउँपालिकाका ८ वटा वडामा बसोबास गर्दै आएका बैतडेली भाषिक वक्ताहरूलाई सूचकका रूपमा प्रयोग गरिएको छ । बैतडेली भाषिकाको सामाजिक भेदको विश्लेषण शीर्षकको शोधप्रबन्धमा बैतडेली भाषिकाको सामाजिक भाषिक पक्षको अध्ययनका लागि दोगडाकेदार गाउँपालिकाको २०७९/८० को प्रतिवेदन अनुसार भौगोलिक अवस्थाको अध्ययन गरिएको छ भने धार्मिक, पुख्र्यौली र जातीयताका बारेमा सूचकहरूबाट सूचना लिइएको छ । यस भाषिकाको सामाजिक संरचना र भाषिक पक्षको अध्ययन उनीहरूको भाषिक व्यवहारलाई अवलोकन गर्दै शब्द टिपोट गरेर गरिएको छ । त्यसकासाथै बैतडेली भाषिकाको सामाजिक भूमिका वा स्तरको अध्ययन गर्न जाति, शिक्षा, पद, आर्थिक स्तर र उमेरका आधारमा नमुना घर छनौट गरी संवादबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । यस शोधप्रबन्धमा सामाजिक भाषाविज्ञानको समाज, संस्कृति र भाषिक व्यवस्थामा मात्र सीमित भएर अध्ययन गरिएको छ । अतः बैतडेली भाषिक समाजको दोगडाकेदार गाउँपालिकाभित्रका बैतडेली भाषिक वक्ताहरूको भाषिकाका आधारमा सामाजिक भेदको विश्लेषण गर्नु प्रस्तुत शोधप्रबन्धको सीमा रहेको छ ।

१.७ शोधविधि

प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न गर्नका लागि अवलम्बन गरिएका सामग्री सङ्कलन विधि र सामग्री विश्लेषण विधि निम्नानुसार रहेका छन् :

१.७.१ सामग्री सङ्कलनविधि

प्रस्तुत शोधकार्यका समस्यासित सम्बन्धित सामग्रीको सङ्कलन मूलतः स्थलगत कार्यबाट गरिएको छ । यस शोधकार्यलाई सम्पन्न गर्नका लागि मुख्यरूपमा प्राथमिक स्रोत

सामग्री र आवश्यकताअनुसार सङ्कलनका द्वितीयक स्रोत सामग्रीको समेत उपयोग गरिएको छ । यस अध्ययनका लागि भूगोल, पुर्ख्यौली शासनका बारेमा अध्ययन दोगडाकेदार गाउँपालिकाका अध्यक्ष एवं गाउँपालिका परिवार र २०७९/८० को प्रतिवेदनका आधारमा सामग्री सङ्कलन गरिएको छ भने यस भाषिकाको सामाजिक संरचना अन्तर्गतका अभिवादन, सम्बोधन, सर्वनाम र लैङ्गिकताका लागि वडा नं. ३ का वक्तासँगको सामान्य बोलीचालीको क्रममा बोलेका शब्द एवं वाक्यहरूलाई टिपोट गर्दै सामग्री सङ्कलन गरिएको छ भने सामाजिक भूमिका वा स्तरका लागि जात, पद, शिक्षा, उमेर जस्ता चरका आधारमा नमुना घर छनौट गरी प्रत्येक वडाबाट ३ वटा घरपरिवारको एक तथा आवश्यक पर्दा दुईजना सूचकलाई संवाद बोल्न लगाएर रेकर्ड गरेर सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । प्रस्तुत अनुसन्धाता स्वयम् बैतडी जिल्ला दोगडाकेदार गाउँपालिका वडा नं. ३ क्षेत्रको निवासी भएकाले कतिपय सामग्री स्वयंद्वारा पनि सङ्कलन गरिएका छन् । त्यस्तै यस अध्ययनको आधार सैद्धान्तिक स्वरूप निर्माणका लागि समाजभाषाविज्ञानका आधिकारिक पुस्तक, अनुसन्धानात्मक लेख, शोधप्रबन्ध एवं वेबसाइटबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ ।

१.७.२ सामग्री विश्लेषणविधि

प्रस्तुत शोधकार्य वर्णनात्मक पद्धतिमा आधारित छ । बैतडेली भाषिकाका सामाजिक विभेदको विश्लेषण गर्न चूडामणि बन्धुको कर्णाली लोक संस्कृत-४ भाषा लगायत अन्य समाजभाषिक सिद्धान्तका आधारमा व्याख्या-विश्लेषण गरिएको छ । यस शोधकार्यका प्रमुख दुईओटा शोधप्रश्नको सामाधानका निम्ति विभिन्न सूचकहरूको निर्माण गरिएको छ ।

(१) शोधप्रश्न (१) सँग सम्बद्ध विश्लेषणका आधारहरू

- (अ) भूगोल र समाजभाषा
- (आ) धार्मिकता र समाजभाषा
- (इ) पुर्ख्यौली शासक र शासित र समाजभाषा
- (ई) जातियता र समाजभाषा

(२) शोधप्रश्न (२) सँग सम्बद्ध विश्लेषणका आधारहरू

- (अ) अभिवादन
- (आ) सम्बोधन
- (इ) सर्वनाम
- (ई) लैङ्गिकता
- (उ) सामाजिक भूमिका वा स्तर

१.८ शोधप्रबन्धको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधप्रबन्धलाई पूर्णता दिनका लागि र यसको संरचनालाई व्यवस्थित तथा सुगठित गर्नका लागि निम्नलिखित परिच्छेदमा विभाजन गरी अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ :

पहिलो परिच्छेद : शोधपरिचय

दोस्रो परिच्छेद : सामाजिक भाषिक पक्ष

तेस्रो परिच्छेद : सामाजिक संरचना र भाषिक पक्ष

चौथो परिच्छेद : सारांश तथा निष्कर्ष

दोस्रो परिच्छेद

सामाजिक भाषिक पक्ष

२.१ विषयपरिचय

समाज र भाषाका बीचको सम्बन्धका सम्पूर्ण पक्षहरूको वैज्ञानिक अध्ययन गर्ने भाषाविज्ञानको शाखा नै समाज भाषा विज्ञान हो (गौतम र चौलागाई, २०६७, पृ.४०८) । यसले समाज र भाषा बीचको अन्तरसम्बन्ध देखाउने गर्दछ । समाज भाषा विज्ञानले समाजका हरेक क्षेत्र र विषयको अध्ययन गर्दछ । ती विभिन्न क्षेत्रहरूमध्ये सामाजिक भाषिक पक्ष एक हो । जसले समाज र भाषाभाषिकासँग जोडिएका विभिन्न पक्षहरूको अध्ययन गर्दछ । यसले भाषाभाषिकाको समाज सापेक्ष अध्ययन गर्ने गर्दछ । सामाजिक भाषिक पक्ष समाजमा भाषाभाषिकाको प्रयोग, सांस्कृतिक भेदभाव, समाज र भाषाका बीचको अन्तर्सम्बन्ध तथा चुनौतीहरूसँग सम्बन्धित हुन्छ । यसले भाषिक एकरूपता र बोधगम्यताका अतिरिक्त भाषिक व्यवहार र भावनात्मक एकता समेत अध्ययन गर्ने गर्दछ । भाषिक समाज निर्धारण गर्नमा भाषा, लिङ्ग, वर्ग, समुदाय, समूह, समय, सन्दर्भ र स्थान विशेषको पनि ठूलो भूमिका रहने हुनाले सोही अनुसार यसले भाषिक समाजको अध्ययन गर्ने गर्दछ ।

प्रस्तुत यस परिच्छेदमा बैतडेली भाषिक समाजसँग त्यहाँको भौगोलिक सम्बन्ध, बैतडेली भाषिका प्रयोग हुने क्षेत्र तथा स्थान, त्यस समाजको रीतिरिवाज, धर्म, संस्कृति तथा रहनसहन, त्यहाँको पुख्यौली वर्ग (शासक र शासित), र जातजातिहरूका आधारमा सामाजिक भाषिक पक्षको अध्ययन गरिएको छ ।

२.२ भूगोल र समाजभाषा

संघीय नेपालका सात प्रदेश मध्ये सुदूरपश्चिम एक प्रदेश हो । यस प्रदेशभित्र नौ वटा जिल्ला रहेका छन् । ती नौ जिल्लाहरूमध्ये एउटा पहाडी जिल्लाका रूपमा बैतडी जिल्ला रहेको छ । यस जिल्लाको पूर्वमा बझाङ र डोटी, पश्चिममा महाकाली नदि र सोको पारीपट्टी भारतको पिथौडागढ, उत्तरमा दार्चुला र दक्षिणमा डडेलधुरा जिल्ला रहेका छन् । बैतडी जिल्ला विभिन्न सानाठूला पहाड, खोच, वेशीवाट निर्मित भएको छ । यस जिल्लामा बोलिने भाषिकालाई बैतडेली भाषिका भनिन्छ । यहाँको समाजले सो भाषिकाको नै प्रयोग गर्दछन् । यस जिल्लाका अतिरिक्त यो भाषिका कञ्चनपुर र कैलाली जिल्लामा पनि बढी मात्रामा बोलिने गरिन्छ भने भारतसँग बैतडी जिल्लाको सीमाना जोडिने भएकाले कुमाउँ र गडवालसँग पनि यो भाषिका मिल्ने गर्दछ । आधुनिक सूचना प्रविधिसँगै यातायातका साधनको सहज उपलब्धताकाकारण हाल यो भाषिका अधिकांश जिल्लामा फैलिएको छ भने बैतडी जिल्लामा पनि अन्य भाषा तथा भाषिकाको प्रभाव परेको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रको अध्ययनको केन्द्रविन्दु बैतडी जिल्लाको दोगडाकेदार गाउँपालिका रहेको छ । यस पालिकाभित्र पनि बैतडेली भाषिक समाजका वक्ताहरू नै रहेका छन् । यस पालिका अन्तर्गत ८ वटा वडाहरू रहेका छन् । यस पालिकाको पूर्वमा पुर्चौडी नरपालिका, पश्चिममा दशरथचन्द्र नरपालिका र दार्चुलाको लेकम गाउँपालिका, उत्तरमा डिलाशैनी गाउँपालिका र दार्चुलाको लेकम गाउँपालिका र दक्षिणमा दशरथचन्द्र नगरपालिका र सुर्नया गाउँपालिका पर्दछन् ।

दोगडाकेदार गाउँपालिकामा बसोबास गर्ने धेरैजसोले बैतडेली भाषिकाको प्रयोग गर्दछन् भने यस पालिकाका केही वडाहरूको सीमाना दार्चुला जिल्लासँग जोडिएकाले ती वडाका भाषिक वक्ताहरूमा दार्चुलेली भाषिकाको प्रभाव भने परेको देखिन्छ । भौगोलिक रूपमा यस समाजका वक्ताहरू लेकाली र मालका रूपमा छुट्टिएका छन् । लेक तथा पहाडमा बस्नेलाई लेकाली भनिन्छ भने बेसी तथा मैदान भएको क्षेत्रमा बस्नेलाई माल भनिन्छ । भाषिक प्रयोगका दृष्टिले यी दुवै वक्ताहरूले समान भाषिकाको प्रयोग गर्ने गर्दछन् ।

२.३ धार्मिकता र समाजभाषा

बैतडी जिल्लाका मानिसहरू हिन्दू धर्ममा बढी आश्रित रहेका छन् । यहाँका मानिसहरू विभिन्न देवी देवताको पूजा उपासनामा बढी ध्यान दिने गर्दछन् । यहाँका मानिसहरू भूमिदेवता र स्थानीय देवताप्रति बढी आस्थावान् रहेका छन् र देवीदेवता रिसाए भने अनिष्ट हुन्छ, भन्ने जनविश्वास राख्दछन् । यस भाषिक समुदायलाई धार्मिक पवित्रताका आधारमा चोखा र डुममा विभाजन गरिएको पाइन्छ । चोखाहरू मा खासगरी ब्राह्मण, ठकुरी, क्षेत्री, इत्यादि पर्दछन् भने डुममा कामी, सार्की, दमाई, लुहार इत्यादि पर्दछन् । यद्यपि यी दुवै भाषिक समुदायले हिन्दू धर्म नै मान्ने गर्दछन् ।

बैतडेली समाजको धार्मिक व्यवस्थाको प्रभाव उनीहरूको भाषिक व्यवहारमा समेत परेको छ । अन्य क्षेत्रहरूजस्तै यस क्षेत्रमा पनि मस्टोलाई आफ्नो संरक्षक (देवता) का रूपमा मान्ने गर्दछन् । उक्त संरक्षक विशेष व्यक्तिका माध्यमबाट काम्ने (देवता आउने) गर्दछ । यसरी देवता आउने मान्छे पुरुष भए धामी र महिला भए धमेनी भन्ने गरिन्छ । धामी र धमेनी चोखा र डुम दुवै समाजमा रहेका हुन्छन् र दुवै समाजले तिनीहरूलाई आदर सम्मान गर्ने गर्दछ । ती धामी वा धमेनीले देवता आएको बेलामा बोल्ने भाषा र सामान्य रूपमा बोल्ने भाषामा व्यापक फरकपन देख्न सकिन्छ, जस्तै :

प्रचलित	देवताले बोल्ने	नेपालीमा
मेरा ठाउँमा वेथिती गर्या ।	मेरा भोपामा वेथिती गर्या ।	मेरो ठाउँमा वेथिती गरेका छौ ।
मान्सौ	भालौ ।	मान्छेहरू ।
महिला	पुतली ।	महिला ।
अबका पाँच दिन पाछा जाण्या ।	आबका पाँच घडीपाछा जाण्या ।	अबको पाँच दिनपछि थाहाँपाउनु ।

बैतडेली समाजमा धार्मिक जातिभेद पनि रहेको छ । चोखा जातिले पुज्ने देवी देवतालाई तल्ला जातिले पुज्ने गरेको पाँइदैन भने तल्ला जातिले पुज्ने देवीदेवतालाई चोखा जातिले पुज्ने गरेको पाँइदैन । धार्मिकताका नाममा केवल पूजाआजा गर्नेमात्र नभई विभिन्न किसिमका सांस्कृतिक (संस्कार र चाडपर्व) लाई पनि उत्तिकै महत्त्व दिइन्छ । यहाँ वर्षभरिमा विभिन्न सांस्कृतिकहरू (संस्कार र चाडपर्व) मनाइने गरिन्छ । जसमध्ये मुख्य-मुख्य संस्कार र चाडपर्वहरू यसप्रकार रहेका छन् ।

(क) न्वारन

मानिस जन्मेपछिको पहिलो संस्कार न्वारन हो । बैतडेली भाषिक समुदायमा पनि यो संस्कार आफ्नै किसिमले गरिन्छ । छोरा जन्मेको ११ दिन र छोरी जन्मेको ९ दिनमा न्वारन गर्ने गरिन्छ । उपाध्याय ब्राह्मणलाई बोलाएर पाठपूजा गरी न्वारनको दिन नामाकरण गरिन्छ । नामाकरण शुभहोस् भन्नका लागि *सगुन दे सरस्वती लगुन दे विरस्पति, विरस्पति बोल माय सगुन बोल* जस्ता सगुन गाउने चलन रहेको छ ।

(ख) अन्नप्राशन (पास्नी)

बैतडेली भाषिक समुदायमा बच्चा जन्मेको छैटौँ महिनामा अन्नप्राशन गर्ने चलन रहेको छ । त्यस दिन बच्चाको लागि हजुरबुवाले नयाँ लुगा ल्याइदिने, विभिन्न चौरासी व्यञ्जनका खानेकुरा चखाउने गरिन्छ । घरका मुख्य मान्छेबाट पहिला खाना चखाउने प्रचलन रहेको छ । बच्चालाई पाकेको खानेकुरा छुन लगाउने र उसले जुन खानेकुरा छुन्छ त्यही अनुसारको उसको भाग्य हुन्छ भन्ने जनविश्वास यस समुदायमा रहेको छ । अन्नप्राशनलाई यस समुदायमा नाज चखाउने दिनका रूपमा लिने गरिन्छ । यस दिन पनि फाग, सगुन गाउँने प्रचलन रहेको छ ।

(ग) चूडाकर्म

बैतडेली भाषिक समुदायमा चूडाकर्म गर्ने समाजिक प्रचलन रहेको छ । चूडाकर्म विशेषगरी सत्यनारायणको पूजा गरी मन्दिरमा गर्ने गरिन्छ । चूडाकर्म गर्ने केटाको मामाले केटाको कपाल काट्ने र दिदी वा बहिनीले उक्त कपाललाई कुनै भाडोमा थाप्ने गर्दछन् । यसरी थापेको कपाल नदीमा मात्र विशर्जन गरिने गरिन्छ । चूडाकर्म गर्ने उमेर विजोर जस्तै ५, ७, ९ हुने गर्दछ । यस कार्यमा पनि यसै कार्यसँग सम्बन्धित फाग गाउने चलन यस समुदायमा रहेको छ । चूडाकर्म गर्न विशेष गरी तीन जना ब्राह्मणको आवश्यकता पर्ने गर्दछ ।

(घ) व्रतबन्ध

बैतडेली भाषिक समाजमा व्रतबन्धलाई एक विशेष संस्कारका रूपमा लिने गरिन्छ । व्रतबन्ध कसैले घरमै गर्ने गर्दछन् भने कसैले मन्दिरमा गर्ने गर्दछन् । व्रतबन्ध गर्दा पाठपूजा गर्ने अग्नि सम्बन्धित व्यक्तिका कपाल खैरने चलन रहेको छ । व्रतबन्ध गर्ने व्यक्तिले गेरु वस्त्र लगाउने गर्दछ । भिक्षा माग्ने भोला भिरेर त्यहाँ उपस्थित अग्रजहरूसँग भिक्षाम् देही

भनेर भिक्षा माग्ने गर्दछ । व्रतबन्ध गर्दा ब्राह्मणले उक्त व्यक्तिका कानमा गोप्य रूपमा केही मन्त्र तथा ऋचाहरू भन्ने गर्दछन् । व्रतबन्ध गर्ने ब्राह्मणलाई दान दक्षिणा दिने गरिन्छ । घरमा व्रतबन्ध गर्दा एक रातमा सत्यनारायणको पूजा लगाए र त्यसको भोलिपल्ट विहान व्रतबन्ध गर्ने चलन छ । यस बैतडेली भाषिक समाजमा घरभन्दा बाहिर मन्दिरमा व्रतबन्ध गर्नु भन्ने गाड (खोला वा नदी) व्रतबन्ध गरेको भन्ने चलन छ । यस भाषिक समुदायमा व्रतबन्ध गरेर *भिक्षा माग्दा एक भिक्षा मागि ल्याइथिइउँ गुरुवाले लैग्या काँशीपुरको बडुवा छुँ बडुवाको आचार्ये छुँ । दोसरी भिक्षा दिअ मेरी माइ* जस्ता फाग उक्त व्यक्तिले गाउने गर्दछ ।

(ड) विवाह संस्कार

बैतडेली भाषिक समुदायमा हिन्दु परम्पराअनुसार नै विवाह हुने गर्दछ । यस समुदायले वैशाख, जेठ, असार, मंसिर, माग र फागुन महिनालाई विवाह हुने महिनाका रूपमा लिने गर्दछन् । सामाजिक संस्कारअनुसार यस समुदायमा केटापक्ष केटीको घरमा गइ केटीका आमा बुवासँग उनीहरूको छोरीको हात माग्ने चलन रहेको छ । यसरी केटापक्ष र केटीपक्षले उपयुक्त ठानेमा केटा पक्षले जनै सुपारी बुझाएर आउने गर्दछन् । जनै सुपारीको अर्थ अबदेखि हजुरको छोरी हामी बुहारी भइन् भन्ने हुन्छ । त्यस पछि कुनै शुभ दिन वा सायत हेरेर विवाह गर्ने चलन यस समुदायमा रहेको छ । यस समुदायमा विशेष अवस्था बाहेक हालपनि मागी विवाह नै प्रचलित छ । विवाह गर्न केटी माग्दा पनि आफ्नै जात मिल्नेसँग गर्ने चलन रहेको छ तर यस समुदायमा एउटै गोत्र भए विवाह हुदैन । यस समुदायमा विवाहको तयारी गर्दा फाग, बेहुलाले आमासँग गहना माग्दा फाग, दुलाहा तयार हुँदा फाग, जन्ती हिँडिसके पछि फाग, गोडा धुँदा फाग, लुगा लगाउँदा फाग, बेहुलालाई भित्र बोलाउँदा फाग, बेहुलासँग बेहुलीले लुगा र गहना माग्दा फाग, बेहुली मण्डपमा जाँदा फाग, विवाह गर्दाको फाग, बेहुलीपठाउँदाको फाग, दुलही भित्र पुगेपछि फाग गाउने प्रचलन रहेको छ ।

(च) मृत्यु संस्कार

बैतडेली भाषिक समुदायमा मानिस मरेको १३ दिनसम्म कृया गर्ने चलन छ । मान्छे मरेको ३ दिनमा त्यौपानी हुने गर्दछ भने बाह्रौँ दिनमा गाडको काम गरेर तेह्रौँ दिनमा चोखिने गरिन्छ । मृत्यु भए पछि छमासी र वर्षी गर्ने चलन रहेको छ । मृत्यु भएका दिनको तीथिका आधारमा पछि प्रत्येक वर्ष सराद गर्ने चलन रहेको छ र सोह्र सरादको समयमा तीथिका आधारमा पितृ पठाउने काम गरिन्छ ।

बैतडेली भाषिक समाजमा विभिन्न किसिमका सांस्कृतिक पर्वलाई पनि उत्तिकै महत्त्व दिने गरिन्छ । यहाँ वर्षभरिमा विभिन्न चाडपर्वहरू मनाइने गरिन्छ । जसमध्ये मुख्य-मुख्य चाडपर्वहरू यी हुन् :

(क) बीसु

यो चाँड वैशाख सङ्क्रान्तिका दिन मनाइन्छ । यो दिन बिहानै उठेर सम्भव भएसम्म खोला नदी वा तलाउमा गएर नभए घरैमा पनि विष जा विष जा भन्दै नुहाउने गरिन्छ, यसरी नुहाउँदा सबै किसिमका विकार नष्ट हुने विश्वास रहेको छ । यस दिन मिठा मिठा खाना खाएर सिस्नो लगाएर रमाइलो गर्दछन् । यस दिन नाँच, गान र देउडा खेलेर रमाइलो गर्ने गरिन्छ ।

(ख) गौरा

बैतडेली भाषिक समाजममा गौरालाई निकै महत्त्व दिइन्छ । यस पर्वमा ऋण काडेर भएपनि नयाँ लुगा हाल्ने गरिन्छ । यस पर्वमा छोरीचेलीलाई माइती बोलाइन्छ । यो पर्व भाद्र शुक्ल पञ्चमीबाट सुरु भएर अष्टमीका दिन समाप्त हुन्छ । यस पर्वमा शिव र पार्वतीको पूजाआजा गरिन्छ ।

(ग) श्रीपञ्चमी

वसन्तपञ्चमीलाई श्रीपञ्चमी भनिन्छ । यस दिन बालबालिकालाई अक्षरारम्भ, नाक कान छेड्ने र अन्नप्रासन जस्ता कार्यहरू गराउने गरिन्छ । यसै दिन दमाइहरू घरघरमा गएर बाजा बजाइ वसन्त श्रवण गराउँछन् । अरू चाडमा जस्तै यसमापनि रमाइलो गरिन्छ ।

(घ) माघेसङ्क्रान्ति

बैतडेली भाषिक समाजममा माघे सङ्क्रान्तिलाई नरहरी भन्ने गरिन्छ । यस दिन बिहानै उठेर नुहाएर पुस मसान्तमा पकाएका मीठा मीठा रोटीहरू कागलाई दिने गरिन्छ । यस दिन बिहानै मन्दिर जाने र पूजापाठ गर्ने गरिन्छ । दिनभरि रमाइलो गर्ने देउडा खेल्ने गरिन्छ । तीर्थव्रत, पाठपूजा यस महिनामा धेरै गरिने हुनाले यस महिनालाई धर्मिक महिना भनिन्छ ।

२.४ पुर्ख्यौली शासक-शासित र समाजभाषा

पुर्ख्यौली शासक-शासितको नाताले बैतडेली भाषिक समुदायलाई ठकुरी र इतरजातिका रूपमा छुट्याउन सकिन्छ । ठकुरीहरू प्राचिनकालदेखि नै स्थानीय राजाका सन्तान हुन भने अन्य जाति उनका प्रजा हुन् । बैतडी जिल्लाको इतिहास सम्बन्धी लिखित विभिन्न पुस्तकहरूका अनुसार बैतडी जिल्ला प्राचिन समयमा कहिले पनि स्वतन्त्र नरहेको जानकारी पाइन्छ ।

यस जिल्लाको ऐतिहासिक सन्दर्भलाई खोतल्दा गौतम गोत्री चन्द्र ठकुरीहरूका पुर्खा तेह्रौं शताब्दीतिर कन्नौज दुवानगर तर्फबाट आई हाल भारत पिथौरागढ चम्पावदको वीचमा पर्ने धौलकोट भन्ने ठाउँमा बसोबास गरी बसेपछि त्यहाँबाट सदैँ बैतडी क्षेत्रमा पुगेका तीनजना वीर पुरुष भाइहरू जेठा रामदेव (रामदेउ), माइला उदय देव (उदय देउ), कान्छा

मानदेव (मान्देउ) मध्ये रामदेवले हालैको बैतडी सदरमुकाम नजिकै पर्ने कुल्लेक कोटमा राजधानी बनाए र त्यसक्षेत्रको शासन गर्न थाले, माईला उदय देवले हाल बैतडी जिल्ला भित्रकै पूर्वीभाग सोराड पाटन क्षेत्रमा साङ्डीकोट भन्ने ठाउँमा राजधानी बनाएर त्यहाँ बसे भने कान्छा मानदेव यस क्षेत्र भन्दा पनि पूर्व दैलेखतर्फ गएर बसे र उनका सन्तानहरू ले प्युठानमा राज्य गरे ।

यी तीनैवटा राजवंश (शासन) उपरोक्त राज्यहरू मा नेपाल एकीकरण हुँदासम्म रह्यो । वि.स. १८४७ मा साङ्डीकोटका राजा जैतु चन्द र कुल्लेक कोटका राजा राम चन्दका भाइ राजकुमार भुली चन्दले गाखाँली सेना समक्ष आत्मसमर्पण गरेपछि मात्र यी दुई (साङ्डीकोट र कुल्लेककोट) राज्य नेपाल अधिराज्यमा विलय भएको पाइन्छ ।

यस बीचमा रामदेउका सन्तानहरू अनेक राठ (हाँगा) मा विभाजित भई बैतडी सदरमुकाम क्षेत्र र ढीक तथा दार्चुला जिल्लामा पर्ने लाली, लुइटा, उकु आदि ठाउँमा बसे भने उदयदेवका सन्तानहरू पनि अनेक राठ (हाँगा) हरूमा सम्बन्धित भई बैतडी जिल्लाकै पूर्वी दक्षिण क्षेत्र मल्लो सोराड र तल्लो सोराड क्षेत्रमा बसोबास गर्नथाले । मानदेवका सन्तानहरू पनि प्युठान, दैलेख, बागलुङ्ग, स्याङ्जा, भिरकोठ समेतमा र उक्त तिनै भाइहरूका सन्तानहरू बसाई सदैँ तराईका विभिन्न ठाउँमा र राजधानी काठमाण्डौँ तथा भारतका विभिन्न क्षेत्रमा बसोबास गर्न थाले । आफ्ना महान पुर्खाहरूको सम्झानामा उनका सन्तानहरूले उँहाहरूका मन्दिरहरू बनाएर हाल पनि पूजाआजा गर्ने गरेका छन् । उदयदेवको मन्दिर बैतडी मल्लो सोराड पाटनमा बनेको छ भने रामदेउको मन्दिर बैतडी बास्कोट नजिक बनेको छ ।

यस बैतडी जिल्लाको इतिहासलाई हेर्दा ठकुरी जातिहरू शासकका रूपमा र अन्य जातिहरू शासित वर्गका रूपमा रहेको पाइन्छ । ठकुरी जाति राजखानदान भएकाले यस जातिले प्रयोग गर्ने भाषा स्तरीय हुन्छ । यस जातिका दुई वक्ताहरू एक आपसमा संवाद गर्दा उच्च आदरार्थी शब्दहरू को प्रयोग गर्दछन् । यस समुदायमा हाल पनि लोग्नेले स्वास्नीलाई बोलाउँदा होस् वा स्वास्नीले लोग्नेलाई बोलाउँदा होस् नाम काढेर बोलाउने चलन छैन । अन्य जातिले पनि यस जातिलाई हालसम्म उच्च जातिकै रूपमा मानेको छ र भाषिक संवाद गर्दा उच्च स्तरीय शब्द नै प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ ।

२.५ जातीयता र समाजभाषा

बैतडेली समाजमा जातिगत विविधता व्यापक रूपमा रहेको छ भने त्यसको प्रभाव उनीहरूको भाषिक व्यवहारमा पनि देख्न सकिन्छ । जातिगत हिसावमा यस क्षेत्रमा ब्राह्मण, क्षेत्री, ठकुरी, लुहार, दमाई, कामी, भुल, भाण इत्यादि बसोबास गर्ने गर्दछन । यसरी विभिन्न जातजातिको बसोबास भएको यस समाजलाई तल्लो जात र मल्लो जातमा विभक्त गरिएको छ । मल्लो जातअन्तर्गत ब्राह्मण, क्षेत्री ठकुरी रहेका छन भने तल्लो जात अन्तर्गत लुहार,

दमाई, कामी, भुल, भाण रहेका छन । तल्लो जातिलाई अछुत जाति पनि भन्ने गरिन्छ । यस जातिले चोखा जातिलाई छुनु हुदैन । भुलवस छोए पनि सुनपानीले चोख्याउनु पर्दछ । यस जातिका मानिसहरू आर्थिकरूपमा केही हदसम्म मल्लो जातिमै निर्भर रहेको पाइन्छ ।

भाषिक दृष्टिले चोखा जातिहरूसँग तल्लो जातका वक्ताहरूले प्रयोग गर्ने भाषिका एउटै भए पनि उक्त भाषिका प्रयोग गर्ने शैली कोमल, मिठासयुक्त शब्दको प्रयोग, आदरात्मक शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । मल्लो जातका जुनसुकै उमेर समूहका वक्ताहरूसँग बोल्दा पनि अछुत जातका वक्ताहरूले आदरात्मक शब्दहरूको चयन गरेको पाइन्छ । चोखा जातिका स्वास्नीहरूलाई उनीहरू वउराज्यु, लोग्नेमान्छेहरूलाई गोसी र केटाकेटीहरूलाई सानागोसी भन्दछन (बन्धु, २०७८, पृ. २०) ।

बैतडी जिल्लाको यस क्षेत्रलाई जातजातिका दृष्टिले हेर्दा यहाँ बाहुन, क्षेत्री, वैश्य, शुद्र, ठकुरी सबैको बसोबास रहेको पाइन्छ । यस जिल्लामा बसोबास गर्ने ठकुरी जाति परम्परागत रूपमा नै राजखानदान मानिदै आएको छ र उसले प्रयोग गर्ने भाषिक व्यवहारपनि अरू जातिहरूको भन्दा फरक रहेको पाइन्छ । ठकुरी जातिले अरूको भन्दा भिन्न सम्बन्धवाची शब्दहरूको प्रयोग गरेको देखिन्छ । यस्ता शब्दहरूमा स्वास्नी मान्छेहरूका लागि प्रयोग गरिने शब्द बढी छन् (बन्धु, २०७८, पृ. २१) । यस जातिले आइस्यो, खाइस्यो, गइस्यो, भुणस्यो जस्ता स्यो जोडिएको क्रियापदको प्रयोग गर्दछन् भने अन्य जातिहरूले यो जातिसँग कुरा गर्दा राजासायव, रानीसायव, मैयासायव जास्ता सम्बोधनवाचक शब्दहरूको प्रयोग गर्दछन् । त्यस्तै बालबालिकाहरूका लागि पनि गोसी, गुसाइ, मैया, सानाराजा जस्ता आदरयुक्त शब्दहरूको प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ ।

बैतडेली समाजमा ब्राह्मणलाई गुरु, वामुन, पण्डित जस्ता शब्दको प्रयोग गरेको पाइन्छ । जन्म, मृत्यु, विवाह जस्ता अन्य विविध धार्मिक संस्कारहरूमा ब्राह्मण जातिको भूमिका मुख्य रहने गर्दछ । पाठपूजा, धर्म, कर्म इत्यादि कार्यलाई आफ्नो पेसाकारूपमा अङ्गालेको यस समुदायको भाषिकामा नेपालीपन बढी मात्रामा आउने गर्दछ । यो जातिलाई अन्य सबै जातिले देख्दा वा भेट्दा अभिवादन स्वरूप प्रणाम वा ढोग गरेको पाइन्छ, तर ठकुरीहरू राजखानदान भएकाले उनीहरू ब्राह्मणबाट सोस्ति पाउँछन् र उनीहरू ब्राह्मणलाई पाउलागि भन्दछन् ।

समाजमा रहेका विभिन्न सामाजिक समूह वा वर्गहरूले बोल्ने भाषा नै सामाजिक भाषा हो । सामाजिक वर्ग, जातजाति, धर्म, लिङ्ग, शिक्षा, बसाइको स्थिति, उमेर, पदप्रतिष्ठा, औपचारिकता आदिका आधारमा सामाजिक भाषाका भेदहरू उत्पन्न हुन्छन् । सामाजमा प्रयोग हुने भाषामा अनेक तहका भेदहरू रहन्छन् । ती भेदहरूमध्ये भाषामा सामाजिक भेदको निर्माण गर्ने एउटा भेद जातीय व्यवस्था हो । जातीय व्यवस्थाले वर्ग निर्माणमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ, जस्तै : बैतडीको दीपक भट्ट ब्राह्मण हो भनी थाहा पाउनेबित्तिकै भन्न सकिन्छ ऊ हलिया प्रथाअन्तर्गतको हलिया होइन वा बैतडीकै हरि सार्की

दमाई जात हो भन्नेबित्तिकै भन्न सकिन्छ ऊ सामन्त होइन । यसको अर्थ के हो भने वर्ग निर्माणको एक प्रमुख तत्व जातीयता हो र यसैका आधारमा उच्च, मध्यम र निम्न जात/जाति वा ठूलो जात र सानो जातको सिर्जना भएको हो ।

नेपाली भाषामा जस्तै बैतडेली भाषिकामा पनि जातीय आधारमा भाषिकाको प्रयोगमा भाषिक विभेद रहेको पाइन्छ । यस भाषिकामा नेपाली भाषाको जस्तै उच्च, मध्यम र निम्न जातिगत व्यवस्था स्पष्ट नरहे पनि ठूलो जात र सानो जातको अवस्था भने प्रस्ट रूपमा देखिन्छ । यस भाषिकामा ठूलो जातलाई मल्लो जातकारूपमा र सानो जातलाई तल्लो जातकारूपमा चिनिने गरिन्छ । यी तल्लो र मल्लो जातका वक्ताहरूको भाषाको संवाद नियाल्दा तल्लो जातका वक्ताको तुलनामा मल्लो जातका वक्ताको भाषा बढी शिष्ट, मर्यादित र औपचारिक हुने गर्दछ तर भाषिक प्रयोगमा समय, सन्दर्भ, परिस्थिति, अवस्था र पात्रले फरक पार्ने भएकाले यस भाषामा मल्लो जातकै दुई वक्ताहरूका बिचमा संवाद हुँदा प्रयोग हुने भाषिका, तल्लो जातकै दुई वक्ताहरूका बिचमा संवाद हुँदा प्रयोग हुने भाषिका र मल्लो जात र तल्लो जातका दुई वक्ताका बिचमा संवाद हुँदा तल्लो जातका वक्ताले मल्लो जातका वक्तासँग प्रयोग गर्ने भाषिका वा मल्लो जातका वक्ताले तल्लो जातका वक्ताका लागि प्रयोग गर्ने भाषिकामा पनि समाजभाषिक भेद प्रस्ट देखा पर्दछ ।

बैतडेली भाषिक समाजमा भाषाको प्रयोगमा जातिगत व्यवस्थाको अध्ययन गर्दा निम्नानुसारको भाषिक वर्गीय भेद रहेको पाइयो :

नमुना संवाद नं.१ मल्लो जातकै दुई वक्ताहरूका बीचमा प्रयोग हुने भाषिका

वक्ता १. म आउनुया बेला काली बउजू रोया ।

(म आउने समयमा काली भाउजू रूनुभयो ।)

वक्ता २. होला ! बिचारा तम्लाइ कति निको माण्णान्पुइ ।

(हो र ? बिचरा तपाईंलाई धेरै राम्रो मान्छन ।)

वक्ता १. तम्ले खानाकी खायाहौउ ।

(हजुरले खाना खाइस्यो ।)

वक्ता २. नाइ आव खानिउँ, तम्ले ?

(छैन अब खाने, हजुरले?)

वक्ता १. ज्वाईसाप् दोकान भान्यउ ।

(ज्वाईसाब पसल जानुहुन्छ)

वक्ता २. हजुर नाइ, आजु मण्डो दुख्या छ ।

(नाइ, आज टाउको दुखेको छ ।)

वक्ता १. मुइ तेल मल्दिउ ज्वाइँसाप् ।

(म तेल मालिस गरिदिऊँ ज्वाइँसाब् ।)

वक्ता २. नाइ, नाइ ।

(होइन, पर्देन ।)

(स्रोत : परिशिष्ट ३ अनुसार)

नमुना संवाद नं.२ तल्लो जातकै दुई वक्ताहरूका बीचमा प्रयोग हुने भाषिका

वक्ता १. काँबठे है आयो ।

(कताबाट आइस् ।)

वक्ता २. हड धोइबटी ।

(नुहाएर ।)

वक्ता १. खानाकी पाक्यो हो कन्ज्या है खान्या ।

(खाजा पाकिसक्यो कतिबेला खाने हो ।)

वक्ता २. मुइ पाछा खानिउ, तुई खा ।

(म पछि खान्छु तँ खा ।)

वक्ता १. ऐले खा पाछा त काम गद्दु छ ।

(अहिले खा पछि काम गर्नु छ ।)

वक्ता २. मुइ नाइ हु गद्या, पार्यो दिदी भुण्णी बस्रइछ ।

(म गर्देन, त्यो दिदी बसेकी छे ।)

वक्ता १. तो त ब्या गच्या मान्सु हो पुई ।

(त्यो त बिहे गरेकी मान्छे हो नि ।)

वक्ता २. मुइ लै अब घर छाड्बटी भानिउ पुई था पाली ।

(म पनि अब भागेर जान्छु, पछि थाहा पाउलिस् ।)

(स्रोत : परिशिष्ट ३ अनुसार)

नमुना संवाद नं.३ मल्लो जात र तल्लो जातका दुई वक्ताका बिचमा प्रयोग हुने भाषिका

तल्लो जाति : राजा साप् याँ आउना ।

(राजासाहेब यता आउनुस् ना)

मल्लो जाति : तुई याँ आई ।

(तँ यता आइज ।)

तल्लो जाति : तम्सित एक काम थ्यो रे भुणुकी नाइ ।

(तपाईं/हजुरसँग एउटा काम थियो रे भनूँ कि नभनूँ ।)

मल्लो जाति : कि काम थ्यो तेरो भुण्णैब ।

(के काम थियो तिम्रो भन ।)

तल्लो जाति : मेर् त चेला डरहाल्लाले भगाइवटी केटी ल्यायो, अब मिलाई दिन पर्यो राजासाप् ।

(मेरो त छोराले भगाएर केटी ल्यायो, अब मिलाई दिनुपन्थो राजासाहेब ।)

मल्लो जाति : तुई तसोइ तेरो चेलो सालो तसोइ, मुई नाइ हुँ मिलउन्था जिज्या गरन्छइ आफुइ गर । (तँ त्यस्तै तेरो छोरा त्यस्तै, म मिलाउन्न, जेजे गर्छस् आफै गर ।)

(स्रोत : परिशिष्ट ३ अनुसार)

यसरी बैतडेली भाषिकामा जातीय व्यवस्थाका आधारमा तल्लो जात र मल्लो जात गरी दुई प्रकारको भाषिक व्यवस्था रहेको पाइन्छ । यी दुई भेदअनुसार मल्लो जातका दुई वक्ताले एकआपसमा संवाद गर्दा शिष्ट, मर्यादित भाषिकाको प्रयोग गर्दछन् । नमुना संवाद नं. १ मा प्रयोग भएका संवादहरूमा तम्, जिउनार, रोया, भान्यउ जस्ता क्रियापद/शब्दहरूले पनि मल्लो जातका दुई वक्ताबिचमा संवाद हुँदा प्रयोग हुने भाषिक एकरूपतालाई देखाउँछ । यस नमुना संवादबाट बैतडेली भाषिकामा मल्लो जातका कुनै दुई वक्ताबिच संवाद हुँदा दुबैले एकअर्काप्रति शिष्ट, मर्यादित भाषाको प्रयोग गर्ने गर्दछन् वा एकअर्काप्रति आदरार्थी भाषिकाको प्रयोग गर्ने गर्दछन् भन्ने पुष्टि हुन्छ । त्यस्तै नमुना संवाद नं.२ अनुसार तल्लो जातकै दुई वक्ताहरूका बीचमा प्रयोग हुने भाषिका सामान्य आदरलेयुक्त, बढी अनौपचारिक प्रकृतिको रहेको पाइन्छ । यस संवादमा प्रयुक्त शब्द तथा क्रियापदहरू (आयो, कन्ज्या है खान्या, तुइ गर) ले पनि सामान्य आदरको भल्को दिएको पाइन्छ ।

यसरी बैतडेली भाषिकामा मल्लो जातकै दुई वक्ता वा तल्लो जातका दुई वक्ताबीच संवाद हुँदा तिनीहरूले आआफ्नो स्तरअनुसारको समान भाषिकाको प्रयोग गर्दछन् तर यस भाषिकामा मल्लो जातका वक्ताले तल्लो जातसँग संवाद गर्दा उसले प्रयोग गर्ने भाषिका र तल्लो जातका वक्ताले मल्लो जातका वक्तासँग संवाद गर्दा उसले प्रयोग गर्ने भाषिकामा

फरकपन वा भेद देखापर्दछ । नमुना संवाद नं ३ मा देखाएजस्तै तल्लो जातको वक्ताले मल्लो जातको वक्तासँग मर्यादित, सभ्य, शिष्ट र कोमल शब्दको प्रयोग गर्ने गर्दछ भने मल्लो जातका वक्ताले तल्लो जातका वक्ताका लागि प्रयोग गर्ने भाषिकामा आदररहित शब्दको प्रयोग, ठाडा/कठोर शब्दको प्रयोग र कम मिठासयुक्त शब्द तथा वाक्यको प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ । यसरी बैतडेली भाषिकामा जातीयताका आधारमा समाजभाषामा विभेद रहेको पाइन्छ ।

२.६ निष्कर्ष

भाषा र समाजका बीचको विविध सम्बन्धको अध्ययन समाजभाषा विज्ञानले गर्ने भएकोले यसको अध्ययन क्षेत्र व्यापक रहेको पाइन्छ । भाषाको अध्ययन समाजविना पूर्ण नहुने भएकाले यसको महत्त्व समाजमा नै हुने गर्दछ । भाषाको अध्ययन भाषा विज्ञानमा गरिन्छ तर भाषाले गर्ने सामाजिक कार्य र भाषाको समाजसँगको सम्बन्धको अध्ययन समाज भाषा विज्ञानले गर्दछ । भाषा स्वयंमा एउटा संस्कृति भएकाले यसले समाजमा विद्यमान भाषाहरूको अध्ययन गरी सामाजिक परम्पराको बोध गराउँछ ।

समाजभाषा विज्ञानको क्षेत्र व्यापक भएता पनि यस अध्ययनमा सीमित क्षेत्रलाई मात्र प्रस्तुत गर्नु पर्ने भएकोले प्रस्तुत शोधकार्यको यस परिच्छेदमा समाजिक-सांस्कृतिक भाषिक पक्षहरूको मात्र अध्ययन गरिएको छ । जस अन्तर्गत भौगोलिक रूपमा हेर्दा बैतडेली भाषिका प्रयोगको मुख्य केन्द्रबिन्दु बैतडी जिल्ला भएता पनि आधुनिक सूचना प्रविधिले गर्दा यो भाषिका देशभित्रका विभिन्न जिल्लाहरूमा र देशबाहिरका विभिन्न ठाउँमा पुगेको छ । धार्मिक तथा सांस्कृतिक हिसाबले यहाँ बसोबास गर्ने अधिकांश मानिसहरू हिन्दु धर्मावलम्बीहरू छन् । हिन्दु धर्मनुसार नै यस समुदायले विभिन्न चाडपर्व, संस्कार, प्रथा मनाउने गर्दछ । जसलाई भाषिक दृष्टिकोणबाट हेर्दा यी धर्म, संस्कार, रीतिरिवाजहरू, विभिन्न प्रकारका फाग, सगुन, लोकगीत गाउँने गरिन्छ । यस बैतडेली भाषिक समुदायलाई धार्मिक पवित्रताका आधारमा चोखा र डुममा विभाजन गरिएको पाइन्छ । ठकुरी, क्षेत्री, ब्राह्मण इत्यादि चोखा जातिमा पर्दछन् भने डुममा कामी, सार्की, दमाई, लुहार डुम वा अछुत जातिमा पर्ने गर्दछन् ।

बैतडेली भाषिक समुदायमा शासक र शासित जातिलाई आधार मान्दा ठकुरी जातिको प्रभुत्व नै रहेका पाइन्छ । राजखानदान भएकाले यस जाति परापूर्वकालदेखि नै अन्य जातिमाथि शासन गरी रहेको पाइन्छ । अन्य जातिले पनि यस जातिलाई आफ्नो शासक स्वीकार गरेर आफूलाई यस जातिको प्रजाका रूपमा उभ्याएको छ । ठकुरी जातिले अन्य जाति माथि शासन गरेको हुनाले हाल पनि यस जातिले अन्य जातिसँग संवाद गर्दा ठाडा शब्द, अनादरार्थ शब्दको प्रयोग गरेको पाइन्छ भने ठकुरीइतर जातिले ठकुरी जातिसँग संवाद गर्दा आदरयुक्त शब्द, कोमल शब्दहरूको प्रयोग गरेको पाइन्छ । जातिगत आधारमा पनि बैतडेली भाषिक समुदायलाई तल्लो जात र मल्लो जातका रूपमा विभक्त गरिएको

पाइन्छ । मल्लो जात अन्तर्गत बाहुन, क्षेत्री, ठकुरी रहेका छन भने तल्लो जात अन्तर्गत लुहार, दमाइ, कामी, भुल र भाण रहेका छन । तल्लो जातिलाई अछुत जाति पनि भन्ने गरिन्छ । यस जातिले चोखा जातिलाई छुनु हुदैन भन्ने कुरा यस अध्ययनबाट प्रस्ट देखिएको छ । माथि उल्लेखित भूगोल, धार्मिकता, शासक-शासित र जातियताका आधारमा बैतडेली भाषिकामा सामाजिक विभेद रहेको पाइन्छ ।

तेस्रो परिच्छेद

सामाजिक संरचना र भाषिक पक्ष

३.१ विषयपरिचय

कुनै पनि समाजको संरचना परम्परा, विशेषता, वर्ग, जाति, धर्म, भाषा जस्ता तत्त्वहरूको सम्बन्धबाट बनेको हुन्छ। यसमा समाजका नियम, मूल्य तथा सांस्कृतिक पक्षपनि समावेश भएका हुन्छन्। सामाजिक संरचनामा समाजका विभिन्न मूल्यमान्यताको अध्ययन गरिन्छ। विशेष गरी सामाजिक व्यवहार, सांस्कृतिक परम्परा र आर्थिक संरचनाका आधारमा समाजको बनोट, व्यवस्था र विचारधाराको विश्लेषण गरिएको हुन्छ। समाजको संरचनामा त्यस समाजको भाषा पनि जोडिएको हुन्छ।

बैतडेली भाषिक समाजको संरचना बैतडेली भाषिकाको पहिचान बनेको छ। बैतडेली भाषिकाको भौगोलिक अवस्था, त्यहाँको सांस्कृतिक पक्ष, सामाजिक व्यवहार आदिका आधारमा यस भाषिकाको भाषिक सामाजिक संरचना बनेको छ। सामाजिक संरचनाको लागि भाषिक पक्ष महत्त्वपूर्ण मानिने गर्दछ। किनभने भाषाले नै समाजका सबै सदस्यलाई जोडेर राखेको हुन्छ। यसले समाजमा समृद्धि, सम्बन्ध र सामंजस्य कायम गर्नमा सहयोग गरेको हुन्छ। अतः बैतडेली भाषिकाको सामाजिक संरचना र भाषिक पक्षको अध्ययन अभिवादन, सम्बोधन, सर्वनाम, लैङ्गिकता र सामाजिक भूमिका वा स्तरका आधारमा यस परिच्छेदको अध्ययन गरिएको छ।

३.२ अभिवादन

अभिवादन शब्दको अर्थ ठूलाबडा वा सम्माननीय व्यक्तिहरूलाई गरिने आदर भाव हो। बैतडेली भाषिक समाजमा आफूभन्दा ठूला व्यक्तिलाई अभिवादन स्वरूप 'ढोग दिने', 'खुट्टा छुने' चलन रहेको छ। बैतडेली भाषिक समाजमा उमेरले सानोठूलोभन्दापनि नाताले सानोठूलो, जातले सानोठूलोका आधारमा अभिवादन गर्ने गरेको पाइन्छ। यस भाषिक समाजमा कुनै व्यक्ति उमेरले ठूलो भएपनि जात वा नाताका आधारमा सानो छ भने सो व्यक्तिले अर्को व्यक्तिलाई ढोग दिने गरेको पाइन्छ। यस भाषिक समुदायमा 'बिहान बेलुकाको ढोग हुन्छ' भन्ने चलन पनि रहेको पाइन्छ। यस भनाइअनुसार सधैं भेटिरहने व्यक्तिबाहेकका अन्य नातागोता वा कुटुम्बहरूलाई दुई चार दिनको लागि लगातार भेट भयो भने पनि ढोग दिनुपर्छ भन्ने मान्यता रहेको छ। यस भाषिक समुदायमा कुनै व्यक्तिसँग भेटहुँदा र छुट्टिदाको समयमा अभिवादन गर्ने गरिन्छ। छातिमा एक हात राख्दै अलि भुकेर 'ढोग गरे' भन्ने चलन छ भने कसैकसैले अभिवादन गर्नुपर्ने व्यक्तिको खुट्टामा हात राखेर पूर्णरूपमा भुकेर 'प्रणाम' भन्ने चलन पनि रहेको छ। बैतडेली भाषिक समुदायमा उमेर, पारिवारिक स्थिति, नातागोता, लैङ्गिकता, जातिगत र मितेरी साइनो, नामपद र आदरका आधारमा अभिवादन गर्ने चलनलाई यहाँ अध्ययन गरिएको छ।

३.२.१ उमेरगत अभिवादन

सामान्यतः उमेरका आधारमा अभिवादन गर्ने गरिन्छ । बैतडेली भाषिक समुदायमा उमेरका आधारमा सानोले ठूलोलाई अभिवादन गरेको पाइन्छ । नातागत आधार पछिको अभिवादन गर्ने आधार भनेको उमेर हो । बैतडेली भाषिक समुदायमा सानो उमेरका व्यक्तिले ठूलो उमेरका व्यक्तिलाई 'ढोग दिने', 'खुट्टा छोएर प्रणाम गर्ने' अभिवादनगत व्यवस्था रहेको छ । बैतडेली भाषिक समुदायमा 'पुइला' शब्दको प्रयोग गरेर अभिवादन गरेको पाइन्छ । पुरानो पुस्ताले 'पुइला' भन्ने, खुट्टा छोएर 'प्रणाम' भन्ने गरेको पाइन्छ भने अचेलको पुस्ताले 'ढोग दिए' भन्दै भुकेर अभिवादन गर्ने गरेको पाइन्छ । अतः बैतडेली भाषिकामा 'पुइला', 'प्रणाम', 'ढोग दिए' जस्ता अभिवादनबोधक शब्दको प्रयोग गरेर कम उमेरका व्यक्तिले बढी उमेरका व्यक्तिलाई अभिवादन गरेको पाइन्छ ।

३.२.२ पारिवारिक अभिवादन

कुनै पनि नातासम्बन्धको आधार भनेकै परिवार हो । परिवारमा पनि उमेर र नाताका आधारमा अभिवादन गर्ने गरेको पाइन्छ । बैतडेली भाषिकाको परिवारमा छोराछोरीले आमाबुबा, हजुरबा, हजुरआमा लगायतका पारिवारिक नाताअनुसार अभिवादन गर्ने गरेको पाइन्छ । बैतडेली भाषिक समुदायको परिवारमा अरू सबैसँग अभिवादन गर्ने गरेपनि 'जेठाजु' र 'मामाससुरा'लाई भने अभिवादन नगर्ने चलन रहेको छ ।

३.२.३ नातागोतागत अभिवादन

अभिवादन विशेष गरेर आफ्नो घरपरिवार, नातागोता एवं कुटुम्बलाई गर्ने गरिन्छ । अभिवादन पारस्परिक र अपारस्परिक गरी दुई किसिमको हुन्छ । पारस्परिक अभिवादन समाजमा समान तहका व्यक्तिहरूका बीच हुन्छ भने अपारस्परिक अभिवादन चाहिँ समाजका उच्च र निम्न तहका व्यक्तिहरूका बीच हुन्छ (बन्धु, २०७८, पृ. २३) । बैतडेली भाषिक समुदायमा परिवारमा आफूभन्दा ठूला व्यक्तिलाई गरिने ढोग अपारस्परिक अभिवादन हो भने नातासम्बन्धमा नगाँसिएका ब्राह्मण र ठकुरीहरूको बीच, समिध-समिध, समिधनी-समिधनी र जेठान-जेठानहरूबीच तथा 'मीत'को सम्बन्धको अभिवादन पारस्परिक अभिवादन हो । बैतडेली भाषिक समुदायमा आफ्नै नातागोताभिन्न 'पुइला', 'ढोग दिए', 'खुट्टा छुने', र 'प्रणाम भन्ने' अभिवादनबोधक शब्दहरू ब्राह्मण एवं क्षेत्री समुदायले प्रयोग गरेको पाइन्छ भने डुम (शुद्र) जातले 'जदौ' भनेर अभिवादन गरेको पाइन्छ । बैतडेली भाषिक समुदायमा नातागोता अनुसार अभिवादन गर्दा उमेरमा सानो ठूलो भन्ने हेरिदैन । नाताले जुन व्यक्ति ठूलो मानिन्छ सो व्यक्ति उमेरले सानो भएपनि अर्को व्यक्तिले ढोग दिने भाषिक व्यवस्था यस भाषिक समुदायमा पाइन्छ । त्यसैगरी यस भाषिक समुदायमा समिध-समिध, समिधनी-समिधनी दुवैले एकअर्काले ढोग दिने चलन रहेको छ । समिधले आफ्नो समिधलाई 'पुइला समिध' भनेर नै ढोग फर्काएको पाइन्छ । यसप्रकारको पारस्परिक अभिवादन र अपारस्परिक अभिवादनको भाषिक व्यवस्थालाई तलको नमुना संवादबाट देखाउन सकिन्छ :

नमुना संवाद - ४ पारस्परिक नमुना संवाद

मायादेवी : पुइला सन्धिनीउ (ढोग गरे सन्धिनी)

भागरथी : पुइला सन्धिनीउ, निका छौ त ? (ढोग गरे सन्धिनी, सञ्चै हुनुहुन्छ ?)

मायादेवी : निकी छु, मुइलै । (ठिकै छुँ मपनि)

भागरथी : बस्साब, भौत दिनपाछा धेकिया आज त । (बस्नुहोस्, धेरै दिनपछि देखिनुभयो त आज)

(स्रोत : परिशिष्ट ३ अनुसार)

नमुना संवाद - ५ अपारस्परिक नमुना संवाद

बिमला : ढोगदिया ठुल्बा (ढोग गरे ठुलो बाबा)

प्रदीप : भाग्यमानी बा, निको छैइ त (आर्शीवाद, सन्चै छौ ?)

बिमला : निकी छु ठुल्बा, काँ बठे आया हौ तम (ठिकै छु ठुलोबाबा, कताबाट आउनुभएको ?)

प्रदीप : काइनाइ बा, इसो यामुणी घुमघाम (कतैबाट होइन छोरी, यसो यतैतिर घुमघाम)

(स्रोत : परिशिष्ट ३ अनुसार)

माथिको नमुना संवाद ४ मा दुवै सन्धिनीले परस्परमा एक-अर्कोलाई अभिवादन गर्न 'पुइला' शब्दको प्रयोग गरेको पाइन्छ । यसबाट दुवै समान तहका हुन त्यसैले दुवैले परस्परमा भुकेर एकअर्कोलाई अभिवादन गर्ने गरेको पाइन्छ भने नमुना संवाद ५मा बिमलाले आफ्नो ठूल्बाबालाई 'ढोगदिया' भनेर अभिवादन गरेको पाइन्छ भने उनको ठूलोबुबाले प्रतिक्रियामा आर्शीवाद दिएको पाइन्छ । यस संवादमा उमेर एवं नाताले छोरीभन्दा ठूलोबुबाको उमेर ठूलो भएकाले छोरीलाई आर्शीवाद दिएको र छोरीले ढोग दिएको पाइन्छ ।

३.२.४ लैङ्गिकताका आधारमा अभिवादन

लैङ्गिकता भन्ने वित्तिकै महिला र पुरुषलाई बुझिन्छ । बैतडेली भाषिक समुदायमा महिला र पुरुषको लागि छुट्टै लिङ्गगत अभिवादनबोधक शब्द त छैनन् तर श्रीमतीले श्रीमान्लाई ढोगनुपर्ने, विशेष चाडपर्वको बेला कन्या (अविवाहित छोरीचेली) को खुट्टा ढोग्ने लिङ्गगत अभिवादनको व्यवस्था भने रहेको छ । यस भाषिक संरचना अनुसार श्रीमान्भन्दा श्रीमती उमेरले जेठी भएतापनि समाजको व्यवस्था अनुसार श्रीमतीले नै श्रीमान्लाई ढोग दिनुपर्ने वा अभिवादन गर्नुपर्ने भाषिक व्यवस्था रहेको छ । त्यसैगरी घरमा पुजाहुँदा, छोरीको विहेको दिन लगायतका विशेष दिनमा जतिसुकै ठूलो उमेरका र नाताले ठूलो भएका व्यक्तिले पनि कन्या

एवं छोरीचेलीको खुट्टा ढोग्ने व्यवस्था रहेको छ । यद्यपि छोरीचेलीको यसप्रकारको खुट्टा ढोग्ने चलन अभिवादनको लागि नभएर आस्थाको लागि गरेको पाइन्छ । अतः बैतडेली भाषिक समुदायमा लैङ्गिकताका आधारमा अभिवादन भन्दा पनि नाता र उमेरका आधारमा अभिवादन गरिन्छ । यस भाषिकामा अभिवादनमा लिङ्गगत छुट्टै व्यवस्था वा विभेद भने रहेको पाइदैन ।

३.२.५ जातिगत अभिवादन

बैतडेली भाषिकामा जातिगत आधारमा पनि अभिवादन गर्ने गरिन्छ । बैतडेली भाषिक समुदायमा ब्राह्मण जातको बाहुल्यता रहेता पनि अन्य जातिगत समूहको पनि बसोबास रहेको पाइन्छ । बैतडेली भाषिक समाजमा जातिका आधारमा पनि छुट्टाछुट्टै अभिवादनबोधक शब्द रहेका पाइन्छन् । बैतडेली भाषिक समुदायमा जातका आधारमा प्रयोग गरिने अभिवादनबोधक शब्दलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :-

तालिका १

बैतडेली भाषिकामा जातिगत अभिवादन

जात	अभिवादनबोधक शब्द
ब्राह्मण-ब्राह्मण	पुइला, ढोगदिए, प्रणाम
ब्राह्मण-ठकुरी	सोस्ति
ठकुरी-ब्राह्मण	पाउलागि, सोस्ति
ठकुरी-ठकुरी	दर्शन
दलित-ब्राह्मण, क्षेत्री	जद्देउ
ब्राह्मण, क्षेत्री - दलित	आर्शिवाद
दलित - दलित	जद्देउ

(स्रोत : परिशिष्ट २ अनुसार)

माथिको तालिका हेर्दा बैतडेली भाषिक समुदायमा ब्राह्मण जातको व्यक्तिले ब्राह्मण जातकै व्यक्तिलाई अभिवादन गर्दा 'पुइला', 'ढोगदिए', 'प्रणाम' जस्ता शब्दको प्रयोग गरेको पाइन्छ भने ब्राह्मण जातको व्यक्तिले ठकुरीलाई 'सोस्ति' अभिवादनबोधक शब्दको प्रयोग गरेको र ठकुरीले ब्राह्मणलाई 'पाउलागि' वा 'सोस्ति' शब्दको प्रयोग गरेको पाइन्छ । त्यसैगरी ठकुरीले-ठकुरीसँग अभिवादन गर्दा 'दर्शन' शब्दको प्रयोग गरेर अभिवादन गरेको पाइन्छ । दलितले ब्राह्मण एवं क्षेत्रीलाई 'जद्देउ' भन्छन् । तिनीहरूले 'पाउलागि' शब्दको प्रयोग गर्दैनन् किनभने पाउलागिको अर्थ खुट्टा छुनु हो र दलितले ब्राह्मण र क्षेत्रीलाई छुनै नहुने सामाजिक व्यवस्था यस भाषिक समाजमा रहेको छ । ब्राह्मण एवं क्षेत्रीले दलितलाई 'आर्शिवाद' दिन्छन् । यस भाषिक समुदायमा दलितले दलितलाई नै अभिवादन गर्दा 'जद्देउ' शब्दको प्रयोग गरेको पाइन्छ । अतः बैतडेली भाषिक समुदायमा जातिगत व्यवस्था अनुसार अभिवादन गर्ने फरक भाषिक व्यवस्था रहेको पाइन्छ ।

३.२.६ मितेरी अभिवादन

मितेरी सम्बन्ध दुई व्यक्तिबिचको भावनात्मक सम्बन्धको प्रगाढ रूप हो । यसले मानिसलाई एकअर्कोसँग जोडेर राख्ने, साथ सहयोग र समर्थन गर्ने गर्दछ । वैतडेली भाषिक समुदायमा पनि मितेरी साइनो गाँस्ने चलन रहेको छ । यस भाषिक समुदायमा एउटै गोत्रका दुई विहेबारी चल्ने जातसँग मितेरी साइनो नगाँस्ने चलन रहेको छ । एउटै गोत्र हुनुको अर्थ पुस्ता एउटै भएको र दिदीबहिनी वा दाजुभाइको साइनो पर्छ भनेर एउटै गोत्र भएका व्यक्तिहरू बिच मितेरी साइनो गाँस्दैनन् भने विहेबारी चल्ने (इष्टमित्र) हरूसँग मितेरी साइनो गाँस्यो भने भोलि उनीहरू पनि दाजुभाइ वा दिदीबहिनी जस्तै हुने र विहेबारी नचल्ने भएकाले उनीहरूसँग पनि मितेरी साइनो गाँस्दैनन् । यस भाषिक समुदायमा प्रायजसो ब्राह्मण र क्षेत्रीकाबीच मितेरी साइनो गाँसेको पाइन्छ ।

वैतडेली भाषिक समुदायमा दुई 'मीत' र 'संगिनी'हरूकाबीच पारस्परिक ढोगभेट चल्ने गर्दछ । लोग्नेमान्छेहरू प्रायः 'सलाम-सलाम' अभिवादनबोधक शब्दको प्रयोग गर्दछन् भने स्वास्थ्यमान्छेहरू प्रायः 'ढोग गरे-ढोग गरे' वा 'दर्शन-दर्शन' अभिवादनबोधक शब्दको प्रयोग गरेको पाइन्छ । परिवारका अन्य सदस्यहरूबीच जातिअनुसार वा पारिवारिक अभिवादन गर्ने गरिन्छ । अतः वैतडेली भाषिक समाजमा मितेरी सम्बन्धलाई नजिकको सम्बन्ध मानेर पारिवारिक नाताअनुसार अभिवादन गर्ने गरेको पाइन्छ ।

३.२.७ निष्कर्ष

वैतडेली भाषिक समाजमा आफ्नै प्रकारको अभिवादनगत व्यवस्था रहेको छ । यस भाषिक व्यवस्थामा सर्वप्रथम नातासाइनोअनुसार, समाजको जातिगत व्यवस्थाअनुसार र अनि त्यसपछि उमेरका आधारमा अभिवादन गर्ने सामाजिक संस्कार रहेको छ । यस भाषिकामा पारस्परिक अभिवादन र अपारस्परिक अभिवादन दुवै प्रकारको अभिवादन हुन्छ । समान स्तर वा श्रेणीबीच पारस्परिक अभिवादन हुन्छ भने त्यस बाहेकका अवस्थामा अपारस्परिक अभिवादन हुन्छ ।

३.३ सम्बोधन

कुनै पनि ठाउँको भूगोल, समाज र संस्कृतिसापेक्ष सम्बोधन गर्ने शब्द अनेक हुने गर्दछन् । सम्बोधन एक प्रकारको समाजभाषिक संस्कार हो । समाजमा कुनै पनि व्यक्तिले परस्परमा कुराकानी गर्दा एकअर्कोलाई सम्बोधन गर्ने गर्दछन् । यसले समाजमा एकप्रकारको भाषिक स्तर विभाजन गरेको हुन्छ । वक्ता र श्रोताबीचको सम्बन्ध वा उनीहरूबीचको निकटताका आधारमा पनि सम्बोधन गर्ने तरिकामा फरक पर्ने गर्दछ । वैतडेली भाषिक समाजमा उमेर, पारिवारिक स्थिति, नातागोता, लैङ्गिक आधार, जातिगत र मितेरी सम्बन्ध, नामपद र आदरका आधारमा सम्बोधन व्यवस्थालाई यहाँ अध्ययन गरिएको छ ।

३.३.१ उमेरगत आधारमा सम्बोधन

व्यक्तिको उमेरले सम्बोधन गर्ने तरिकामा फरकपन ल्याउँछ । समान उमेर समूहका व्यक्तिले परस्परमा गर्ने सम्बोधन, कम उमेरका व्यक्तिले बढी उमेरका व्यक्तिलाई गर्ने सम्बोधन र बढी उमेरका व्यक्तिले कम उमेरका व्यक्तिलाई गर्ने सम्बोधन र बढी उमेरका व्यक्तिले बढी उमेरका व्यक्तिलाई गर्ने सम्बोधनमा फरकपन रहेको पाइन्छ । बैतडेली भाषिक समुदायमा उमेरका आधारमा गरिने सम्बोधन व्यवस्थालाई यसप्रकार तालिकामा देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. २

उमेरका आधारमा सम्बोधन

उमेर	सम्बोधन
समान उमेर समूह	'ओइ', 'ए', 'एली', 'एला'
कम उमेरकोले बढी उमेर समूहलाई	'ओ'
बढी उमेर समूहले कम उमेरका समूहलाई	'ए'

(स्रोत : परिशिष्ट २ अनुसार)

माथिको तालिका हेर्दा समान उमेर समूहका दौतरी, दिदीबहिनी, दाजुभाइ, साथीसंगी आदिलाई सम्बोधन गर्दा 'ओइ', 'ए', 'एली' शब्दबाट सम्बोधन गरेर त्यसपछि नामले बोलाइने गरिन्छ, जस्तै: ओइ गीता, ए साथी, ओइ हरि, एली सिता, एला राज आदि सम्बोधनबाट उमेरगत सम्बोधन गरिन्छ । कम उमेरका व्यक्तिले बढी उमेरका व्यक्तिलाई वा नातागत रूपमा ठूला व्यक्तिलाई सम्बोधन गर्दा 'ओ' भनेर त्यसपछि नाताअनुसारका साइनोले बोलाइन्छ, जस्तै : ओ बा, ओ बज्या, ओ का, ओ काकी ...। बैतडेली भाषिक समुदायमा बढी उमेरका व्यक्तिले कम उमेरका व्यक्तिलाई बोलाउँदा 'ए' सम्बोधन शब्दको प्रयोग गरी त्यसपछि नाताअनुसारको साइनो जोड्ने गरिन्छ, जस्तै : ए चेली, ए नातनी, ए ब्वारी, ए चेला ...। अतः बैतडेली भाषिक समाजमा उमेर अनुसार आफ्नै किसिमको सम्बोधन व्यवस्था रहेको पाइन्छ ।

३.३.२ पारिवारिक आधारमा सम्बोधन

समाजमा महिला र पुरुषको वैवाहिक सम्बन्धबाट परिवार बनेको हुन्छ । परिवारमा दम्पति, उनीहरूका छोराछोरी एवं आमाबुबा लगायतका व्यक्तिको बसोबास हुन्छ । बैतडेली भाषिक समुदायमा पारिवारिक नातावाचक शब्दका अगाडि सम्बोधनबोधक शब्दको पनि प्रयोग भएको पाइन्छ । यस भाषिक समुदायमा आफूभन्दा ठूला व्यक्तिका लागि 'ओ' र सानाका लागि 'ए' सम्बोधनबोधक शब्दको प्रयोग गरेको पाइन्छ । यस भाषिक समुदायमा मामाले भान्जा भान्जीसँग भने 'ओ' सम्बोधन गरेको पाइन्छ । बैतडेली भाषिक समुदायमा पारिवारिक नातावाचक सम्बोधनका शब्दहरूलाई यसप्रकार तालिकामा देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. ३

पारिवारिक सम्बोधनवाचक शब्द

पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
बाबा (बाबा)	इज्या (आमा)
दुदा (दादा)	बौजी (भाउजु)
भाप्पा (भाइ)	बुइनी (बहिनी)
गोसी (देवर)	गुसाइनी (नन्द)
कुका (काका)	काइक (काकी)
चेलो (छोरा)	ब्वारी (बुहारी)
बौस्या (लोग्ने/श्रीमान)	पुतारी/स्वाइनी (श्रीमती)
गेदो / नन्दिनो (बालक)	गेदी / नन्दिनी (बालिका)
बज्या (हजुरबा)	आमा (हजुरआमा)
ठुल्बा (ठुलोबाबा)	जेइज्या (ठुली आमा)
बड्डाबज्या (बुढो हजुरबा)	बड्डी आमा (हजुरआमा)
जेठाज्यु (जेठाजु)	जेठानी (जेठानी)
बुब्ज्यु (ससुरा)	ज्यु (सासु)

(स्रोत : परिशिष्ट २ अनुसार)

माथिको तालिका हेर्दा बैतडेली भाषिक समुदायमा पारिवारिक सम्बन्धका लागि पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गका फरक-फरक सम्बोधनबोधक शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ । यी नातावाचक शब्द बोलिनु भन्दा अगाडि 'ओ' र 'ए' सम्बोधनको प्रयोग गरिएको पाइन्छ , जस्तै ओ बाबा, ओ दुदा, ओ आमा, ओ बौजी, ए गेदा, ए गेदी , ए चेला, ए चेली आदि । अतः बैतडेली भाषिक समुदायमा सम्बोधनवाचक शब्दका साथ उनीहरू आफूभन्दा जेठो र आदरणीय व्यक्तिलाई 'ओ' तथा आफूभन्दा कान्छो तथा तल्लो वर्गका व्यक्तिलाई 'ए' तथा 'ओई' को प्रयोग गर्दछन् ।

३.३.३ नातागोतागत आधारमा सम्बोधन

कुनै पनि भाषाका नाताबोधक शब्दहरूले सामाजिक सांस्कृतिक प्रतिबिम्बलाई देखाउन सहयोग पुऱ्याउँछ । मानिसहरू दैनिक जीवनमा नाताका विविध प्रकारका शब्दहरू प्रयोग गर्दछन् । संसारका सबै भाषामा नाता व्यवस्थासंग सम्बन्धित शब्द हुन्छन् । नाता व्यवस्था भाषाको एउटा विश्वव्यापी मान्यता हो । किनकी सामाजिक सङ्गठनमा यिनीहरूको विशेष महत्त्व रहन्छ (वार्डफ, सन् २००६, पृ. १२९) । यस्ता शब्दहरू भाषापिच्छे, धेरैथोरै हुन्छन् । समाजमा विवाहबाट, रक्त सम्बन्धबाट र जन्मबाट व्यक्तिहरू एकअर्कामा सम्बन्धित भएका हुन्छन् । यसैलाई हामी नातासम्बन्ध भन्दछौं ।

बैतडेली भाषिक समुदायमा नातागोतालाई सम्बोधन गर्ने आफ्नै शब्दहरू वा सम्बोधन व्यवस्था रहेको छ । यस समुदायमा पारिवारिक सम्बन्ध बाहेकका अन्य नातागोतागत सम्बन्धलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. ४

नातागोतावाचक सम्बोधन

पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
पुसाइ (फुपाजु)	फुपु (फुपु)
भिनाजु/भिन्ज्यु (भिनाजु)	दिदी (दिदी)
ज्वाँइ (ज्वाँइ)	बुइनी (बहिनी)
मामा (मामा)	माइज (माइजु)
भाइ (भाइ)	बउरानी (भाइबुहारी)
भान्जु (भानिज)	भान्जी (भान्जी)
कसबाब (सानोबाबा)	कैसी (सम्धिनी)
सम्दी (सम्धि)	सम्दिनी (सम्धिनी)

(स्रोत : परिशिष्ट २ अनुसार)

माथिको तालिका हेर्दा बैतडेली भाषिक समुदायमा बन्धुबान्धव वा नातागोताका व्यक्तिको पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गका आधारमा सम्बोधन व्यवस्था देखाइएको छ । बैतडेली भाषिक समुदायमा यी सबै नातागोताका शब्दका अगाडि 'ओ' सम्बोधनको प्रयोग गरेको पाइन्छ । प्रायः नातागोताका शब्द वैवाहिक सम्बन्धका आधारमा बन्ने भएकाले दुवै परिवारमा एकअर्कालाई आदर वा सम्मान गरेर बोल्नु वा बोलाउनु पर्ने भएकाले तालिकामा देखाए अनुसारका नातागोतागत शब्दका अगाडि 'ओ' सम्बोधनको प्रयोग गरेर मात्र बोलिने गरिन्छ । अतः बैतडेली भाषिक समुदायमा नातागोतागत सम्बन्धका अगाडि 'ओ' आदरार्थी सम्बोधनको प्रयोग गरेको पाइन्छ ।

३.३.४ लैङ्गिक आधारमा सम्बोधन

लैङ्गिक आधारमा पनि सम्बोधनगत भाषिक संरचना रहेको पाइन्छ । कतिपय भाषामा लिङ्गका आधारमा पनि भाषा प्रयोगमा भिन्नता रहेको पाइन्छ (वार्डफ, सन् २००६, पृ. ३०३) । बैतडेली भाषिक समुदायमा पुरुषले महिलालाई गर्ने सम्बोधन र महिलाले पुरुषलाई गर्ने सम्बोधनमा विभेद रहेको पाइन्छ । यस भाषिक समुदायमा लोग्नेले स्वास्नीको र स्वास्नीले लोग्नेको नाम काढेर बोलाउने चलन छैन । यो चलन परम्परादेखि नै चली आएकोले सबैले यस्तै गरेको पाइन्छ । अचेलका प्रेम विवाह गर्ने दम्पतिहरूले भने नामबाटै सम्बोधन गरेको अवस्था पनि पाइन्छ । यस भाषिकामा श्रीमान्ले श्रीमतीलाई प्रत्यक्ष रूपमा बोलाउनु पर्दा 'एइ' र श्रीमतीले श्रीमान्लाई बोलाउँदा 'ओउ' भनेर सम्बोधन गर्दछन् भन्

अप्रत्यक्ष रूपमा सम्बोधन गर्दा 'मेरी जोई' र 'मेरा पोई', 'यइकी आमा', 'यइका बाबा' (छोराछोरीलाई देखाएर) भनेर सम्बोधन गरेको पाइन्छ । यसलाई निम्नानुसार उदाहरणबाट देखाउन सकिन्छ, जस्तै :

एइ हँया आइ त । (ए, यता आइज त ।)

ओउ हँया आस त । (ए हजुर, यता आउनुहोस् ।)

एइ गिताकी इज्या । (ए, गिताकी आमा ।)

ओउ गिता बाबा । (ओ गिताका बाबा ।)

यसप्रकार बैतडेली भाषिक समुदायमा लिङ्गगत आधारमा महिलाले पुरुषलाई आदर गरेर सम्बोधन गर्दछन् भने पुरुषले महिलालाई अनादर गरेर सम्बोधन गरेको पाइन्छ ।

३.३.५ जातिगत आधारमा सम्बोधन

व्यक्तिको जातका आधारमा समाजमा व्यक्तिलाई सम्बोधन गर्ने गरिन्छ । नेपाली समाजमा जातलाई ब्राह्मण, क्षेत्री, वैश्य र शुद्रगरी ४ भागमा विभाजन गरिएको छ । यस आधारमा बैतडेली भाषिक समुदायमा जातलाई ब्राह्मण, क्षेत्री र डुम गरी तीनप्रकारले विभाजन गरेको छ । ब्राह्मण जातमा पनि उपाध्यायलाई सबैभन्दा ठूलो जात, जैसीलाई त्यो भन्दा अलि सानो जात मान्ने गरिन्छ । त्यसै गरी क्षेत्रीमा ठकुरी र अन्य पानी चल्ने सबै जात पर्दछन् र डुमभिन्न पानी नै नचल्ने जात भनेर दमाई, सार्की, ओड लगायतका शुद्र जात पर्दछन् ।

बैतडेली भाषिक समाजमा जातका आधारमा सम्बोधन गर्ने तरिका र शब्दमा विभेद रहेको छ । यस समुदायमा सानो जातको व्यक्तिले ठूलो जातको व्यक्तिलाई आदर वा सम्मान गरेर सम्बोधन गर्ने ठूलो जातकोले सानो जातलाई अनादर गरेर सम्बोधन गर्ने गर्दछन् । यस समुदायको जातिगत सम्बोधन व्यवस्थालाई ब्राह्मण-ब्राह्मण बीचको सम्बोधन, ब्राह्मण-ठकुरी बीचको सम्बोधन र दलितइतर र दलितबिचको सम्बोधन गरी यसप्रकार अध्ययन गरिएको छ :-

(क) ब्राह्मण-ब्राह्मणबीचको सम्बोधन

बैतडेली भाषिक समुदायमा ब्राह्मण जातभिन्न उपाध्याय ब्राह्मण र जैशी ब्राह्मण गरी दुई प्रकार रहेका छन् । उपाध्याय ब्राह्मण जातलाई पण्डित र जैशी ब्राह्मणलाई जजमान भन्ने गरेको पाइन्छ । यस समुदायमा पुजापाठ गर्ने पण्डित ब्राह्मणलाई 'बामुन बाजे' भनेर सम्बोधन गरेको पाइन्छ । कुनै पनि व्यक्तिको घरपरिवार वा मठमन्दिरमा पुजापाठ गर्ने, यज्ञहोम गर्ने, विवाह, व्रतबन्धलगायतका सामाजिक संस्कार गर्ने व्यक्ति (बामुन बाजे) जुनसुकै उमेरको भएपनि सबैले 'बामुन बाजे' भनेर सम्बोधन गर्ने गरेको पाइन्छ । बामुन बाजेले 'जजमानौ' भनेर सम्बोधन गर्ने सामाजिक संरचना रहेको छ । त्यस्तै

उपाध्याय ब्राह्मणलाई जैसी ब्राह्मणले आदर गरेर 'ओ पण्डित जी', 'ओ बामुन जी' भन्ने गरेको पाइन्छ भने उपाध्याय ब्राह्मणले जैसी ब्राह्मणलाई नाम वा थरले जस्तै: 'नारायण जी', 'भट्ट जी' भनेर सम्बोधन गरेको पाइन्छ ।

(ख) ब्राह्मण-ठकुरीबीचको सम्बोधन

बैतडेली भाषिक समाजमा सानो जातले ठूलो जातलाई सम्बोधन गर्ने सामाजिक संस्कार रहेको छ । यस भाषिक समुदायमा ब्राह्मण जातिले जातका आधारमा आफूलाई ठूलो मान्ने गर्दछन् भने ठकुरी जातिले कर्मका आधारमा आफूलाई ठूलो मान्ने गर्दछन् । ब्राह्मण जातीले ठकुरीलाई सम्बोधन गर्दा पुरुषलाई 'राजा' शब्दले सम्बोधन गर्दछन् भने विवाहित महिलालाई 'दुलही' वा 'रानीसाहेब' र अविवाहितलाई 'मैयासाहेब' भनेर सम्बोधन गर्दछन् भने ठकुरीले ब्राह्मणलाई 'गुरुजी' भनेर सम्बोधन गर्ने गरेको पाइन्छ । ठकुरी जातमा सम्बोधनका शब्दहरू अन्य जातका भन्दा फरक रहेका छन् । यस जातमा हजुरबुबालाई 'जिजुबुबा', हजुरआमालाई 'जिजुमुवा', आमालाई 'मुवा', नन्दलाई 'मैयासाहेब', बुहारीलाई 'दुलही', श्रीमानलाई 'राजा', श्रीमतीलाई 'महारानी' जस्ता शब्दबाट सम्बोधन गरेको पाइन्छ । अतः बैतडेली भाषिक समुदायमा जातिगत आधारमा सम्बोधन गर्ने चलन रहेको छ ।

(ग) दलितइतर र दलितबीचको सम्बोधन

बैतडेली भाषिक समाजमा दलितइतरका जातले दलित वा डुम जातलाई अनादरको प्रयोग गरेर उसको जातले वा नामले सम्बोधन गरेको पाइन्छ भने दलित जातले दलितइतरका जातलाई 'मालिक', 'मुख्यौ', 'मुख्येनी' भनेर आफूभन्दा उमेरले ठुला व्यक्तिलाई सम्बोधन गर्दछन् भने 'गोसी' शब्दबाट आफूभन्दा उमेरले साना केटाकेटीलाई सम्बोधन गरेको पाइन्छ । यसप्रकार बैतडेली भाषिकामा जातिगत आधारमा दलितइतर र दलितबीचको सम्बोधनमा फरक रहेको पाइन्छ ।

३.३.६ मितेरी सम्बन्धका आधारमा सम्बोधन

मितेरी सम्बन्ध दुई फरक जात एवं गोत्रकाबीच गाँसिने भावनात्मक सम्बन्ध हो । बैतडेली भाषिक समाजमा मितेरी सम्बन्धलाई रक्तसम्बन्ध जतिकै नजिकको सम्बन्ध मान्दछन् । मितेरी सम्बन्ध अनुसार बैतडेली भाषिकामा सम्बोधन गर्दा पुरुष-पुरुषले मीत लगाएको भए 'मितज्यु-मितज्यु' भनेर एकअर्कालाई सम्बोधन गर्दछन् भने महिला-महिलाले मीत लगाएको भए 'सड्डी-सड्डी' भनेर सम्बोधन गर्दछन् । यस भाषिक संस्कार अनुसार मीत लगाइसकेपछि एकअर्काको नामले बोलाउनु हुँदैन भन्ने मान्यता रहेको छ । मितेरी साइनोबाट जोडिएका अन्य पारिवारिक नातागोतामा भने नाताअनुसारको सम्बोधनवाचक शब्दका अगाडि 'मित्' थपेर सम्बोधन गर्ने चलन रहेको छ, जस्तै : 'मितबाब' (मितबुबा), 'मितज्या' (मितआमा), 'मितदाइ' (मितदादा) आदि । अतः बैतडेली भाषिक समाजमा मितेरी

सम्बन्धका अनुसार सम्बोधन गर्दा सम्पूर्ण नातागोता वा पारिवारिक सम्बन्धमा आदर गर्दै 'मित्' शब्द अगाडि लगाएर अन्य नातावाचक शब्दलाई जोडेर सम्बोधन गर्ने गरिन्छ ।

३.३.७ नामपदका आधारमा सम्बोधन

कुनै पनि कुरालाई चिनाउने शब्द नामपद हो । यसले व्यक्ति वा वस्तुलाई बुझाउने गर्दछ । नामलाई व्यक्तिवाचक, भाववाचक, समूहवाचक, जातिवाचक र द्रव्यवाचक गरेर पाँच प्रकारमा बाँडेको पाइन्छ (अधिकारी, २०६८, पृ.८७) । यस अध्ययनमा भने ती सबैको व्याकरणिक अध्ययनभन्दा पनि सम्बोधन व्यवस्थाका आधारमा कुनै व्यक्तिविशेषलाई प्रयोग गरिने नाम शब्दको अध्ययन गरिएको छ । समाजमा व्यक्तिको नामले गर्दा पनि उसको भाषिक अवस्था पहिचान गर्न सकिन्छ । व्यक्तिलाई कस्तो नामबाट के कसरी सम्बोधन गरिएको छ त्यसबाट उसको सामाजिक स्तर थाहा पाउन सकिन्छ । बैतडेली भाषिकामा व्यक्तिको नामानुसार सम्बोधनको अवस्थाको अध्ययन गरिएको छ । बैतडेली भाषिक समाजमा रूखो नामपद र कर्णप्रिय नामपद प्रयोग गर्ने दुईथरी वक्ताहरू रहेका छन् । सोअनुसार अध्ययन गर्दा निम्नानुसारको नामपदको प्रयोग गरिएको पाइयो जसलाई नमुना संवादका आधारमा देखाइन्छ :

नमुना संवाद नं. ६ : रूखो नामपद

आमा : आज खेल्लु जनभाए हाँ ला ।

(आज खेलन नजा है बाबु)

छोरा : थोडादेर मात्तरी खेलबटी आइहाल्लो ।

(एकछिन मात्रै खेलेर फर्किहाल्छु नि, आमा ।)

आमा : हमक गद्दु उसोइ छ । घर कोइ नाइथिन् । जनभाई भण्या डौरहाल्ला ।

(होमवर्क गर्न बाकी नै छ । घरमा पनि कोही छैन । नजा है ।)

छोरा : भगानिउ मुइ त । भट्टुइ आइभाउलो भण्या ब ।

(म त जान्छु । बरू छिट्टै आउँछु ।)

आमा : भा मर । भट्टु नफरकिन होइभे ।

(हुन्छ, एकछिन गएर आउ । छिट्टै आइस ।)

(स्रोत : परिशिष्ट ३ अनुसार)

प्रस्तुत संवादको नमुनालाई हेर्दा बैतडेली भाषिकामा प्रयोग भएका रूखा नामपदबाट सम्बोधनको भाषिक अवस्था बुझ्न सकिन्छ । आफ्नो छोराको लागि प्रयोग भएका ला, डौरहाल्ला जस्ता नामपदले भाषाको स्तर देखिएको छ । नामपदमा अनादर भावयुक्त शब्दको

प्रयोगले सम्बोधनमा विभेद रहेको पाइन्छ । बैतडेली भाषिकामा कर्णप्रिय नामपदको संवादको नमुना यस प्रकार रहेको छ :

नमुना संवाद नं. ७ : कर्णप्रिय नामपद

आमा : आज खेल्लु जनभाए हाँ, लाटा ।

(आज खेल्लु नजा है बाबु)

छोरा : थोडादेर मात्तरी खेलबटी आइहाल्लो ।

(एकछिन मात्रै खेलेर फर्किहाल्लु नि, आमा)

आमा : हमक गद्दु उसोइ छ । घर कोइ नाइथिन् । जनभाइ मेरो गुजुड्या ।

(होमवर्क गर्न बाकी नै छ । घरमा पनि कोही छैन् । नजा है बाबु)

छोरा : भानिउ मुइ त । भट्टुइ आइभाउलो आमा ।

(म त जान्छु । बरू छिट्टै आउँछु ।)

आमा : ल ल भा । भट्टु आसे हा बाबु ।

(हुन्छ, एकछिन गएर आउ । छिट्टै आउ है त बाबु)

(स्रोत : परिशिष्ट ३ अनुसार)

नमुना संवाद नं. ८ : कर्णप्रिय नामपद

आमा : आज खेल्लु नगइसेला है, छोरो ।

(आज खेल्लु नजा है, छोरा)

छोरा : अलिकति मात्तरी खेलबटी आइहाल्लो आमा ।

(एकछिन मात्रै खेलेर फर्किहाल्लु नि, आमा)

आमा : होमवर्क गद्दु उसोइ छ । घर कोइ होइसिन्न । नगइस्यो है मेरो राजा ।

छोरा : अइले भानौ बरू भट्टु आइहाल्ला नि आमा ।

(अहिले जान्छु । पछि छिट्टै आउँछु नि है आमा)

आमा : हुन्छ गइस्यो । छिट्टै आइसेला है बाबु ।

(हुन्छ, एकछिन गएर आऊ । छिट्टै फर्किनु है छोरा ।)

(स्रोत : परिशिष्ट ३ अनुसार)

प्रस्तुत संवादको नमुनालाई हेर्दा बैतडेली भाषिकामा वक्ताले प्रयोग गर्ने नामपदबाट तिनीहरूको सम्बोधनको अवस्था बुझ्न सकिन्छ । नमुना संवाद नं. ७ मा आफ्नो छोराको

लागि प्रयोग भएका, लाटा, गुजुड्या, बाबु जस्ता नामपदले एक किसिमको भाषिक स्तर देखिएको छ । नामपदमा देखिने प्रेमिल भाव एवं शब्दबाट त्यसमा सभ्यता, उच्चपनको स्वभाव एवं अनादर शब्दभिन्न पनि आदरको भाव देखिन्छ । त्यस्तै नमुना संवाद नं.८ मा पनि छोराको लागि प्रयोग भएका छोरो, राजा, बाबु, जस्ता नामपदबाट सम्बोधनको अवस्था उच्च रहेको देखिन्छ । यी नामपदका लागि प्रयोग भएका क्रियापदले पनि सम्बोधनको अवस्था देखाएको पाइन्छ । यसप्रकार बैतडेली भाषिकामा ब्राह्मण एवं ठकुरीले प्रयोग गर्ने नाम शब्दमा मिठास, आदर एवं प्रेमिल भाव पाइन्छ ।

नामपदका आधारमा बैतडेली भाषिकाको सम्बोधनको अवस्थाको अध्ययन गर्दा कर्णप्रिय नामपद र रूखा नामपदले भाषिक विभेद देखाएको छ । रूखो नामपद प्रयोग गर्ने वक्ताले नामपदमा निम्न आदर एवं सम्बोधनरहित शब्द प्रयोग गरेको पाइन्छ । कुनै व्यक्तिलाई उसको वास्तविक नाम भन्दा पनि अपहेलना गरेर अन्य नामिक शब्दबाट सम्बोधन गरेको पाइन्छ । त्यस्तै यस भाषिकाको कर्णप्रिय नामपदको प्रयोग गर्ने समूहले बोल्ने नामिक पदमा प्रेमिल शब्द एवं आदरार्थी भाव प्रयोग गरेको पाइन्छ । यसप्रकारको समूहले रूखो नामपदको प्रयोग गरेको देखिदैन । त्यसकारण बैतडेली भाषिकामा रूखो नामपद र कर्णप्रिय नामपदको प्रयोगबाट सम्बोधनमा भाषिक विभेद रहेको पाइन्छ ।

३.३.८ निष्कर्ष

सम्बोधनले बैतडेली भाषिक समाजमा एकप्रकारको भाषिक संरचना बनाएको छ । यस भाषिक समुदायमा उमेर, परिवार, नातागोता, लिङ्ग, जात, मितेरी साइनो एवं नामपदका आधारमा सम्बोधन गर्ने तरिका फरक-फरक रहेको पाइन्छ । सम्बोधन शब्द आदरसँग बढी नजिक रहेको पाइन्छ । यस भाषिक समुदायमा कम उमेरका व्यक्तिले बढी उमेरका व्यक्तिलाई आदरका साथ सम्बोधन गर्दछन् भने कम उमेरका व्यक्तिलाई बढी उमेरका व्यक्तिले अनादर गरेर साइनो अनुसार सम्बोधन गरेको पाइन्छ । पारिवारिक सम्बन्ध एवं नातागोतामा साइनो अनुसार सानाले ठूलोलाई सम्बोधन गरेको पाइन्छ । यस भाषिकामा लैङ्गिकताका आधारमा पुरुषले महिलालाई 'एइ' र महिलाले पुरुषलाई 'ओउ' भनेर नाम नकाढेर सम्बोधन गर्ने गरेको पाइन्छ । त्यसैगरी यस भाषिक समुदायमा ब्राह्मण, ठकुरी (क्षेत्री) र डुम (दलित) जातअनुसार जातिगत सम्बोधनको व्यवस्था रहेको छ । मितेरी साइनो अनुसार समान आदरका आधारमा 'मित्' शब्द जोडेर सम्बोधन गर्ने गरेको पाइन्छ । अतः समग्रमा भन्दा सम्बोधनका आधारमा बैतडेली भाषिक पक्षमा विविधता रहेको पाइन्छ ।

३.४ सर्वनाम

नाम वा नामपद समूहको पुनरुक्ति रोक्न सट्टामा आउने शब्दलाई सर्वनाम भनिन्छ । सर्वनामलाई सट्टेनाम पनि भन्ने गरिन्छ । बैतडेली भाषिक समाजमा पनि सर्वनाम शब्दको प्रयोग गरेको पाइन्छ । यस भाषिक समाजमा सर्वनामगत भाषिक संरचनाले समाजको

श्रेणीबद्धता थाहा हुने गर्दछ । यस भाषिकामा उमेर, नातासम्बन्ध, सामाजिक भूमिका वा स्तर र आर्थिक अवस्थाका आधारमा सर्वनामको अध्ययन गरिएको छ ।

३.४.१ उमेरगत सर्वनाम

उमेरका आधारमा सर्वनामबोधक शब्दको प्रयोग हुने गर्दछ । बैतडेली भाषिक समाजमा उमेर अनुसार आदर गर्ने र आदरअनुसार सर्वनामबोधक शब्दको प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ । यस भाषिकामा नेपाली भाषामा जस्तो तँ, तिमी, तँपाई, हजुर सर्वनाम शब्दको प्रयोग नभई 'तुइ' र 'तम' दुईवटा सर्वनामबोधक शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ । यस भाषिकामा उमेर अनुसार सर्वनामको व्यवस्थालाई यसप्रकार तालिकामा देखाइएको छ :

तालिका नं. ५

उमेरका आधारमा सर्वनाम

उमेर	सर्वनाम
सानो उमेर - सानो उमेर	तुइ
सानो उमेर - ठूलो उमेर	तम
ठूलो उमेर - सानो उमेर	तुइ
ठूलो उमेर - ठूलो उमेर	तम

(स्रोत : परिशिष्ट २ अनुसार)

माथिको तालिका हेर्दा उमेरका आधारमा बैतडेली भाषिक वक्ताले 'तुइ' र 'तम' सर्वनामबोधक शब्दको प्रयोग गरेको देखिन्छ । सानो उमेरका केटाकेटी वा युवायुवतीहरूले परस्परमा कुराकानी गर्दा दुवैले 'तुइ' सर्वनामको प्रयोग गर्दछन् भने सानो उमेरका केटाकेटी वा युवायुवतीले ठूलो उमेरका वयस्क, प्रौढ एवं वृद्धवृद्धासँग कुराकानी गर्दा 'तम' सर्वनामको प्रयोग गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी ठूलो उमेरका वयस्क, प्रौढ एवं वृद्धवृद्धाले केटाकेटी वा युवायुवतीसँग कुराकानी गर्दा 'तुइ' सर्वनामको प्रयोग गर्दछन् भने ठूलो उमेर समुहका व्यक्तिले आफ्नै उमेर समूहसँग कुराकानी गर्दा 'तम' सर्वनामको प्रयोग गर्दछन् । उमेरगत हिसाबले यस किसिमको भाषिक संरचना बैतडेली भाषिक समाजको रहेको छ ।

३.४.२ नातासम्बन्धगत सर्वनाम

समाजमा पारिवारिक, इष्टमित्र, बन्धुबान्धवको नाताबाहेक सामाजिक नातासम्बन्ध पनि गाँसिएको पाइन्छ । नातासम्बन्धअनुसार पनि बैतडेली भाषिक समाजमा 'तुइ' र 'तम' दुई थरीको सर्वनाम व्यवस्था रहेको छ । यस भाषिक समाजमा पारिवारिक नातामा नातागत हिसाबले सानो मान्छेले ठूलो मान्छेलाई 'तम' भन्छ भने ठूलो मान्छेले सानो मान्छेलाई 'तुइ' भन्ने गरेको पाइन्छ, जस्तै बाबाले छोरीलाई 'तुइ' र छोरीले बाबालाई 'तम' भन्ने गरेको पाइन्छ । यस भाषिक समाजमा इष्टमित्र एवं बन्धुबान्धवगत नातामा प्रायः 'तम' भन्ने

गरेको पाइन्छ, जस्तै: सम्धि-सम्धिले एकअर्कालाई 'तम' भन्ने, सासुससुराले ज्वाँइलाइ 'तम' भन्ने, मामामाइजुले भान्जाभान्जीलाई 'तम' भन्ने गरेको पाइन्छ। यहाँ सासुससुराभन्दा ज्वाँइ तथा मामामाइजुभन्दा मान्जाभान्जी उमेरले साना भएपनि नातागत भाषिक व्यवस्थाअनुसार 'तम' भन्ने गरिन्छ।

बैतडेली भाषिक समुदायमा समाजमासँगै बसेकाले सामाजिक नाताका आधारमा सर्वनामको प्रयोग गर्दा उमेर एवं जात अनुसार गर्ने गरिन्छ। उमेरगत हिसाबले सर्वनामको प्रयोग गर्दा सानो उमेरकाले आफूभन्दा ठूलो उमेरकालाई 'तम' वा 'तमरो' सर्वनाम प्रयोग गर्दछन् भने ठूलो उमेरकोले आफूभन्दा सानो उमेरकालाई 'तुइ' वा 'तेरो' सर्वनामको प्रयोग गर्दछन्। जातगत आधारमा भने माथिल्लो जातको कान्छो व्यक्तिले तल्लो जातको जेठो व्यक्तिलाई 'तुइ' सर्वनामको प्रयोग गर्छ भने तल्लो जातको जेठो व्यक्तिले माथिल्लो जातको कान्छो व्यक्तिलाई 'तम' सर्वनामको प्रयोग गर्ने गर्दछ।

अतः बैतडेली भाषिक समाजमा परिवार र इष्टमित्रमा उमेर एवं नाताअनुसार सानोले ठूलोलाई 'तम' र ठूलोले सानोलाई 'तुइ' सर्वनामको प्रयोग गर्दछन् भने जातगत आधारमा उमेरभन्दा पनि जातका आधारमा ठूलो जातकोले सानो जातलाई 'तुइ' र सानो जातकोले ठूलो जातकोलाई 'तम' सर्वनामको प्रयोग गर्दछन्।

३.४.३ जातिगत सर्वनाम

समाजभाषिक व्यवस्थामा सर्वनाम आदरसँग जोडिएको हुन्छ। सामान्यतः समाजमा उच्च जात वा कूलघरानमा जन्मेका व्यक्तिले तल्लो वर्गका स्त्री, पुरुष र कम वा बढी उमेरको व्यक्तिबाट आदर पाउँछन्। बैतडेली भाषिक समुदायमा आदर गर्दा 'तम' र अनादर गर्दा 'तुइ' सर्वनाम शब्दको प्रयोग गरेको पाइन्छ।

समाजमा व्यक्तिले गर्ने काम र जातिगत आधारमा मुख्यतः सामाजिक भूमिका वा स्तर निर्धारण गरिएको हुन्छ। जातिगत आधारमा उच्च वर्ग र निम्न वर्ग रहेका छन्। उच्चवर्गमा ब्राह्मण, ठकुरी एवं क्षेत्री पर्दछन् भने निम्न वर्गमा डुम जात पर्दछ। बैतडेली भाषिक समुदायमा जातिगत आधारमा निम्नवर्गका व्यक्तिले जुनसुकै उमेर, पद एवं सामाजिक स्तरको व्यक्ति भएपनि 'तम' भन्ने गरेको पाइन्छ, जस्तै: डुमले ब्राह्मण जातिको किसानलाई पनि 'तम' भन्छ, शिक्षकलाई पनि 'तम' भन्दछ, पण्डितलाई पनि 'तम' नै भन्दछ भने माथिल्लो जातको व्यक्तिले तल्लो जातको व्यक्तिलाई 'तुइ' सर्वनामको प्रयोग गर्ने गर्दछ।

समाजमा राम्रो काम गर्ने, असल गुण, स्वभाव एवं चरित्र भएको सहयोगी व्यक्तिलाई पनि बैतडेली भाषिक समुदायमा 'तम' सर्वनामको प्रयोग गरेको पाइन्छ भने समाजमा अनैतिक कर्म गर्ने जस्तै: चोर, फटाहा, डाकु, बलत्कारी आदिलाई 'तुइ' सर्वनामको प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ। यसप्रकार समाजमा व्यक्तिको जातका आधारमा बैतडेली भाषिक समुदायमा सर्वनामको प्रयोग गरेको पाइन्छ।

३.४.४ आदरगत सर्वनाम

नामको सट्टामा प्रयोग हुने शब्दलाई सर्वनाम भनिन्छ । सर्वनाम शब्दले भाषालाई नामको पुनरूक्तिबाट बचाउँदै अभिव्यक्तिमा प्रभावकारिता ल्याउने, भनाइलाई छोटो, छरितो र मिठासयुक्त बनाउने काम गर्दछ । नाम वा नामपद समूहको पुनरूक्ति रोक्न सट्टामा आउने शब्दलाई सर्वनाम भनिन्छ (अधिकारी, २०६८, पृ.९०) । सर्वनामलाई व्यक्तिवाचक सर्वनाम (प्रथम पुरुषवाचक, द्वितीय पुरुषवाचक, तृतीय पुरुषवाचक), दर्शक सर्वनाम (समीपवाचक र दूरवाचक), सम्बन्धवाचक सर्वनाम (निश्चयवाचक र अनिश्चयवाचक) र प्रश्नवाचक (निश्चयवाचक र अनिश्चयवाचक) गरी चार प्रकारमा बाँडेको पाइन्छ । यस अध्ययनमा ती सबै प्रकारको बारेमा अध्ययन गर्नुभन्दा पनि सम्बोधनका आधारमा कुनै व्यक्तिविशेषलाई प्रयोग गरिने सर्वनाम शब्दको अध्ययन गरिएको छ । समाजमा व्यक्तिवाचक सर्वनामले गर्दा पनि उसको भाषिक अवस्था पहिचान गर्न सकिन्छ । कुनै पनि व्यक्तिलाई सम्बोधन गरिने सर्वनामका आधारमा समाजको भाषिक स्तर थाहा पाउन सकिन्छ । बैतडेली भाषिकामा व्यक्तिका लागि प्रयोग गरिने सर्वनामका आधारमा सम्बोधन व्यवस्थाको अध्ययन गरिएको छ । बैतडेली भाषिक समाजमा अनादरार्थी र आदरार्थी सार्वनामिक शब्दको प्रयोगले भाषिक विभेद देखाएको हुन्छ । यस भाषिकामा निम्नानुसारको सर्वनामको प्रयोग गरिएको छ :-

नमुना संवाद नं. ९ : अनादरार्थी सर्वनाम

दिदी : भाप्पा, तेरो किताब का छ, एकफेर पड्डाकी दे त ।

(भाइ, तिम्रो किताब कता छ ? एकचोटि पढ्नको लागि देउ त)

भाइ : पुरे वा साज्जामा छ, आफूइ निकाल ।

(ऊ त्यहाँ न्याकमा छ, आफै निकाल्नु है ।)

दिदी : तेरो किताब मुइ नाइ हूँ निकाल्ल्या । तुइ निकालबटी ल्या ।

(तिम्रो किताब म त भिक्दिन । तिम्री आफै भिकेर ल्याइदेउ ।)

भाइ : चाइने भैग्या निकाल नति त जे गरून्छ ।

(चाहिने भए भिकेर ल्याउनु नत्र जेसुकै गर्नुहुन्छ ।)

दिदी : लौ लौ (हुन्छ)

(स्रोत : परिशिष्ट ३ अनुसार)

नमुना संवाद नं. १० : श्रीमान् श्रीमतीले प्रयोग गर्ने सर्वनाम

श्रीमान : तुइ गोउरा खालामा भा पुइ । मुइ घरमुणी काम गद्दौ ।

(त गौरा खेल्ने ठाउँमा जा । म घरमा काम गर्छु ।)

श्रीमती : तम एकला घर क्याइ बस्यौ काजबारा दिन ।

(हजुर एकलै घरमा चाडपर्वको दिन किन बस्नुहुन्छ र)

श्रीमान : घर रूक्दे मान्सु चाहियो । तुइ भानिब ।

(घरमा एकजना त बस्नुपन्थो । त जा न ।)

श्रीमती : एकफेर दुएइ होइउनु ।

(एकचोटी दुबै गएर आओ न ।)

श्रीमान : भिक गनगन जिन गर तुइ भा । मुइ घर बस्सौ ।

(धेरै नकरा त जा, म घरमै बस्छु)

(स्रोत : परिशिष्ट ३ अनुसार)

प्रस्तुत संवादको नमुनालाई हेर्दा बैतडेली भाषिकामा अनादरार्थी सर्वनामको प्रयोग गर्ने वक्ताले लिङ्गका आधारमा, जातका आधारमा र आर्थिक आधारमा भाषिक विभेद गरेको पाइन्छ । नमुना संवाद नं. ९ मा दिदीभाइको आर्थिक अवस्था समान रहेकाले उनीहरूले प्रयोग गर्ने संवादमा लैङ्गिक विभेद भएता पनि आदरमा विभेद पाइँदैन । त्यसमा दिदीले भाइका लागि आफूइ, तुइ जस्ता सर्वनामको प्रयोग गरेकी छिन् भने भाइले दिदीका लागि तेरो, तुइ जस्ता सर्वनामको प्रयोग गरेको देखिन्छ । यस संवादमा भाइले दिदीलाई आदर गरेको छैन । दिदीभाइका संवादमा निम्न आदरार्थी भावको प्रयोग पाइन्छ । अनादरार्थी सर्वनाम शब्दको प्रयोग गर्दा उनीहरूले बोले हाउभाउ, आङ्गिक चेष्टा सबैबाट पनि अनादरको भाव व्यक्त भएको देखिन्छ ।

नमुना संवाद नं. ११ : आदरार्थी सर्वनाम

दिदी : भाप्पा तेरो किताब का छ ? एकफेर पढ्दाकी दे त ।

(भाइ, तिम्रो किताब कता छ? एकचोटि पढ्नको लागि देउ त ।)

भाइ : पुरे वा सज्जामा छ, हजुर आफूइ निकाल्स्यो ।

(उ त्यहाँ साकमा छ, आफै निकाल्नु है ।)

दिदी : तेरो किताब मुइ नाइ हुँ निकाल्ल्या । तुइ निकालिबटि ल्याइदे ।

(तिम्रो किताब म त भिकिदन । तिम्री आफै भिकेर ल्याइदेउ ।)

भाइ : हजुर आफै निकाल्स्यो ।

(हजुर आफै निकाल्नुस न ।)

दिदी : ल ल । (हुन्छ ।)

(स्रोत : परिशिष्ट ३ अनुसार)

नमुना संवाद नं.१२ : श्रीमान् श्रीमतीले प्रयोग गर्ने सर्वनाम

श्रीमान् : तुई गोउरा खालामा भा । मुई घरमुणी काम गद्दौ ।

(तँ गौरा खेले ठाउँमा जा । म घरमै काम गर्न बस्छु ।)

श्रीमती : तम एकलाइ घर केन बस्सा काजबारा दिन ।

(हजुर एकलै घरमा चाडपर्वको दिन नबस्नुस् ।)

श्रीमान् : मालखाइ एकजना त हुनपड्यो ब । तुइ भा ।

(घरमा एक जना त हुनुप्यो । तँ जा ।)

श्रीमती : एकफेर हाम दुएइ होइउनु ।

(एकचोटि हामी दुवै गएर आऔं न ।)

श्रीमान् : जिद्धि जनगर पुइ । तुइ भा भट्ट आसे । मुइ घरलाई बस्सौ ।

(जिद्धी नगर । तँ गएर छिट्टै फर्की । म घरमै बस्छु ।)

(स्रोत : परिशिष्ट ३ अनुसार)

माथिको नमुना संवाद नं. ११ र १२ आदरार्थी सर्वनामको प्रयोग गर्ने वक्ताको संवादका नमुना हुन् । संवादमा उनीहरूले हजुर आफूइ, तेरो, मुई, तुइ, हामु जस्ता आदरार्थी सर्वनामबोधक शब्दको प्रयोग गरेका छन् । नमुना संवाद नं. ११ मा दिदी र भाइबिचको संवादमा दिदीले भाइका लागि तेरो, तुइ जस्ता अनादरार्थी सर्वनामबोधक शब्दको प्रयोग गरेकी छ, भने भाइले दिदीका लागि हजुर, आफूइ जस्ता आदरार्थी सर्वनामबोधक शब्दको प्रयोग गरेको पाइन्छ । त्यस्तै नमुना संवाद नं. १२ मा श्रीमान् श्रीमतीका बिचको संवादमा श्रीमान्ले श्रीमतीका लागि तुइ आफ्ना लागि मुइ सार्वनामिक शब्दको प्रयोग गरेको छ । यसमा श्रीमान्ले श्रीमतीका लागि अनादरार्थी सर्वनाम शब्द भए पनि प्रयोग गर्ने शैली नम्र एवं मिठासपूर्ण रहेको पाइन्छ । अनादरार्थी सर्वनाम शब्द र आदरार्थी सर्वनाम शब्दमा मात्र विभेद नभई उनीहरूले प्रयोग गर्ने तरिकामा पनि फरक रहेको पाइन्छ । यस भाषिकामा तँका लागि तुइ, तपाईं, हजुरका लागि तमु, आफ्ना लागि मुइ, हामीका लागि हामु, आफैका लागि आफूइ जस्ता सर्वनामबोधक शब्दको प्रयोग गरेको देखिन्छ । उनीहरूले प्रयोग गर्ने तरिका आङ्गिक चेष्टा, हाउभाउमा भने केही फरकपन देखिन्छ । केही नयाँ पुस्ताका वक्ताहरूले भने हजुर सर्वनामबोधक शब्दको प्रयोग गरेको देखिन्छ । अनादरार्थी संवादमा शिष्टता एवं औपचारिकता कम पाइन्छ भने आदरार्थी संवादमा शिष्टता एवं औपचारिकता तुलनात्मक रूपमा बढी पाइन्छ । यसप्रकार बैतडेली भाषिक समुदायमा सर्वनामबोधक नामपदमा तुइ अनादरार्थी र तम आदरार्थी सर्वनामको प्रयोग गरी भाषिक विभेद रहेको पाइन्छ ।

३.४.५ आर्थिक अवस्थागत सर्वनाम

समाजमा आर्थिक अवस्थाका कारणले पनि व्यक्तिप्रति बोलिने भाषामा फरकपन आउने गर्दछ। आर्थिक रूपमा सम्पन्न व्यक्तिलाई समाजमा आदर गरिने 'तम' सर्वनामको प्रयोग गर्ने गरिन्छ भने गरिब व्यक्ति वा आर्थिक रूपमा कमजोर व्यक्तिसँग बोलिने भाषा र गरिने व्यवहारमा फरकपन पाइन्छ।

बैतडेली भाषिक समाजमा आर्थिक अवस्थाका कारणले पनि भाषिक संरचनामा विभेद भएको पाइन्छ। गाउँको गरिब व्यक्ति साहुसँग ऋण माग्नु जाँदा आदर गरेर बोल्ने 'तम' सर्वनामको प्रयोग गर्ने गर्दछ भने साहुले ऋणीसँग 'तुइ' सर्वनामको प्रयोग गर्ने गर्दछ। आर्थिक अवस्थाले समाजमा व्यक्तिको स्तर निर्धारण गरेको हुन्छ। सोही स्तरका आधारमा आदरको व्यवस्था रहेको हुन्छ र आदर हुँदा 'तम' सर्वनामको प्रयोग हुने र अनादर हुँदा 'तुइ' सर्वनामको प्रयोग भएको पाइन्छ। बैतडेली भाषिक समुदायमा ऋणीले साहुलाई 'तम', साहुले ऋणीलाई 'तुइ', मालिकले नोकरलाई 'तुइ', नोकरले मालिकलाई 'तम', रोजगारदाताले बेरोजगारलाई 'तुइ', बेरोजगाले रोजगारदातालाई 'तम' सर्वनामको प्रयोग गरेको पाइन्छ।

अतः समग्रमा आर्थिक अवस्थाका आधारमा बैतडेली भाषिक समुदायमा सर्वनामगत विभेद रहेको पाइन्छ। आर्थिक रूपमा सम्पन्न व्यक्तिले आर्थिक रूपमा कमजोर व्यक्तिलाई 'तुइ' र आर्थिक रूपमा कमजोर व्यक्तिले सम्पन्न व्यक्तिलाई 'तम' सर्वनामको प्रयोग गरेको पाइन्छ।

३.४.६ निष्कर्ष

बैतडेली भाषिक समुदायमा 'तुइ' र 'तम' दुई प्रकारको सर्वनाम रहेको छ। वर्तमान समयमा नेपाली भाषाको प्रभावले गर्दा 'तम'को अर्थमा परिपवर्तन भएको पाइन्छ। बैतडेली भाषिकाका शिक्षित वक्ताहरूलाई नेपालीको तँ, तिमी, तपाईं, हजुर जस्ता सर्वनामहरूको प्रयोग थाहा छ। यसको प्रयोग उनीहरू नेपाली भाषा बोल्दा गर्दछन्। नेपालीमा तँ र बैतडेलीमा 'तुइ' अनि नेपालीको 'तिमी' र बैतडेली भाषिकाको 'तम'मा अन्तर छ तर नेपाली तिमीको प्रयोग तल्लो स्तरका व्यक्तिका निम्ति गरिने हुनाले उनीहरू आफुभन्दा माथिल्लो स्तरको व्यक्तिलाई 'तपाईं' र 'हजुर'को प्रयोग गर्न उपयुक्त ठान्दछन्। प्रायः सरकारी कर्मचारी, प्रतिष्ठित व्यक्ति, नवागन्तुक व्यक्ति एवं शिक्षकलाई उनीहरू 'तपाईं' र 'हजुर' भन्छन्। समग्रमा बैतडेली भाषिकाको समाजमा जाति व्यवस्थाको ठूलो भूमिका सर्वनामको प्रयोगमा पाइन्छ भने त्यसपछि उमेर, नातागोता एवं आर्थिक अवस्थाका आधारमा सर्वनामको प्रयोग पाइन्छ।

३.५ लैङ्गिक व्यवस्था

भाषामा हुने लिङ्गगत व्यवस्थालाई लैङ्गिक व्यवस्था भनिन्छ। समाजभाषिक लैङ्गिक व्यवस्था समाजले निर्धारण गरेको हुन्छ। समाजका उपस्थितिमा नै लैङ्गिक भूमिकाको

अस्तित्व देखिन्छ । लैङ्गिक भूमिका समाज र संस्कृतिको चरित्र निर्माणमा उपयोगी हुन्छ (शर्मा, २०७८, पृ. ४३८) । समाज भाषाविज्ञानका विषय क्षेत्रभित्र पर्ने लैङ्गिक अध्ययनमा महिला तथा पुरुषको भाषिक व्यवहारको खोजी हुन्छ । महिला र पुरुषले फरक-फरक भाषा प्रयोग गर्छन् भन्ने यस अध्ययनको मान्यता नभई एउटै भाषाका बोलचालमा तिनीहरूका बीच देखिने भाषिक भेदको अध्ययन नै लैङ्गिक भाषाको आधार हो (Stockwell, 2002 p15) । बैतडेली भाषिक समुदायमा एउटै भाषिकाका वक्ता भएर पनि लिङ्गगत व्यवस्थाको आधारमा भाषिक विभेदको अध्ययन गरिएको छ । लिङ्गगत व्यवस्थाको अध्ययन प्रभुत्व, रङ, प्रतिष्ठा, निषिद्धबोधक र फरक शब्दका आधारमा गरिएको छ ।

३.५.१ प्रभुत्व र भाषिक भेद

प्रभुत्व भनेको कसैले अधिकार, अधिकारिकता वा अधिष्ठानमा बस्नु हो । प्रभुत्व व्यक्तिगत, भाषिक, सामाजिक एवं राजनीतिक सबै क्षेत्रमा हुने गर्दछ । समाजमा लिङ्गगत आधारमा पनि प्रभुत्व रहेको हुन्छ । प्रस्तुत अध्ययनमा बैतडेली भाषिक समुदायमा लिङ्गगत व्यवस्था अनुसार बैतडेली भाषिकामा प्रभुत्वको अध्ययन गरिएको छ ।

बैतडेली भाषिक समाज पितृसत्तात्मक समाज हो । यस भाषिकामा पुरुषले महिलालाई अनादर गरेर बोल्ने, घरपरिवार वा समाजमा इज्जत नगरेर बोल्ने गरेको पाइन्छ । पुरुषले महिलासँग 'तुइ' सर्वनामको प्रयोग गरेर 'एली' वा 'एइ' जस्तो हेला गरेको शब्दको प्रयोग गरेर बोलाउने भएकाले घरमा स-साना केटाकेटीले पनि आफ्नी आमालाई अनादरको प्रयोग गरेको पाइन्छ, जस्तै एउटा बालकले 'बुबा भात खान आउनुस्' वाक्यलाई पुरुषका लागि 'ओ बाबा भात खानाकी आस' भन्दछ भने महिलाका लागि 'ए इज्या भात खानाकी आइ' भन्दछ । यसरी साना केटाकेटीदेखि ठूलामान्छेले महिलालाई अनादर गर्ने, पुरुष समान इज्जत नदिने खालका शब्दको प्रयोग गर्दछन् भने महिलाले पुरुषलाई आदर गरेर मायालु स्वरमा कुराकानी गरेको पाइन्छ, जस्तै : श्रीमानले श्रीमतीलाई बोलाउँदा 'एइ ह्याँ आइ त' (यता आइज त) भन्दछ भने श्रीमतीले श्रीमानलाई बोलाउँदा 'ह्याँ आस न' (यता आउनुस् न) भन्ने गरेको पाइन्छ । यस भाषिकामा महिलाले श्रीमानको नाम लिनु त परै जाओस् कुनै पनि सम्बोधनको प्रयोग नगरी बोलाउने र क्रियापदमा आदरभाव व्यक्त गरेको पाइन्छ । यस भाषिकामा श्रीमान् नजिकै हुँदा सम्बोधन नगरेपनि टाढा हुँदा भने 'ओउ' भनेर आदरार्थी सर्वनामबाट सम्बोधन गरेको पाइन्छ । बैतडेली भाषिक समाजमा लिङ्गगत व्यवस्थाअनुसार पुरुषलाई महिलाले सम्मान गरेर बोल्नु पर्ने, आफ्नो श्रीमान्को नाम उच्चारण गर्न नहुने, श्रीमानसँग वा अन्य पुरुषसँग ठूलो स्वरमा भर्केर नबोल्ने जस्ता लैङ्गिक भाषिक नियम रहेकाले यस समाजमा भाषिकामा पुरुषको प्रभुत्व रहेको देखिन्छ ।

निष्कर्षमा भन्दा भाषा सञ्चारको माध्यम भएकाले समाजमा यसको प्रयोग सबै व्यक्तिले गरेतापनि समाजको लैङ्गिक व्यवस्था अनुसार बैतडेली भाषिकामा पुरुषको प्रभुत्व रहेको देखिन्छ । बैतडेली भाषिकाका नामपद हेर्दा पुरुषबोधक नामपदका पछाडि प्रत्यय

लागेर स्त्रीबोधक शब्द बन्नुवाट पनि पुरुषको प्रभुत्व रहेको देखिन्छ, जस्तै : पुलिङ्गीबोधक 'काका' शब्दमा 'इ' प्रत्यय लागेर स्त्रीलिङ्गीबोधक 'काकी' शब्द बन्नु, पुलिङ्गीबोधक 'गुजुड्या' (प्यारो) शब्दबाट स्त्रीलिङ्गीबोधक शब्द 'गुजुडी' (प्यारी) बन्नु आदि । त्यसैगरी यस भाषिक समुदायमा पुरुष कुनै पद वा पेसामा छ भने त्यसकै पछाडि 'एनी' प्रत्यय लगाएर स्त्रीलिङ्गी रूप बनाउनुले पनि यस भाषाबाट पुरुषको प्रभुत्व रहेको कुरा स्पष्ट हुन्छ, जस्तै : पुरुष हाकिम भए उसकी बुढी गृहिणी भए पनि समाजमा उसलाई 'हाकिमेन्नी' भन्ने, पुरुष शिक्षक भए उसलाई मास्टर र उसकी बुढीलाई मास्टरेन्नी भन्ने गरेको पाइन्छ । अतः समग्रमा भन्दा बैतडेली भाषिक समाजमा पुरुषको प्रभुत्व रहेको छ ।

३.५.२ रड व्यवस्था र भाषिक भेद

रडको अर्थ समाज र संस्कारसँग जोडिएको छ । वैष्णवहरूले लगाउने कालो तिलक होस् वा काठमाडौंका रैथानेले कालो टोपीले निधार छोप्ने सन्दर्भ सांस्कृतिक भएभैं लैङ्गिक मुद्दामा पनि यो पक्ष जोडिएको छ (शर्मा, २०७८, पृ. ४४२) । रड बैतडेली भाषिक समाजमा लैङ्गिक आधार बनेको छ । यस भाषिक समुदायमा कुनै महिला गर्भवति छिन् भने उनले रातो, गुलाफी रड मन पराएमा गर्भमा छोरी छ र निलो, हरियो रड मन पराएमा छोरा छ भनेर अनुमान गर्ने गरेको पाइन्छ । यसबाट पनि बैतडेली भाषिक समाजमा रडले लिङ्गगत भेद छुट्याएको देखिन्छ ।

बैतडेली भाषिक समुदायमा महिलाका सन्दर्भमा विशेष गरी रातो, सेतो र हरियो रडको अर्थ विशेष रहेको छ । रातो रडले विवाहित महिलालाई र सेतो रडले विधुवालाई सङ्केत गर्दछ । यस समुदायका महिलाले रातो रडको सिन्दुर, रातो रडको चुरा र रातो रडकै पोते लगाउँछन् । उनीहरूको लुगापनि प्रायः रातो नै हुने गर्दछ । यसमा सांस्कृतिक आधार र सामाजिक मान्यता रहेको छ । यस्तै सेतो लुगाबाट विधवा नारीको सांस्कृतिक आधार एवं सामाजिक मान्यता बनेको छ । श्रीमान् मरेको एक वर्षभरीमा सेतो वस्त्र लगाउने र एक वर्षपछि रातोबाहेकका रडका लुगा लगाउने सामाजिक मान्यता रहेको छ । यस्तै विशेष गरी साउनको महिनामा महिलाले प्रयोग गर्ने हरियो रडको पनि सांस्कृतिक अर्थ छ । साउनको महिना कालो महिना भन्दै नवविवाहित महिलाले एक महिना नै माइतमा बस्ने सामाजिक संस्कृति रहेको छ । बैतडेली भाषिक समाजमा रातो सिन्दुरले महिलालाई आफ्नी बनाउने र महिलाले सिन्दुर लगाइ राख्नाले आफु कसैको हुँ भन्ने चिनारी दिने सांस्कृतिक पक्ष बलशाली रहेको छ ।

अतः बैतडेली भाषिक समाजमा रडको प्रयोगमा महिलाको सांस्कृतिक अस्तित्व छ र यो अस्तित्व भाषाबाट प्रतिविम्बित भएको छ । त्यसैले रड व्यवस्थालाई लैङ्गिक भाषाका आधारमा लिइएको छ ।

३.५.३ प्रतिष्ठा र भाषिक भेद

प्रतिष्ठा सामाजिक सांस्कृतिक आधारमध्ये एक हो । समाजमा महिला र पुरुषकाबीच प्रतिष्ठाको विषय पनि लैङ्गिक सन्दर्भमा स्मरणीय छ । समाजमा पुरुष प्रतिष्ठा प्रत्यक्ष प्रतिष्ठा र महिलाको प्रतिष्ठा अप्रत्यक्ष वा लुप्त प्रतिष्ठा भएको र त्यसअनुसार भाषिक

सन्दर्भ जोडिएको पनि चर्चा पाइन्छ (Yule, 1997 p240) । बैतडेली भाषिक समाज पुरुषप्रधान समाज भएकाले यस समाजमा प्रतिष्ठाबोधक शब्दहरू पुरुषका आधारमा राखिने गरेको पाइन्छ ।

बैतडेली भाषिक समुदायमा पुरुषको तुलनामा महिलाको लागि प्रतिष्ठाका शब्द कम प्रयोग भएका पाइन्छन् । पुरुषार्थ, सभापति आदिका सन्दर्भमा पुरुषकै प्रतिष्ठासँग जोडिएको सामाजिक मान्यता रहेको छ । प्रतिष्ठाबोधक शब्दमा पुरुषकै आधार बढी देखिन्छ । मुखिया, प्रधान, राष्ट्रपति, प्रहरी आदिमा महिलाको भन्दा पुरुषकै आधार रहेको पाइन्छ (शर्मा, २०७८, पृ. ४४२) । बैतडेली भाषिकाको समाजमा पहिलेपहिले महिलाले गृहिणी भएर काम गर्ने र पुरुषले विभिन्न पदमा बसेर नोकरी गर्ने हुनाले पनि त्यतिबेला प्रतिष्ठाका शब्द पुरुषका लागि मात्र बनेको र वर्तमान समयमा सबै महिला र पुरुष शिक्षित भएपनि प्रतिष्ठाका शब्दहरू चलनचल्तीमा पुरानै शब्द आएर तिनै शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ । यस भाषिक समुदायमा लिङ्गका आधारमा प्रयोग हुने प्रतिष्ठाका शब्दहरूलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. ६

प्रतिष्ठाबोधक शब्दावली

पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
हाकिम (हाकिम)	हाकिमेन्नी (हाकिमेनी)
मुख्यौ (मुखिया)	मुखिन्नु (मुखियानी)
पण्णौ, गुरुजी (ब्राह्मण)	पणिन्नु (बामुनिउ)
सौकार (साहु)	सौकान्नी (साहुनी)

(स्रोत : परिशिष्ट २ अनुसार)

माथिको तालिकामा बैतडेली भाषिक समुदायमा लिङ्गका आधारमा प्रतिष्ठाको सामाजिक भाषिक अध्ययन गरिएको छ । यस भाषिकामा पुलिङ्गका लागि प्रतिष्ठाबोधक शब्द (हाकिम, मुख्या, पण्णा, गुरुजी, सौकार) का पछाडि 'एनी' वा 'न्यु' प्रत्यय जोडि स्त्रीलिङ्गी प्रतिष्ठाबोधक शब्द बनाइएको छ । यस भाषिकामा स्त्रीलिङ्गका पुलिङ्ग जस्तै आफ्नै छुट्टै प्रतिष्ठाबोधक शब्द रहेको पाइदैन । अतः समग्रमा भन्दा प्रतिष्ठाका आधारमा बैतडेली भाषिक संरचनामा लिङ्गभेद रहेको पाइन्छ ।

३.५.४ निषिद्धबोधक शब्द र भाषिक भेद

निषिद्ध शब्दको अर्थ कुनै कार्य, आचार वा बोलीवस्तुमा प्रतिबन्ध वा निषेध लगाउनु हो । यस शब्दले विशेष रूपमा नैतिकताका कारण अवैध वा अनुचित ठानिएका कार्य, आचार, बोलीव्यवहारमा प्रतिबन्ध लगाउनु भन्ने जनाउँछ । भाषामा नैतिकता एवं मर्यादा हुने गर्दछ । समाजमा कुन शब्द सबैसँग बोल्ने र कुन शब्द नबोल्ने भन्ने सामाजिक भाषिक व्यवस्था रहेको हुन्छ । समाजमा प्रयोग हुने केही निषिद्ध शब्दवाट पनि लैङ्गिक विभेद देखिएको छ । पुरुष र महिलाका बीच हुने यौन लवजयुक्त भाषाका कारण पनि निषिद्ध

शब्दको नयाँरूप विकास भएको पाइन्छ (शर्मा, २०७८ पृ. ४४२) । भाषामा यौनिक प्रयोग विश्वव्यापी घटना भएकाले यसलाई यौनिक भाषा, यौनभाव मिसिएको भाषा, लैङ्गिक भेदको अभिव्यक्ति आदि पुनः उचित प्रयोगमा ल्याउन योजनाबद्ध रूप ले कार्य गर्नुपर्ने मत पनि पाइन्छ (Pauwels, 1998 p16) । भाषामा पुरुषले महिलालाई वा महिलाले पुरुषलाई गलत नियतले प्रयोग गर्ने भाषिक शब्द नै निषिद्धबोधक शब्द हुन् ।

बैतडेली भाषिक समाजमा पनि निषिद्ध शब्दबाट लैङ्गिक विभेद रहेको पाइन्छ । यस समाजमा सुन्दर युवतीलाई कामवास्नाका नजरबाट जिस्काएर 'छम्मा', 'तल सुत्ने जात', 'भालु', 'पात्तर' जस्ता निषेधित शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ भने महिलाले पुरुषलाई 'बोको', 'कार्तिके कुकुर', 'चुतिया' जस्ता निषेधित शब्दको प्रयोग गरेको पाइन्छ ।

अतः बैतडेली भाषिक समुदायको भाषिकामा महिला पुरुषबीचको प्राकृतिक यथार्थ सामाजिक-सांस्कृतिक रूपले निषिद्ध बन्दै प्रयोक्तामा देखिएको भाषिक विभेदले लैङ्गिक भाषिक विभेद देखाउँछ ।

३.५.५ फरक शब्द र भाषिक भेद

बैतडेली भाषिक समाजमा महिला र पुरुषका लागि फरक शब्दको प्रयोगले लैङ्गिक विभेद देखाउँछ । यस भाषिकाका कतिपय स्त्रीलिङ्गबोधक शब्दहरू पुलिङ्गीबोधक शब्दमा प्रत्यय लागेर बन्ने गरेको पाइन्छ भने केही शब्दहरू भने पुलिङ्गको लागि छुट्टै रहेका छन् । बैतडेली भाषिक समाजमा लिङ्गगत फरक शब्दलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :-

तालिका नं. ७

लिङ्गगत फरक शब्द

पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
धौलो (गोरो)	धौली (गोरी)
बुढ्या (भाइ)	बुदी (बहिनी)
बल्लु (गोरु)	गाई (गाई)
राडो (पाडा)	थोरो (पाडी)
बोक्या (बोका)	पठकेरो (पाठी)
बौस्या (लोग्ने)	पुतारी (श्रीमती)
ठुल्बा (ठूलोबाबा)	जेड्ज्या (ठूलीआमा)
गट्टो (नराम्रो)	गट्टी (नराम्री)
गेदो (बालक)	गेदी (बालिका)
कान्सो (कान्छो)	कान्सी (कान्छी)
बामुन (ब्राह्मण)	बामुनी (ब्राह्मणी)

(स्रोत : परिशिष्ट २ अनुसार)

माथिको तालिकामा पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गको लागि फरक शब्दको प्रयोगबाट भाषिकामा लैङ्गिक विभेद रहेको पाइन्छ । बैतडेली भाषिक समुदायमा मानवीय लिङ्गबोधक शब्द र मानवइतर लिङ्गबोधक शब्द दुवैमा लैङ्गिक विभेद रहेको छ । यस भाषिकाको मानवीय लिङ्गभेद चिनाउने फरक शब्दमा पुरुषका लागि 'धौलो', 'बुढ्या', 'बौस्या', 'ठूल्बा', 'गेदो' लगायतका शब्द रहेका छन् भने स्त्रीका लागि 'धौली', 'बुदी', 'पुतारी', 'जेड्ज्या', 'गेदी' लगायतका शब्दहरू रहेका छन् भने मानवइतर लिङ्गभेदमा पुलिङ्गलाई जनाउन 'बल्लु', 'राडो', 'बोक्या' जस्ता शब्द र स्त्रीलिङ्गलाई जनाउन 'गाई', 'थोरो', 'पठेकरो' जस्ता शब्दको प्रयोग भएको छ । यसबाट बैतडेली भाषिकामा लिङ्गानुसार फरक शब्दको प्रयोग गरी लैङ्गिक विभेद देखाउने सामाजिक भाषिक व्यवस्था रहेको देखिन्छ ।

३.५.६ निष्कर्ष

बैतडेली भाषिकामा लैङ्गिक आधारमा सामाजिक भाषिक विभेद रहेको पाइन्छ । यस भाषिकामा पुरुषवादी समाजका कारण पुरुषको प्रभुत्व रहेको देखिन्छ । पुरुषलाई आदर सम्मान गरेर बोल्ने र महिलालाई अनादर गरेर बोल्ने यस भाषिक समुदायको भाषिकामा पुरुषको प्रभुत्व रहेको देखिन्छ । यस भाषिकामा रङका आधारमा पनि लैङ्गिक विभेद रहेको पाइन्छ । रातो, हरियो, सेतो जस्ता रङ महिला विशेष र निलो, कालो जस्ता रङ पुरुष विशेषलाई सांस्कृतिक-सामाजिक पक्षसँग जोडेको पाइन्छ । यसप्रकारको रङगत सामाजिक-सांस्कृतिक विशेषताले बैतडेली भाषिकामा लैङ्गिक विभेद देखाएको छ । त्यसैगरी बैतडेली भाषिकामा प्रतिष्ठाको अध्ययन गर्दा पुरुषका लागि प्रतिष्ठाबोधक शब्दहरू जस्तै: सौकार, मुख्या, पण्णौं, गुरुजीको प्रयोग गरिएको र तिनै पुलिङ्गबोधक प्रतिष्ठाका शब्दमा 'नी' प्रत्यय लगाएर 'सौकान्नी', 'मुख्यनी', 'पण्णेनी' जस्ता स्त्रीलिङ्गबोधक प्रतिष्ठाका शब्द प्रयोग भएको पाइन्छ । यसबाट पुरुषको पहिचानका आधारमा स्त्रीलिङ्गको पहिचान बन्ने सामाजिक व्यवस्था रहेको छ । बैतडेली भाषिक समुदायको भाषिकामा महिला र पुरुषबीचको प्राकृतिक यथार्थ सामाजिक-सांस्कृतिक रूप ले निषिद्ध बन्दै प्रयोक्तामा देखिएको भाषिक विभेदले लैङ्गिक भाषिक विभेद देखाएको छ । यस भाषिक समुदायमा पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गका लागि फरक शब्दको भाषिक व्यवस्था रहेको छ । समग्रमा भन्दा बैतडेली भाषिक समुदायमा लिङ्गगत विभेदले भाषिक संरचनामा विभेदता ल्याएको छ र बैतडेली भाषिकालाई अन्य भाषाबाट अलग्याएको छ ।

३.६ सामाजिक भूमिका वा स्तर

मानिस सामाजिक प्राणी हो । उसले समाजमा बसेर समाजसँग सामाजिक व्यवहार गर्ने गर्दछ । व्यक्तिको पद, पेसा, शिक्षा, आर्थिक अवस्था, उमेरगत अवस्था आदिका आधारमा व्यक्तिको सामाजिक भूमिका वा स्तर रहेको हुन्छ । सोहीअनुसार सामाजिक भाषिक व्यवहार हुने गर्दछ । समाजमा व्यक्तिले गर्ने कामका आधारमा उसको सामाजिक भूमिका निर्माण गरिएको हुन्छ । बैतडेली भाषिकामा पदीय मर्यादा, शैक्षिक अवस्था,

औपचारिकता, आर्थिक स्तर र उमेरका आधारमा व्यक्तिको सामाजिक भूमिका वा स्तर रहेको हुन्छ, र व्यक्तिले बोल्ने उक्त भाषिकामा सामाजिक स्तरअनुसारको भाषिक विभेद रहेको पाइन्छ । पदीय मर्यादा, शैक्षिक अवस्था, औपचारिकता, आर्थिक स्तर र उमेरका आधारमा व्यक्तिले निर्वाह गर्ने सामाजिक भूमिका वा स्तरले बैतडेली भाषिकामा रहेको भाषिक विभेदलाई यसप्रकार अध्ययन गरिएको छ ।

३.६.१ पदीय मर्यादाका आधारमा

कुनै योग्यता, क्षमता आदिका आधारमा कसैलाई कामका लागि दिइने स्थान, दर्जा एवं पदवीलाई पद भनिन्छ । सोही पद वा दर्जानुसारको मर्यादालाई पदीय मर्यादा भनिन्छ । पदीय मर्यादाका आधारमा भाषामा विभेद रहेको पाइन्छ । समाजका हरेक व्यक्ति कुनै न कुनै पेसामा आवद्ध भएका हुन्छन् । पेसानुसारको पद निर्धारण गरिएको हुन्छ । पदअनुसार व्यक्तिको भाषामा फरकपन आउने गर्दछ । समाजमा विभिन्न क्षेत्रमा पद धारण गरेका व्यक्तिले बोल्ने भाषा एवं ती व्यक्तिहरूप्रति समाजले बोल्ने भाषामा भाषिक विभेद रहेको पाइन्छ । व्यक्तिले आफ्नो पदीय मर्यादा राख्नका लागि त्यही अनुसारको भाषाको प्रयोग गर्दछ । हाम्रो समाजमा शिक्षक, डाक्टर, व्यापारी, कृषक, हाकिम, निजामती कर्मचारी आदि विभिन्न पेसामा आवद्ध रहेर पेसाअनुसारको पद धारण गरेका हुन्छन् र सोही अनुसारको भाषाको प्रयोग गर्ने गर्दछन् । समाजमा विभिन्न पदमा रहेर काम गर्ने व्यक्तिको भाषा र सामान्य व्यक्तिको भाषामा सामाजिकभाषिक भेद पाइन्छ । बैतडेली भाषिकामा पदीय मर्यादाका आधारमा भाषिक विभेदको स्थितिलाई निम्नानुसार अध्ययन गरिएको छ :

तालिका नं. ८

बैतडेली भाषिकामा पदीय मर्यादाका आधारमा समाजभाषिक व्यवस्था

मर्यादित बोली	अमर्यादित बोली
अफिसबठे भट्टुइ घर फर्किए हा बाबु । (अफिसबाट छिट्टै घर फर्किनु है, बाबु ।)	भट्टुइ घर नफर्किन भए ।) (छिटो घर फर्किनस् भने ।)
तइलाइ हाम कानुनी प्रक्रियाका आधारमा हेर्ला । (त्यसलाई हामी कानुनी प्रक्रियाको आधारमा हेरौंला)	तइसाला कुकुरसित कसरी निप्टिन हो मुइले जाणीराख्युं । (त्यो साला कुकुरसँग कसरी बदला लिनुपर्छ मलाई थाहा छ ।)
तम हिट्टाइ रौ, मुइ अफिसको काम सकिबरी आउनौ । (हजुर हिँड्दै गर्नुस्, म काम सकेर आउँछु ।)	तुइ हिट्टोइ रअ, मुइ काम सकबरी आउनौ । (तँ हिँड्दै गर, म काम सकेर आउँछु ।)
ठुला हाकिमबठे जी अडर आयो तो त	तइ सालाले जी भण्यो त्यो त माण्णुइ पड्यो ।

माण्डु पड्यो । (हाकिम साहेबले जे अडर दिनुभयो त्यो त मान्नेपछ्छ ।)	(त्यो सालाले जे भन्यो त्यो त मान्नेपच्यो ।)
फुर्सद भइया हामरा घरतिर सवारी गरिबक्सेला । (फुर्सद भयो भने हाम्रो घरतिर सवारी हुनुहोला ।)	फुर्सद भयाले हमरा घरतिर आस्या । (फुर्सद भयो भने हाम्रो घरतिर आउनु ।)
हामले कानुन हातमाइ लिन नाइथिन । निक्केरी नीति नियम बुझिबटी कि गद्दु हो भणेर निर्णय गर्ला । (हामीले कानुनलाई हातमा लिनु छैन । राम्रोसँग नीतिनियमका कुरा बुझेर के गर्ने भनेर निर्णय गरौंला ।)	कानुन लै सानुन लै । तइको त मुइ घिचडो निमुठीबटी आउनौ । (मलाई कानुनसानुन केही थाहा छैन, त्यसको त म गर्धन छिनाएर आउँछु ।)

(स्रोत : क्षेत्रीय अवलोकन)

माथिको तालिकामा बैतडेली भाषिकामा पदीय मर्यादाका आधारमा समाजभाषिक व्यवस्थालाई हेर्दा मर्यादित बोली र अमर्यादित बोली गरी दुई प्रकारको भाषिक विभेद देखिएको छ । मर्यादित वर्गले प्रयोग गरेका वाक्यमा आदरार्थी भाव, शिष्टता, संयमता, सचेतता एवं भाषाको सभ्य प्रयोग देखिन्छ भने अमर्यादित वर्गले प्रयोग गरेका वाक्यमा प्रायः अनादरार्थी भाव एवं अशिष्टतायुक्त भाषाको प्रयोग पाइन्छ । मर्यादित वर्गले अफिस बठे फट्टु घर फर्किए हाँ बाबु वाक्यमा नरम शैलीमा प्रेमपूर्वक भाषाको प्रयोग गरेको छ भने सोही कुरालाई अमर्यादित वर्गले फट्टु घर नफर्किन होए भनेर सुन्दै रिस उठ्ने, अनादरार्थी र अशिष्ट भाषाको प्रयोग गरेको छ । मर्यादित वर्गले तुइलाई हाम कानुनी प्रक्रियाका आधारमा हेर्ला वाक्यमा त्यसलाई हामी कानुनी प्रक्रियाका आधारमा हेरौंला भनेर संयमित भएर देशको कानुनको कुरालाई गम्भीर रूपमा लिएको एवं सचेतताको भाव व्यक्त गरेको छ भने अमर्यादित वर्गले सोही कुरालाई तइसाला कुकुरसित कसरी निपट्टु हो मुइले जाणीराख्यु भनेर गालीगलोच, नियम विपरीत वा कानुनभन्दा उल्टो कुरा गरेको बाट भाषाको अनैतिकता, असंयमता, अनादर एवं अशिष्टता देखिन्छ । यसैगरी अमर्यादित भाषामा तम हिट्टाइ रौ, मुइ अफिसको काम सकवरी आउनौ भनेर आदरार्थी भावमा आफ्नो जिम्मेवारीलाई निभाउने कुरा व्यक्त गरेको छ भने सोही कुरालाई अमर्यादित भाषामा तुइ हिट्टोइ र मुइ काम सकीवरी आउनौ भनेर अनादरार्थी भावमा आफ्नो जिम्मेवारी निभाउने कुरालाई व्यक्त गरेको छ । त्यसैगरी मर्यादित वर्गले ठूला हाकिमबठे जी अडर आयो तो त माण्डु पड्यो भन्ने वाक्यमा माथिल्लो निकायबाट आएको अडर त मान्ने पछ्छ भनेर ठूलो हाकिम, अर्डर जस्ता कार्यालयीय शब्दको प्रयोग गर्नुका साथै व्यवहारमा पनि

आफ्नो पदप्रतिको जिम्मेवारी एवं कर्तव्यलाई वहन गर्नुपर्ने कुरा व्यक्त गरेको छ भने सोही कुरालाई अमर्यादित वर्गले त्यो सालो भनेर आक्रोश व्यक्त गरेको र अनादरार्थी भाव व्यक्त गरेको देखिन्छ । त्यस्तै मर्यादित वर्गले फुर्सद भइगया हमरा घरतिर आस्या भनेर सामान्य आदरार्थी भाव व्यक्त गरेको देखिन्छ ।

निष्कर्षमा भन्दा बैतडेली भाषिक समाजमा पदीय मर्यादाका आधारमा मर्यादित र अमर्यादित बोली गरी दुई वर्गमा विभाजन भएको छ । एउटै वाक्यलाई मर्यादित भएर बोल्ने भाषाशैली र अमर्यादित भएर बोल्ने भाषाशैलीमा फरकपन रहेको देखिन्छ । मर्यादित भएर बोल्दा आफ्नो पदीय मर्यादालाई ध्यानमा राख्दै सोही अनुसारको मर्यादित, शिष्ट, नम्र, आदरार्थी, संयम एवं सचेततायुक्त शब्द एवं वाक्यको प्रयोग गरेको देखिन्छ भने अमर्यादित भएर बोल्दा गाउँसमाजमा पाच्य भइसकेका तर अमर्यादित, अशिष्ट, अनादर एवं क्रोधयुक्त शब्दको प्रयोग गरेको देखिन्छ । यसप्रकार यी दुवै किसिमले बोल्ने भाषिकाका आधारमा भाषिक विभेद पाइने गर्दछ । बैतडेली भाषिक समाजमा पदीय मर्यादाअनुसार समाजभाषिक विभेद रहेको पाइन्छ ।

३.६.२ शैक्षिक अवस्थाका आधारमा

शिक्षा भन्नेवित्तिकै स्कूल, क्याम्पस आदिमा र घरमै पनि नियमित रूप ले अध्ययन गर्ने गराउने वा पढाइको बन्दोबस्त मिलाउने काम भन्ने बुझिन्छ । कुनै पनि विषयमा सिकेर, पढेर, सुनेर वा अन्य कुनै प्रकारले ग्रहण गरिने सैद्धान्तिक तथा व्यावहारिक विषयको बोध वा ज्ञान शिक्षा हो । शिक्षाले ज्ञानको आदानप्रदान गर्ने गर्दछ । शिक्षाले समाज परिवर्तनमा विशेष भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ । समाजको विकाससँगैसँगै भाषामा पनि शिक्षाले परिवर्तन ल्याएको पाइन्छ । बैतडेली भाषिक समाजमा शिक्षित वर्ग एवं अशिक्षित वर्ग दुवैको उपस्थिति रहेको पाइन्छ । यी दुवै वर्गका भाषिकामा भाषिक विभेद रहेको पाइन्छ । शिक्षा व्यक्तिको गहना वा पहिचानको आधार हो । यसले समाजमा मानिसको इज्जत र मानप्रतिष्ठा बढाउँछ । शिक्षित वर्गको सर्वत्र कदर पनि गरिन्छ । उनीहरूले सोही अनुसारको भाषिकाको प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ ।

शिक्षित वर्गले बोल्ने मातृभाषा र अशिक्षित वर्गले बोल्ने मातृभाषामा फरकपन पाइन्छ । शिक्षित वर्गले आगन्तुक शब्द एवं खस भाषाका शब्दको प्रयोग गर्नुका साथै भाषामा कोड मिश्रणको प्रयोग गरेको पाइन्छ भने अशिक्षित वर्गका व्यक्तिले अधिकतम आफ्नै मातृभाषाको शब्दको प्रयोग गरेको पाइन्छ । शिक्षित शिक्षित वर्गका व्यक्तिको कुराकानी र अशिक्षित अशिक्षित व्यक्तिकाबीचको कुराकानीमा पनि फरकपन रहेको पाइन्छ । गाउँघरमा शिक्षित वर्गले भाषा बिगारे भन्ने आरोप पनि शिक्षित वर्गले खेप्नु परेको हुन्छ । यसको मुख्यकारण भनेको शिक्षित वर्गले भाषिकामा कोड मिश्रण गर्नु नै हो । मातृभाषाको जगेर्ना गर्ने वर्ग भनेकै अशिक्षित वर्ग हुन् । अशिक्षित वर्ग आफ्नो भाषिक समुदायभन्दा अन्य भाषिक समुदायमा घुलमिल भएका हुँदैनन् । मातृभाषाइतर भाषालाई ग्रहण गर्ने मौका

उनीहरूले पाएका हुँदैनन् । त्यसैले भाषिकाको मौलिकपन अशिक्षित वर्गको भाषामा पाइन्छ ।
बैतडेली भाषिक समुदायमा शिक्षित वर्ग र अशिक्षित वर्गका भाषिकामा पाइने भाषिक
विभेदलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

नमुना संवाद नं. १३ : शिक्षित वर्गको भाषा

वक्ता १ : यार आज त मेर इक्जाम पुरा बिगड्यो ।

(यार, आज त मेरो परीक्षा पूरै बिग्यो ।)

वक्ता २ : हो र, कस्याँ बिगाडि पुइ, पेपर त सजिलइ आइरथ्यो ।

(हो र, कसरी बिगारिस् त, प्रश्नपत्र त सजिलै आएको थियो ।)

वक्ता १ : खै कस्या भणुँ । जाण्या कोइसन लै सब बिगड्या ।

(खै कसरी भनुँ । जानेको प्रश्न पनि बिग्यो ।)

वक्ता २ : केइन बिगड्या होलो रे, खाली भणण्या होली तुइ ।

(बिग्रेको त नहोला रे, यत्तिकै भन्दै होलिस् तँ ।)

वक्ता १ : हो, भण्या व साच्ची हो । तेर कसा गया परीक्षा ?

(साँच्चै हो भण्या । तिम्रो परीक्षा कस्तो भयो ?)

वक्ता २ : मेर लै खास्यै निका त केइन भाइया । ह्या जसाइ भानान् कौन्सा
फाइनल इक्जाम हुन रे, फस्ट टर्मिनल त हुन् ।

(मेरो पनि खासै राम्रो त भा छैन । ह्या जस्तोसुकै होस् कति न फाइनल
परीक्षा हो र, प्रथम त्रैमासिक त हो ।)

वक्ता १ : हो, हुन त रे । तब लै आफूले त निकी तयारी गद्दु पड्यो ।

(हो हुन त । तैपनि आफूले त राम्रै तयारी गर्नुप्यो नि ।)

वक्ता २ : अ हो धेकी । बडा गइला कुरडी गरे तुइले त ।

(हो त नि है, धेरै गहिरो कुरा गरिस् तैले त ।)

(स्रोत : परिशिष्ट ३ अनुसार)

नमुना संवाद नं. १४ : शिक्षित वर्गको भाषा

वक्ता १ : नमस्कार सर ।

वक्ता २ : नमस्कार नानी । कि छन् खबर ?

वक्ता १ : ठिकै छन् सर । हजुरका कि छन् ?

वक्ता २ : ठिक छन् । का छै अचेल, कि गद्दामा छै ।

(ठिक छ । कता छौ, के गर्दै छौ ?)

वक्ता १ : मुइ गोरखा छु सर ।

(म गोरखा छु सर ।)

वक्ता २ : हो हो तुइ त उथै है धेकी । पढाइ काँ पुन्याए पुइ लाटी ।

(ए, हो त नि तिमी त उतै हो क्यारे । पढाइ कता पुन्यायौ त नानी?)

वक्ता १ : मास्टर डिग्री मात्तरी हो सर ।

(मास्टर डिग्री मात्रै हो नि,सर)

वक्ता २ : भौत निको । आब आगाडि लै पड्डुपड्यो । घरपायक सरूवा गरबटी याँइ के गद्दुपड्यो ।

(धेरै राम्रो, अब अगाडि पनि पढनुप्यो । घरपायक सरूवा गरेर यतै केही गर्नुप्यो ।)

वक्ता १ : हो सर, आब तसोइ गद्दुपड्यो ।

(हो सर, अब त्यस्तै गर्नुपर्ला ।)

(स्रोत : परिशिष्ट ३ अनुसार)

नमुना संवाद नं. १५ : अशिक्षित वर्गको भाषा

वक्ता १ : बज्या ढोग दिया

(हजुरबा दर्शन)

वक्ता २ : भाग्यमानी नत्वा । का बठे आइ ?

(भाग्यमानी नातिनी, कताबाट आयौ नि ?)

वक्ता १ : उसेरी आया हुँ, तमलाइ भेट्टाकी ।

(यतिकै, हजुरलाई भेट्न ।)

वक्ता २ : आब इथइ बस्से गरबटी आएकी है त छुट्टीमा ?

(अब यतै बस्ने गरेर आएकी हो कि छुट्टीमा ?)

वक्ता १: छुट्टीमा आया हुँ बज्या, ५।६ दिनपाछा भानिउ ।

(छुट्टीमा आको नि हजुरबा, ५।६ दिनपछि फर्किन्छु ।)

वक्ता २ : ए बा, आब इथइ नाइ हो त आइन्या । याइँ आइग्या सजी हुन्थ्यो ब ।

(नानी अब त यतै आउन मिल्दैन र? यतै आयौ भने सजिलो हुने थियो)

वक्ता १ : हो बज्या, आब प्रोसेस त गद्दाछु, कत्तेइ मिल्ग्या आइभानियुँ ।

(हो हजुरबा, अब प्रोसेस त गर्दै छु, कतै मिल्यो भने आइहाल्छु ।)

वक्ता २ : है बा है, इथ निको भयो धेकी । चेलबेटी मान्सु टाढा त असजि भयो ।

(हो त नि, यता भयो भने राम्रो भयो । छोरीचेली मान्छे टाढा त अप्ठ्यारो भयो)

वक्ता १: अँ बज्या, आब जति भट्ट मिल्यो औउनु पड्यो ।

(हो हजुरबा, अब त जति छिटो कुरा मिल्यो त्यति छिटो आउनुपर्ने भो ।)

(स्रोत : परिशिष्ट ३ अनुसार)

नमुना संवाद नं. १६ : अशिक्षित वर्गको भाषाको थप उदाहरण

वक्ता १ : आमा, सातबारका नाम भण त ।

(आमा, सातवटा बारको नाम भन्नु त ।)

वक्ता २ : सात वारा नामु : आइतबार, सौवार, माडलबार, बोबार, विपइबार, शुक्करबार, सन्चरबार ।

(सात वारको नाम: आइतबार, सोमबार, मङ्गलबार, बुधबार, विहवार, शुक्रबार, शनिबार ।)

वक्ता १: आमा तमले कति सम्म पड्या हो स्कूल ?

(आमा, हजुरले कति कक्षासम्म पढ्नभा हो?)

वक्ता २ : मुइले त घरै पाटीमा सिक्क्याउँ नान्नान् । अच्याला भो काथ्योब पैल्ली ।

(मैले त घरमै कालोपाटीमा सिकेको हो अलिअलि । अचेलको जस्तो कहाँ हुन्थ्यो र पहिला)

वक्ता १ : क्याइ आमा, स्कुल त हुनाइथ्याब, के नाइ गया तम ?

(किन आमा, स्कुल त हुन्थे होला, किन जानुभएन हजुर ?)

वक्ता २ : अच्याला जनि हाइहुइमा उत्तेखाइ स्कुल नाइथ्या, घरो जम्माइ काम गद्दुपड्डया, उइ लै सातुइ वर्षमा ब्या होइग्यो कि पडुन्थे उन्ज्या ।

(अचेलको जस्तो हाइ वे नजिकै स्कुल थिएनन्, घरको सबै काम गर्नुपर्थ्यो, त्यसमा पनि सात वर्षमा नै बिहे भइहाल्यो, कसरी पढ्नु)

(स्रोत : परिशिष्ट ३ अनुसार)

प्रस्तुत संवादको नमुना संवाद नं. ११ र १२ मा शिक्षित वर्गको भाषामा कोड परिवर्तन एवं कोड मिश्रणको अवस्था देखिएको छ । संवादको नमुना नं. ११ मा यार, इक्जाम, पेपर, कोइसन, फाइनल इक्जाम, फस्ट टर्मिनल जस्ता कोडको मिश्रण गरिएको छ । यस संवादमा धेरैजसो अन्य भाषाका कोडको प्रयोग गर्नाले बैतडेली भाषिकाका ठेट शब्दहरूको प्रयोग भएको छैन । यसरी नै कोडमिश्रित भाषाको प्रयोग भयो भने बैतडेली भाषिकाका मौलिक शब्दको मृत्यु हुन सक्ने सम्भावना रहन्छ । त्यस्तै नमुना संवाद नं. ११ मा हेर्दा सर, नानी, अचेल, पढाइ, मास्टर डिग्री, घरपायक, सरुवा जस्ता अन्य भाषाको शब्दको प्रयोग गरेको देखिन्छ । त्यस्तै नमुना संवाद १२ र १३ मा वक्ता २ पूर्ण रूपमा अशिक्षित वर्गका हुन् । उनीहरूको कुराकानीमा अधिकांश बैतडेली मौलिक शब्दको प्रयोग भएको छ । त्यसमा कोड मिश्रणको अवस्था छैन । नमुना संवाद नं. १३ मा एक ठाउँमा वक्ता नं २ ले हाइवेलाई हाइहुइ भनेकोबाट उनीहरूको जनजिब्रोलाई अन्य भाषाको शब्द उच्चारण गर्न असजिलो भएको देखिन्छ । यस वर्गका भाषिकामा अन्य भाषाको शब्दमा उच्चारणगत त्रुटि भएको देखिन्छ ।

निष्कर्षमा भन्नुपर्दा बैतडेली भाषिक समुदायमा शिक्षाले पनि समाजभाषिक विभेद देखाउँछ । शिक्षित वर्गको भाषा र अशिक्षित वर्गको भाषामा तुलनात्मक भिन्नता वा विविधता रहेको पाइन्छ । बैतडेली भाषिक समुदायमा शिक्षित वर्गले प्रयोग गर्ने भाषिकामा आफ्नो भाषिकाको मौलिक शब्दको कम प्रयोग गरेको पाइन्छ भने अशिक्षित वर्गले प्रयोग गर्ने भाषिकामा आफ्नो भाषिकाको मौलिक शब्दको प्रयोग, आगन्तुक शब्दको न्यून प्रयोग, आगन्तुक शब्दको उच्चारणमा अशुद्ध वा उच्चारणगत त्रुटि रहेको पाइन्छ । यसबाट बैतडेली भाषिकाको शुद्ध प्रयोग एवं यस भाषिकाको संरक्षण र संवर्द्धन त्यहाँको अशिक्षित वर्गले गरेको छ भन्न सकिन्छ । आफ्नो भाषिकाको प्रयोग गरिरहँदा पनि शिक्षित वर्गबाट भाषिक मिश्रणले भाषाको शुद्ध प्रयोग गरेको देखिँदैन भने अशिक्षित वर्गको भाषिकामा भने आफ्नो भाषिकाको मौलिक प्रयोग भएको पाइन्छ । यसप्रकार बैतडेली भाषिक समुदायमा

शैक्षिक भूमिकाका आधारमा शिक्षित वर्ग र अशिक्षित वर्गको भाषिकामा फरकपन वा विभेद पाइन्छ ।

३.६.३ औपचारिकताका आधारमा

समाजमा औपचारिक र अनौपचारिक भूमिकाअनुसार व्यक्तिले प्रयोग गर्ने भाषिक बोलीमा विभेद पाइन्छ । समय, सन्दर्भ र परिस्थितिले भाषाको प्रयोगमा प्रमुख भूमिका खेल्ने गर्दछ । यसैका आधारमा भाषिक प्रयोक्ताले कहिले औपचारिक भाषाको प्रयोग गर्दछ भने कहिले अनौपचारिक भाषाको प्रयोग गर्ने गर्दछ । सभासमारोह, बैठक आदिमा स्तरीय र औपचारिक भाषाको प्रयोग हुन्छ भने घरपरिवारका सदस्यहरू, साथीभाइ आदिसँगका कुराकानीमा अनौपचारिक भाषाको प्रयोग हुने गर्दछ र यसैका आधारमा भाषिक भेद सिर्जना हुने गर्दछ (गौतमर चौलागाई, २०६७, पृ. ४४६) । कुनै समारोहको सञ्चालन गर्दा प्रमुख अतिथिज्यूलाई आसन ग्रहण गर्न अनुरोध गर्दछु भन्ने वाक्य औपचारिक भाषाको उदाहरण हो भने सामान्य कुराकानीको समयमा तपाईं आफ्ना ठाउँमा बस्नोस् भन्ने वाक्य अनौपचारिक भाषाको उदाहरण हो । यसरी घरमा वा साथीभाइका बिचमा संवाद हुँदा प्रयोग हुने भाषा र सभासम्मेलन, सेमिनार, गोष्ठी जस्ता कार्यक्रमहरूमा प्रयोग हुने भाषाका बीचमा देखिने भेदलाई औपचारिकता र अनौपचारिकताका आधारमा भाषामा देखिने समाजभाषिक विभेद भनिन्छ ।

बैतडेली भाषिकामा पनि नेपाली भाषामा जस्तै औपचारिकता र अनौपचारिकताका आधारमा भाषिकाको प्रयोगमा भाषिक विभेद रहेको पाइन्छ । यस भाषिकामा नेपाली भाषाको जस्तै सभासमारोह जस्ता औपचारिक कार्यक्रमहरूमा विशिष्ट, सामाजिक मर्यादालाई कायम राख्ने खालको शिष्ट र सभ्य भाषिकाको प्रयोग हुन्छ भने घरमा छलफल गर्दा, साथीभाइका बिचमा संवाद हुँदा सामान्य अनौपचारिक भाषिकाको प्रयोग हुने गर्दछ । यस भाषिकामा पनि एउटै व्यक्तिद्वारा सन्दर्भ र परिस्थितिअनुसार फरक- फरक भाषाको प्रयोग गर्ने गरिन्छ । एउटै कार्यालयमा काम गर्ने दुई जना साथीहरूले चियागफमा भेट्दा प्रयोग गर्ने भाषिका र कार्यालयमा काम गर्दा प्रयोग गर्ने भाषिकामा फरकपन देखा पर्दछ ।

बैतडेली भाषिक समाजमा भाषाको प्रयोगमा औपचारिक र अनौपचारिक व्यवस्थाको अध्ययन गर्दा निम्नानुसारको भाषिक भेद रहेको पाइयो :

नमुना संवाद नं. १७ : औपचारिक कार्यक्रममा प्रयोग हुने भाषा

आजु हम् एई इस्कूलको २० औं वार्षिकोत्सव मनौन्नारिउ । एसै उपलक्ष्यमा आजु एई कार्यक्रमका लाख्या अद्यछ भई आगाडि आइबटी आसनमा बस् दिनलाई मुई ... लाई हारदिक अनुरोध गच्चौं । एसै आजु हमरा प्रमुख अतिथिमा हमरा ईसै इस्कूल पड्याका र अइल भयाको चुनौउ जितबटी संसद भयाका हमरा माननीय संसद ... लाई आसन ग्रहण गद्दाकी हार्दिक अनुरोध गच्चौं । ... । आजु हमरा प्रमुख अतिथिलाई आफना मनमा लाग्या कुरेडी भुणिदिनलाई मुई एई स्टेजमा बोलउनौं ।

(आज हामी यस स्कुलको/विद्यालयको २० औं वार्षिकोत्सव मनाउँदैछौं । यस उपलक्ष्यमा आजको यस कार्यक्रमका लागि अध्यक्ष भई अगाडि उपस्थित भएर आसन ग्रहण गरिदिनुहुन म ... लाई हार्दिक अनुरोध गर्दछु । यस्तै आजका हाम्रा प्रमुख अतिथिमा हाम्रो यसै स्कुल/विद्यालयमा पढेका/अध्ययन गरेका र अहिले भर्खर भएको चुनाव जितेर संसद् बन्नुभएका हाम्रा माननीय सांसद ... लाई आसन ग्रहण गरिदिनुहुन हार्दिक अनुरोध गर्दछु । ...। आजका हाम्रा प्रमुख अतिथिलाई आफ्ना मनमा लागेका कुराहरू भनिदिनुहुन म यस स्टेजमा आमन्त्रण गर्दछु ।)

नमुना संवाद नं. १८ : अनौपचारिक कार्यक्रममा प्रयोग हुने भाषा

बाबा: पार्यो किताप ल्या ।

(त्यो किताब लिएर आ)

छोरा: नाई ल्याउनिउ मुइलाई पड्या मन नाइ थि ।

(ल्याउँदिन, मलाई पढ्ने मन छैन ।)

बाबा: बडि बोल्यावटी चप्पलले हाण्लो पुई खालैई ।

(बढी बोल्थो भने चप्पलले हान्छु पछि थाहा पाउँछस्)

छोरा: मुईले होमर्कु जम्माई गरिसक्या छुँ ।

(मैले होमवर्क सबै गरिसकेको छु ।)

बाबा: तेरी ईज्या काँ गई ।

(तेरो मम्मी कता गई ।)

छोरा: घासँ गएइहो ।

(घाँस काट्न गई)

बाबा: तेरी दिदी काँ छ ?

(तेरी दिदी कता छ?)

छोरा: दिदी त टिबी हेदाछी ।

(दिदी त टिभी हेदैछ ।)

(स्रोत : परिशिष्ट ३ अनुसार)

यसरी बैतडेली भाषिकामा औपचारिक सभासमारोह, गोष्ठी, तालिम आदिमा प्रयुक्त भाषिकामा स्तरीयता, शिष्टता पाइन्छ, भने अनौपचारिक संवाद हुँदा प्रयोग हुने भाषिकामा औपचारिकताको कमी पाइन्छ । यस भाषिकामा औपचारिक कार्यक्रममा प्रयोग हुने

भाषिकामा कोड मिश्रण हुने गरेको पाइन्छ भने अनौपचारिक रूपमा प्रयोग हुने भाषिकामा रैथाने शब्दहरू बढी प्रयोग भएको पाइन्छ । यस भाषिकामा सभासम्मेलनमा बोलिने भाषिकामा भाषिक स्तरीयता हुने, आदरसम्मानयुक्त शब्दहरूको प्रयोग हुने कुरा नमुना संवाद नं.१५ बाट पुष्टि हुन्छ भने अनौपचारिक कुराकानीमा बोलिने भाषिकामा आदरसम्मानयुक्त शब्द भए पनि स्तरीयता भने कम रहेको कुरा नमुना संवाद नं. १६ बाट प्रस्ट हुन्छ । यसरी नेपाली भाषामा जस्तै बैतडेली भाषिकामा पनि औपचारिकता र अनौपचारिक भूमिकाका आधारमा भाषिकाको प्रयोगमा भाषिक विभेद रहेको छ ।

३.६.४ आर्थिक स्तरका आधारमा

सममाजमा व्यक्तिको स्तर निर्धारण आर्थिक स्तरका आधारमा पनि हुने गर्दछ । आर्थिक अवस्थाले भाषिक प्रयोगमा विविधता ल्याउँछ र भाषिक विभेदको सिर्जना गर्ने गर्दछ । यसै आर्थिक अवस्थालाई नै आधार मानेर समाजमा वर्ग निर्धारण भएको हुन्छ । हरेक व्यक्तिपिच्छे आर्थिक स्तर पनि भिन्न भिन्न हुन्छ र त्यसैका आधारमा व्यक्तिले उपभोग गर्ने अवसरमा पनि फरक पर्न जान्छ । आर्थिक अवस्थाकै कारण समाजलाई उच्च, मध्यम र निम्न वर्गमा विभाजन गरेको पाइन्छ (आचार्य र गौतम, २०६३, पृ.२०) । आर्थिक अवस्था उच्च भएका वर्गले शिक्षा, स्वास्थ्य, पेसा, रोजगार, व्यवसाय आदिमा बढीमात्रामा अवसरहरू उपयोग गरेका हुन्छन् र उनीहरूको भाषाशैली पनि सोही अनुसार परिष्कृत र परिमार्जित हुने गर्दछ । मध्यम स्तरको आयस्रोत भएका समाजका सदस्यहरू मध्यम वर्गमा पर्ने गर्दछन् । उनीहरूले मध्यम किसिमकै सेवासुविधा उपयोग गर्न पाउने गर्दछन् र त्यसैका आधारमा उनीहरूको भाषाशैली पनि मध्यम स्तरकै हुने गर्दछ । हरेक समाजमा एउटा यस्तो वर्ग पनि हुन्छ जसले राज्यबाट उपलब्ध सेवासुविधा सहजै उपयोग गर्न सक्दैन । ऊ भन्भन् आर्थिक असमानताको खाडलमा धकेलिँदै जान्छ र सामाजिक, सांस्कृतिक, शैक्षिक, पेसागत, व्यावसायिक रूपमा मात्र ऊ समाजमा नपिछडिएको भाषिक रूपमा पनि पिछडिएको हुन्छ ।

नेपाली भाषामा जस्तै बैतडेली भाषिकामा पनि आर्थिक अवस्थाका कारण भाषिक विभेद देखा पर्दछ । यस भाषिकामा पनि उच्च वर्गले प्रयोग गर्ने भाषा, मध्यम वर्गले प्रयोग गर्ने भाषा र निम्न वर्गले प्रयोग गर्ने भाषामा व्यापक भिन्नता देखापर्दछ । यस बैतडेली समाजमा पनि उच्च वर्गका व्यक्तिहरूले अवसरहरूका सदुपयोग बढीमात्रामा गरेका छन् भने मध्यम र निम्न वर्गका व्यक्तिहरूले अवसरहरूको उपभोग क्रमशः मात्रात्मकरूपमा कम गर्दै गएको पाइन्छ । यसरी जुन वर्गले सामाजिक अवसरहरूको बढी उपयोग गर्दै जान्छ उसको भाषाशैली पनि बढी परिष्कृत, परिमार्जित र स्तरीय हुने कुरा स्वाभाविक नै हो भने क्रमशः मध्यम र निम्न वर्गको भाषाशैली कम स्तरीय भएको, रैथाने शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

बैतडेली भाषिक समाजमा आर्थिक स्तरका कारणले भाषिक प्रयोगका माध्यमबाट सिर्जना भएको वर्गभेदको व्यवस्था निम्नानुसारको रहन गएको देखाउन सकिन्छ :

नमुना संवाद नं. १९ : आर्थिक स्तरअनुसारको भाषा

उच्च वर्गः हजुर मङ्गलबार आइस्यो ।

(हजुर मङ्गलबार आइस्यो ।)

मध्यम वर्गः तम् मङ्गलबार आया ।

(तपाईं मङ्गलबार आउनुहोस् ।)

निम्न वर्गः तुई माङ्गलबार आएइ ।

(तँ मङ्गलबार आइज ।)

उच्च वर्गः बुवा हजुर खाना जिउनार गरिबक्स्यो ।

(बुवा खाना खानुहोस् ।)

मध्यम वर्गः बुवा खानाकी आस ।

(बुवा खाना खान आउनुहोस् ।)

निम्न वर्गः बुवा भात खानाकी आई ।

(बुवा भात खान आऊ)

उच्च वर्गः मास्टरसाब हजुरखाई मुइले भुण्याको थियानी ।

(मास्टरसाब हजुरलाई मैले भनेको थिएँ नि ।)

मध्यम वर्गः मास्टरसाप तम्खाई मुइले भुण्या थ्यानी ।

(मास्टरसाब तपाईंलाई मैले भनेको थिएँ नि ।)

निम्न वर्गः माटरसापखाई मुइले भुण्या थ्याब ।

(मास्टरसाबलाई मैले भनेको थें नि ।)

(स्रोत : परिशिष्ट ३ अनुसार)

यसरी बैतडेली समाजमा आर्थिक स्तरअनुसार भाषिकाको प्रयोगमा विविधता रहेको पाइन्छ । यसरी भाषिक प्रयोगमा उच्च वर्गका वक्ताले प्रायजसो कोड मिश्रित भाषाको प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ । उसले यस भाषाको प्रयोग गर्दा द्वितीय पुरुषमा हजुरको प्रयोग गर्छ भने क्रियापदमा आइस्यो, गइस्यो, खाइस्यो, भुण्यो इत्यादिको प्रयोग गर्ने गर्दछ । मध्यम वर्गका व्यक्तिले भाषिक प्रयोग गर्दा यस भाषामा द्वितीय पुरुषमा तम्को प्रयोग गर्छ भने क्रियापदमा आया, आस, थ्या, खाया, भुण्या इत्यादिको प्रयोग गर्ने गर्दछ । यस बैतडेली समाजमा आर्थिक अवस्था न्यून भएका व्यक्तिले भाषाको प्रयोग गर्दा भाषिक त्रुटियुक्त शब्दको प्रयोग गर्ने र अनादरयुक्त पुरुष तथा क्रियापदको प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ । नमुना

संवाद नं. १६ मा प्रयोग भएका द्वितीय पुरुष सम्बोधनार्थ शब्द तुईको प्रयोग र क्रियापदमा प्रयुक्त आए, आई, थ्या, थ्यो, हई शब्दहरूका माध्यमबाट पनि उच्च, मध्यम र निम्न वर्गले प्रयोग गर्ने भाषामा देखिने भेद स्पष्ट रूपमा देखिन्छ । त्यसै निम्नस्तरीय वक्ताले प्रयोग गर्ने भाषामा कुनै वर्णको लोप भएको वा शब्द छोट्टिएर उच्चारण हुने वा कुनै शब्दको उच्चारण नै त्रुटिपूर्ण हुने गरेको पाइन्छ । यस संवादमा देखाइएजस्तै मास्टरलाई माटर भन्ने, मङ्गलवारलाई माङ्गलवार भन्ने जस्ता उदाहरणबाट पनि पुष्टि हुन्छ ।

३.६.५ उमेरका आधारमा

उमेरअनुसार व्यक्तिको सामाजिक जिम्मेवारी हुने गर्दछ । गाँउसमाजमा व्यक्तिको जिम्मेवारीले स्तर निर्धारण गर्दछ । व्यक्तिको उमेरअनुसार उनीहरूले बोल्ने बोलीमा शाब्दिक, वाक्यिक र अर्थगत हिसाबले फरक पर्दछ । उमेरअनुसार प्रयोग हुने फरक फरक बोलीका माध्यमबाट पनि समाजमा भाषिक विभेद देखापर्दछ । समाजमा विभिन्न उमेर समूहका (बालक, युवा, प्रौढ र वृद्ध) मानिसहरू हुन्छन् । यिनीहरूले प्रयोग गर्ने भाषामा भेद देखिन्छ । बालकले प्रयोग गर्ने भाषा ज्यादै नै सरल, अपूर्ण शब्दयुक्त, कोमल, निश्चल, एकशब्दे वाक्य र बढीजसो शब्द त्रुटिपूर्ण हुने गर्दछन् । त्यस्तै युवाले प्रयोग गर्ने भाषा परिष्कृत, कोड मिश्रित शब्दको प्रयोग, शृङ्गारिक, लाक्षणिक र व्यङ्ग्यात्मकता बढी भएको हुन्छ । त्यस्तै प्रौढावस्थाका मानिसले प्रयोग गर्ने भाषा सरल, सोभ्रो अर्थलाग्ने, समाजमा प्रयुक्त ठेट भाषाको प्रयोग, शृङ्गारिक शब्दको कम प्रयोग भएको हुन्छ भने वृद्धावस्थामा प्रयुक्त भाषा अनुभवले खारिएको हुन्छ । यस अवस्थामा प्रयोग हुने भाषामा बढी तार्किकता, बौद्धिकता र विशेषगरी आध्यात्मिकता बढी मात्रामा पाइन्छ ।

नेपाली भाषामा जस्तै बैतडेली भाषिकामा पनि उमेरअनुसार भाषिक प्रयोगका माध्यमबाट समाजमा भाषिक भेद देखिएको छ जुन स्वाभाविक प्रक्रिया पनि हो । समाजमा उमेरअनुसार भाषिक प्रयोगका माध्यमबाट सिर्जना हुने भाषिक भेदलाई सुधार गर्न सकिँदैन । यस बैतडेली भाषिकामा बालकले बोल्ने भाषिकामा चञ्चलता, त्रुटिपूर्णता, एकशब्दात्मकताको प्रयोग पाइन्छ भने युवाहरूले बोल्ने भाषामा शृङ्गारिकता, शब्दलाई छोटो पारेर बोल्ने, व्यङ्ग्यात्मक शब्दको बढी प्रयोग भएको र आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । प्रौढावस्थाका वक्ताहरूले प्रयोग गर्ने भाषिका सरल, सोभ्रो अर्थ लाग्ने हुन्छ भने वृद्धावस्थाका वक्ताले बोल्ने भाषिका बौद्धिकता र आध्यात्मिकताको मात्रा भरिपूर्ण रहेको पाइन्छ ।

बैतडेली भाषिक समाजमा उमेर व्यवस्थाका आधारमा भाषिक प्रयोगमा देखिने भेदको अध्ययन गर्दा निम्नानुसारको भाषिक भेद रहेको पाइयो :

(क) बालबालिकाको भाषा

(अ) हम्मू भया । (म लउँ ।)

(आ) अँ आयो । (आच्ची लाग्यो ।)

- (इ) बुबु खानौं । (दुध खान्छु ।)
 (ई) हाउ आयो । (बाघ आयो ।)
 (उ) नुनु आयो । (निन्द्रा लाग्यो ।)

(ख) युवायुवतीको भाषा

- (अ) कसी नकर्ची छ । (कति नाक नभएकी छ ।)
 (आ) क्या खतरा छ । (क्या च्वाँक छ ।)
 (इ) निको छै ला ब्रो । (राम्रो छस् ब्रो ।)
 (ई) मुइलाई निन लाग्गाछी । (मलाई निन्द्रा लाग्दैछ ।)
 (उ) तो केटी तेरा दाईको भाउजू हे था छ । (त्यो केटी तेरो दाइको भाउजू हो, थाहा छ ।)

(ग) प्रौढावस्थामा प्रयोग हुने भाषा

- (अ) मेरा घर आया । (मेरो घर आउनु ।)
 (आ) बेली रात सूइना निका नाई धेक्या । (हिजो राति सपना राम्रो देखिनं ।)
 (इ) एइका बुवा त देश गया हुन् । (उसका बाबा विदेश गइसके ।)
 (ई) विछोड जन हौ प्यारा रात सुइना आस्या । (बिछोड नहोस् प्यारा रातिमा सपनीमा आउनु।)

(घ) वृद्धावस्थामा प्रयोग हुने भाषा

- (अ) मेरा दुखु मेराइ भगवान था छ उइ जाणलो । (मेरो दुःख मेरो भगवान्लाई नै थाहा छ ।)
 (आ) पैली मेरा पालामा याँ भूत आउन्थ्यो । (पहिला मेरो समयमा यता भूत आउंदथ्यो ।)
 (इ) तल्ला घर पुराणमा भान्नारिउ । (तल्लो घर पुराणमा जाँदैछु ।)
 (ई) विचारो कति न्यारोइ मान्सु थ्यो, स्वर्ग भौ । (बिचरा! कति राम्रो मान्छे थियो, स्वर्ग जाओस् ।)

(स्रोत : परिशिष्ट ३ अनुसार)

यसरी बैतडेली भाषिकामा पनि उमेरअनुसार फरक फरक भाषाको प्रयोग गरिने गरिन्छ । बालबालिकाहरूले प्रयोग गर्ने भाषिका ज्यादै नै सरल, कोमल हुने गर्दछ भने युवाले प्रयोग गर्ने भाषिका कोड मिश्रित शब्दको प्रयोग भएको, शृङ्गारिकता बढी भएको

हुन्छ । त्यस्तै प्रौढावस्थाका मानिसले प्रयोग गर्ने भाषिका सरल, सोभो अर्थलाग्ने हुन्छ भने वृद्धावस्थामा प्रयुक्त भाषिका अनुभवले खारिएको अध्यात्मतिर केन्द्रित भएको कुरा माथिका उदाहरणबाट स्पष्ट हुन्छ ।

३.७ निष्कर्ष

सामाजिक भूमिकाअनुसार व्यक्तिले आफ्नो कामकर्तव्य पुरा गर्ने गर्दछ । विचार विनिमयको माध्यम भाषा भएकाले व्यक्तिले भाषिक रूपमा सामाजिक व्यवहार गर्ने गर्दछ । बैतडेली भाषिक समाजमा किसिमले सामाजिक व्यवहार गर्ने गरिन्छ । एउटै समान वाक्यलाई मर्यादित बोलीमा बोल्ने भाषाशैली र अमर्यादित बोलीमा बोल्ने भाषाशैलीमा फरकपन रहेको देखिन्छ । मर्यादित बोलीमा आफ्नो पदीय मर्यादालाई ध्यानमा राख्दै सोही अनुसारको मर्यादित, शिष्ट, नम्र, आदरार्थी, संयमित एवं सचेततायुक्त शब्द तथा वाक्यको प्रयोग गरेको देखिन्छ भने अमर्यादित बोलीमा गाउँसमाजमा पाच्य भइसकेका तर अमर्यादित, अशिष्ट, अनादर, क्रोधयुक्त शब्दको प्रयोग गरेको देखिन्छ । यसप्रकार यी दुवै वर्गले बोल्ने भाषाका आधारमा भाषिक विभेद देखिन्छ ।

बैतडेली भाषिक समुदायमा शिक्षाले पनि भाषिक विभेद देखाउँछ । शिक्षित वर्गको भाषा र अशिक्षित वर्गको भाषामा तुलनात्मक रूपमा भिन्नता वा विविधता रहेको पाइन्छ । बैतडेली भाषिक समुदायमा शिक्षित वर्गले प्रयोग गर्ने भाषिकामा आफ्नो भाषिकाको मौलिक शब्दको कम प्रयोग गरेको पाइन्छ भने अशिक्षित वर्गले प्रयोग गर्ने भाषिकामा आफ्नो भाषिकाको मौलिक शब्द प्रयोग, आगन्तुक शब्दको न्यून प्रयोग, आगन्तुक शब्दको उच्चारणमा अशुद्धि वा उच्चारणगत त्रुटि रहेको पाइन्छ । यसबाट बैतडेली भाषिकाको शुद्ध प्रयोग गरेको पाइन्छ । यसबाट बैतडेली भाषिकाको संरक्षण र संवर्द्धन त्यहाँको अशिक्षित वर्गले गरेको छ भन्न सकिन्छ । आफ्नो भाषिकाको प्रयोग गरिरहँदा पनि शिक्षित वर्गबाट भाषिक मिश्रण गर्ने प्रवृत्तिले गर्दा भाषिकाको शुद्ध प्रयोग गरेको देखिँदैन भने अशिक्षित वर्गको भाषामा भने आफ्नो भाषाको मौलिक प्रयोग भएको पाइन्छ । यसप्रकार बैतडेली भाषिक समुदायमा शिक्षित वर्ग र अशिक्षित वर्गको भाषामा विभेद पाइन्छ ।

बैतडेली भाषिकामा औपचारिक सभासमारोह, गोष्ठी, अन्तवार्ता, तालिम आदिमा प्रयुक्त भाषिकामा स्तरीयता, शिष्टता पाइन्छ भने अनौपचारिक संवाद हुँदा प्रयोग हुने भाषामा औपचारिकताको कमी पाइन्छ । यस भाषिकामा औपचारिक कार्यक्रमहरू प्रायः नेपाली भाषामा हुने गरेको पाइन्छ । आफ्नै भाषिकामा औपचारिक कार्यक्रम भएको खण्डमा कार्यक्रममा प्रयोग हुने भाषिकामा कोड मिश्रण हुने गरेको पाइन्छ भने अनौपचारिक रूपमा प्रयोग हुने भाषामा रैथाने शब्दहरूको बढी प्रयोग भएको पाइन्छ । यस भाषिकामा सभासम्मेलनमा प्रयुक्त भाषिकामा भाषिक स्तरीयता हुने, आदर, सम्मानयुक्त शब्दहरूको प्रयोग हुने कुरा नमुना संवादबाट प्रस्ट हुन्छ भने अनौपचारिक कुराकानी हुँदा प्रयोग हुने

शब्द आदर, सम्मानयुक्त भए पनि त्यसमा स्तरीयता भने कम रहेको कुरा नमुना संवादबाट प्रस्ट हुन्छ । यसरी नेपाली भाषामा जस्तै बैतडेली भाषिकामा पनि औपचारिकता र अनौपचारिकताका आधारमा भाषाको प्रयोगमा विभेद रहेको पाइन्छ ।

बैतडेली समाजमा आर्थिक स्तरअनुसार भाषिकाको प्रयोगमा विविधता रहेको पाइन्छ । यसरी भाषिक प्रयोगमा उच्च वर्गका वक्ताले प्रायजसो कोड मिश्रित भाषाको प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ । उसले यस भाषाको प्रयोग गर्दा द्वितीय पुरुषमा हजुरको प्रयोग गर्छ भने क्रियापदमा 'स्यो' जोडेर आइस्यो, गइस्यो जस्ता क्रियापदको प्रयोग गर्ने गर्दछ । मध्यम वर्गका व्यक्तिले भाषिक प्रयोग गर्दा यस भाषामा द्वितीय पुरुषमा तम्को प्रयोग गर्छ भने क्रियापदमा 'स्यो' नजोडेका तर आदरार्थी आया, आस, थ्या जस्ता क्रियापदको प्रयोग गर्ने गर्दछ । यस बैतडेली समाजमा आर्थिक अवस्था न्यून भएका व्यक्तिले भाषिकाको प्रयोग गर्दा भाषिक त्रुटियुक्त शब्दको प्रयोग गर्ने र अनादरयुक्त पुरुष तथा क्रियापदको प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ । त्यसै गरी निम्नस्तरीय वक्ताले प्रयोग गर्ने भाषामा कुनै वर्णको लोप भएको वा शब्द छोट्टिएर उच्चारण हुने वा कुनै शब्दको उच्चारण नै त्रुटिपूर्ण हुने गरेको पाइन्छ । बैतडेली भाषिकामा आर्थिक रूपमा सम्पन्न व्यक्तिको उठबस पदीय रूपमा ठूलाबडा मान्छेसँग हुने तथा आफ्नो भाषिकाइतरका व्यक्तिसँग हुने भएकाले उनीहरूले बोल्ने भाषिकामा ठेट बैतडेली भाषिकाका शब्दहरूको कम प्रयोग भएको पाइन्छ भने आर्थिक रूपमा कमजोर व्यक्तिहरू आफ्नो घरायसी कामकाजमा लागि रहने र बाहिरी समाजमा उठबस नहुने हुनाले पनि उनीहरूले शुद्ध बैतडेली भाषिका बोलेको पाइन्छ । अतः आर्थिक अवस्थाका कारण पनि बैतडेली भाषिकामा विभेद रहेको पाइन्छ ।

बैतडेली भाषिकामा उमेरअनुसार फरकफरक भाषिकाको प्रयोग गरेको पाइन्छ । बालबालिकाहरूले प्रयोग गर्ने भाषिका ज्यादै नै सरल, कोमल हुने गर्दछ भने युवाले प्रयोग गर्ने भाषिका कोड मिश्रित शब्दको प्रयोग भएको, शृङ्गारिकता बढी भएको हुन्छ । त्यस्तै प्रौढावस्थाका मानिसले प्रयोग गर्ने भाषिका सरल, सोभो अर्थलाग्ने हुन्छ भने वृद्धावस्थामा प्रयुक्त हुने भाषिका अनुभवले खारिएको, अध्यात्मतिर केन्द्रित भएको पाइन्छ । अतः बैतडेली भाषिकामा सामाजिक भूमिका वा स्तरअनुसार प्रयोग गर्ने भाषिक शब्द र कथनगत गहिराइमा फरक रहेकाले यस भाषिकामा सामाजिक भाषिक विभेद देखिन्छ ।

चौथो परिच्छेद

सारांश तथा निष्कर्ष

४.१ सारांश

‘वैतडेली भाषिकाका सामाजिक भेदको विश्लेषण’ शीर्षकको प्रस्तुत शोधप्रबन्ध चार परिच्छेदमा संरचित छ । वैतडी जिल्लाको दोगडाकेदार गाँउपालिकाका ८ वटा वडाहरूको स्थलगत अध्ययनमा प्रत्येक वडाका तीनवटा घरधुरीलाई नमुनाका रूपमा लिएर वैतडेली भाषिकाको सामाजिक भेदको अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । प्रस्तुत शोधकार्यका लागि वैतडेली भाषिकाको सामाजिक-सांस्कृतिक भाषिक अध्ययन, सामाजिक संरचना र भाषिक व्यवहार र समाजभाषिक व्यवस्थाको अध्ययनका आधारमा क्रमशः भिन्नभिन्न परिच्छेदमा विश्लेषण गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधप्रबन्धको पहिलो परिच्छेदमा शोधपरिचयलाई प्रस्तुत गरिएको छ । यसमा शोधको परिचय गराई शोधका समस्याहरूको पहिचान गर्ने कार्य भएको छ । यसैक्रममा शोधकार्य गर्नुको उद्देश्य उल्लेख गरी विभिन्न विद्वानहरूले गरेका यस शोधसँग सम्बन्धित पूर्वअध्ययन, विश्लेषण र समीक्षा केकस्ता र केकति मात्रामा भएका छन् भनी तिनको अध्ययन र समीक्षा गर्ने कार्य सम्पन्न गरिएको छ । त्यसपछि प्रस्तुत शोधप्रबन्ध गर्नुको औचित्यलाई प्रष्ट पारी यस अध्ययनको सीमाङ्कन गर्ने कार्य गरिएको छ । शोधप्रबन्धलाई पूर्णता दिनका लागि आवश्यक पर्ने शोधसामग्रीहरूको सङ्कलनको विधिलाई प्रस्तुत गर्दै सामग्री सङ्कलन केकस्ता स्रोतबाट गरिएको छ भनी श्पष्ट पारिएको छ । यस्तै ती सामग्रीहरूको विश्लेषणविधिलाई सङ्केत गरी अध्ययनको सहजताका लागि केकस्ता आधारको प्रयोग गरिएको छ भन्ने कुराको उल्लेख गरिएको छ । परिच्छेदको अन्त्यमा प्रस्तुत शोधप्रबन्धको स्वरूप कस्तो हुने भन्ने जिज्ञासाको सामामधानका लागि यस शोधप्रबन्धको रूप रेखालाई प्रस्तुत गर्ने कार्य भएको छ ।

प्रस्तुत शोधप्रबन्धको दोस्रो परिच्छेदमा वैतडेली भाषिकाको सामाजिक भाषिक परिचय, भूगोल र समाजभाषा, धार्मिकता र समाजभाषा, पुर्ख्यौली शासक-शासित र समाजभाषा र जातियता र समाजभाषाको विश्लेषण गरिएको छ । यस परिच्छेदमा वैतडेली भाषिकाको भूगोल र समाजभाषाको अध्ययन-विश्लेषण गर्दा दोगडाकेदार गाउँपालिकाको सिमाना र सीमाक्षेत्रमा बसोबास गर्ने भाषिक वक्तामा अन्य भाषिकाको प्रभावलाई प्रस्तुत गरिएको छ । यस भाषिकाको धार्मिकता र समाजभाषालाई हेर्दा हिन्दु धर्मको वर्चस्व रहेको छ । त्यहाँका वक्ताले मनाउने सामाजिक-सांस्कृतिक संस्कार एवं चाडपर्वहरू र भाषासँग तिनको अन्तः सम्बन्धको अध्ययन गरिएको छ । त्यसैगरी पुर्ख्यौली शासक-शासित र समाजभाषामा वैतडी जिल्लामा ठकुरीहरूको शासन चल्दै आएको र भाषिक प्रयोगमा पनि

उनीहरूलाई आदर गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । यस भाषिकाको जातियता र समाजभाषामा जातीय व्यवस्था अनुसारका भाषिक शब्द रहेको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधप्रबन्धको तेस्रो परिच्छेदमा सामाजिक संरचना र भाषिक पक्षको अध्ययन गरिएको छ । यस परिच्छेदमा बैतडेली भाषिकाको सामाजिक संरचना अन्तर्गत अभिवादन, सम्बोधन, सर्वनाम, लैङ्गिक अवस्था र सामाजिक भूमिका वा स्तरको अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । यस भाषिकाको अभिवादन अन्तर्गत उमेरगत, पारिवारिक, नातागोतागत, लैङ्गिक, जातीय र मितेरी सम्बन्धअनुसार भाषिक व्यवहारको अध्ययन गरिएको छ । यस भाषिकामा यी सबै प्रकारका अभिवादनगत भाषिक व्यवहारमा फरक पाइन्छ । यस भाषिकाको सम्बोधनगत भाषिक व्यवहार अन्तर्गत उमेरगत, पारिवारिक, नातागत, लैङ्गिक, जातिगत, मितेरी साइनो र नामपदको अध्ययन सम्बन्धित भाषिकाको साक्ष्य दिदै अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । सम्बोधनको आधारमा यस भाषिकाको सामाजिक संरचना र भाषिक व्यवहार आफ्नै किसिमको रहेको पाइन्छ । बैतडेली भाषिकाको सर्वनामगत भाषिक संरचना र व्यवहारको अध्ययन उमेर, नातासम्बन्ध, आदर र आर्थिक अवस्थाका आधारमा गरिएको छ । यस भाषिकामा सर्वनामका आधारमा भाषिक व्यवहार हेर्दा क्रमशः जात, सम्बन्ध, उमेर र आर्थिक अवस्थाका आधारमा गर्ने गरिएको पाइयो । बैतडेली भाषिकामा 'तुई' र 'तम' दुई थरीबाट सर्वनामगत भाषिक व्यवहार गर्ने गरेता पनि वर्तमान समयमा नेपाली भाषाको प्रभावले शिक्षित व्यक्तिले 'हजुर', 'तपाईं' सर्वनामको पनि प्रयोग गरेको पाइयो । यस भाषिकाको लैङ्गिक व्यवस्था अन्तर्गत प्रभुत्व, रड व्यवस्था, प्रतिष्ठा, निषिद्धबोधक शब्द, फरक शब्द र सामाजिक भूमिका वा स्तरको अध्ययन-विश्लेषण गरिएको छ । यस भाषिकामा पुरुषको प्रभुत्व रहेको छ । लिङ्गसँग रडलाई जोडेर गर्भको बच्चा के जन्मिने सम्म अनुमान गर्ने व्यवहार रहेको देखिन्छ । यस भाषिक समुदायमा लिङ्गगत विभेदले भाषिक व्यवहारमा विभेदता ल्याएको पुष्टि गरिएको छ ।

बैतडेली भाषिकाको सामाजिक भूमिका वा स्तरका आधारमा भाषिक व्यवस्थाको अध्ययनका निमित्त पदीय मर्यादा, शिक्षा, आर्थिक स्तर, औपचारिकता र उमेरलाई आधार लिइएको छ । यस भाषिकाका वक्ताले आफ्नो पदीय मर्यादालाई ध्यानमा राखेर भाषिक प्रयोग गरेको पुष्टि हुन्छ । कुनै निश्चित पदमा रहेका यस भाषिकाका वक्ताले मर्यादित, शिष्ट, नम्र एवं संयमित भएर भाषिक शब्दको प्रयोग गर्ने र कुनै पदीय जिम्मेवारी नभएका गाउँघरका सामान्य भाषिक वक्ताले अमर्यादित, अशिष्ट एवं अनादरयुक्त शब्दको प्रयोग गरेको बाट सामाजिक भाषिक विभेद रहेको पुष्टि हुन्छ । शिक्षाका लागि यस भाषिकाका वक्ता देशविदेश गएका पाइन्छन् । शिक्षाले भाषिकामा प्रभाव पारेकाले शिक्षित व्यक्ति र अशिक्षित व्यक्तिले बोल्ने शब्द, वाक्य एवं लवजमा फरक देखिएको छ । यसले उक्त भाषिकाको मौलिकपनमा मिसावट ल्याएको देखिन्छ । यस भाषिक समाजमा शिक्षाले प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष प्रभाव पारेकाले समाजभाषिक व्यवस्थामा विभेद भएको पाइन्छ । समाजको

विकाससँगै व्यक्तिको रहनसहन तथा उठबसमा पनि सुधार हुँदै गएको पाइन्छ । यस भाषिक समाजमा व्यक्तिहरू औपचारिक कार्यक्रम, सभासमारोह , गोष्ठी, तालिम आदिमा भेला हुँदा प्रायः दोस्रोभाषा बोल्ने, आफ्नो भाषिकामा बोलेता पनि कोडमिश्रणको अवस्था पाइन्छ भने अनौपचारिक रूपमा कुराकानी गर्दा रैथाने शब्दको प्रयोग गर्ने, आफ्नै ठेट बैतडेली भाषिकामा कुराकानी गर्ने भाषिक व्यवस्था रहेकाले औपचारिकताका आधारमा पनि सामाजिक भाषिक विभेद रहेको पुष्टि हुन्छ । आर्थिक स्तरका आधारमा पनि धनीमानीले गरिबलाई हेप्ने, होच्याएर बोल्ने, नटेर्ने, आफुले नेपाली वा अङ्ग्रेजी भाषाका शब्द वा वाक्य बढी मिसाउन खोज्ने गरेको पाइन्छ भने गरिबले धनीलाई आदर गरेर बोल्ने, अशिक्षित गरिब भएमा शुद्ध बैतडेली भाषिकाको प्रयोग गर्ने, मातृभाषाइतरका शब्द बोल्दा अशुद्ध उच्चारण हुने भाषिक व्यवहार देखिन्छ । यसबाट आर्थिक स्तरका आधारमा पनि बैतडेली समाज-भाषिक व्यवस्थामा विभेद रहेको पाइन्छ । त्यसैगरी उमेरका आधारमा पनि बालक, युवा, प्रौढ र वृद्धवृद्धाको भाषिकाको अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधप्रबन्धको अन्तिम तथा चौथो परिच्छेदमा समग्र अध्ययनको सारांश तथा निष्कर्ष दिने कार्य भएको छ । यस क्रममा बैतडेली भाषिकाको सामाजिक भेदको विश्लेषण सम्बन्धी अध्ययनको मूल निष्कर्षसहित यस शोधप्रबन्धका प्राप्त उपलब्धि केके हुने भन्ने कुराको उल्लेख गरिएको छ । यस शोधकार्यको अन्त्यमा प्रस्तुत शोधकार्यलाई पूर्णता दिनका लागि उपयोगमा ल्याइएका विभिन्न विद्वान, समीक्षक, लेखक, अध्येता आदिले तयार पारेका सान्दर्भिक सामग्रीहरूको कुन ठाउँमा केकसरी प्रयोगमा आए भनी जानकारी गराउन सन्दर्भसूची तयार पारी प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.२ निष्कर्ष

बैतडेली भाषिका नेपाली भाषाको क्षेत्रीय भेद हो । बैतडी जिल्लामा बसोबास गर्ने भाषिक वक्ताले यो भाषिका बोल्ने गरेकाले यसलाई बैतडेली भाषिका भनिएको हो । कतिपयले यसलाई डोट्याली भाषिकाभित्र राख्ने गरेतापनि यस भाषिकाको अरू भाषाभाषिका भन्दा भिन्नै समाजभाषिक व्यवस्था भएकाले यो एक छुट्टै भाषिका हो । बैतडेली भाषिकामा रहेका सामाजिक विभेदको अध्ययन गर्दा प्राप्त निष्कर्षहरूलाई शोधसमस्याका आधारमा तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

शोधकार्यको पहिलो समस्या 'बैतडेली भाषिकाको सामाजिक भाषिक पक्षको अध्ययन केकस्तो छ ?' मा आधारित निष्कर्ष यसप्रकार रहेको छ :

- (क) बैतडेली भाषिकाका वक्ताले भौगोलिक हिसाबले जहाँ बसेपनि आफ्नो भाषिक समुदायका व्यक्तिसँग मातृभाषामा बोल्ने गर्दछन् ।
- (ख) बैतडेली भाषिक समाजमा चोखा (माथिल्लो) जात र विटुला (तल्लो) जातका लागि फरक-फरक मन्दिर एवं पुजारी रहेका छन् र एकअर्काको मन्दिरमा जान नहुने

सामाजिक मान्यता रहेको छ । सोही व्यवस्था अनुसार धर्मका हिसाबले एकअर्कामा गर्ने भाषिक व्यवहारमा विभेद पाइन्छ ।

- (ग) बैतडेली भाषिक समुदायले मनाउने सामाजिक-सांस्कृतिक संस्कार र चाडपर्व आफ्नै किसिमको रहेको र सोही अनुसारका भाषिक शब्दको प्रयोगले भाषिकामा भेद ल्याएको छ ।
- (घ) बैतडेली भाषिक समाजमा मुख्य रूपमा ठकुरीहरू र ब्राह्मणहरू शासक वर्गका रूपमा रहेका छन् । उनीहरूले शासित वर्ग (क्षेत्री, शुद्र) लाई गर्ने भाषिक व्यवहारमा विभेद रहेको छ ।
- (ङ) बैतडेली भाषिकामा मल्लो जात (ब्राह्मण, ठकुरी र क्षेत्री) ले तल्लो जात (शुद्र) लाई अछुतो मान्ने, पानी नचल्ने जात भनेर विभेद गर्ने र तल्लो जातले मल्लो जातसँग सामाजिक सम्बन्ध बनाइ राख्न प्रयत्न गर्ने, उनीहरूले भने बमोजिम गर्ने भाषिक व्यवस्था रहेको छ ।

बैतडेली भाषिक समाजमा अन्धविश्वास, धार्मिक परम्परा र संस्कृतिलाई कट्टर रूपमा मान्ने, आफ्नो पूर्वज एवं पूर्खाको रीतिथीति जोगाउनु पर्छ भन्ने विश्वास पाइन्छ । त्यसकारण यस भाषिकामा धर्म, संस्कृति, परम्परा, जात आदिले भाषिकाका माध्यमबाट विभेद गरेपनि त्यसलाई आफ्नो संस्कारका रूपमा लिने सामाजिक-सांस्कृतिक भाषिक व्यवस्था रहेको छ ।

शोधकार्यको दोस्रो समस्या 'सामाजिक संरचना र भाषिक पक्ष केकस्ता रहेका छन् ?' मा आधारित निष्कर्ष यसप्रकार रहेको छ :

- (क) बैतडेली भाषिकामा अभिवादन सामाजिक संरचना अनुसार गर्ने गरिन्छ । यस भाषिकामा सानोले ठूलोलाई अभिवादन गर्नुपर्ने भाषिक व्यवहार रहेको छ । उमेरका आधारमा सानोठूलो जन्मले निर्धारण गर्दछ भने परिवार र नातागोतामा सानोठूलो सामाजिक संरचना अनुसार बनाइएको साइनोले गर्दछ र जातिका आधारमा सानाठूलो समाजले बनाएको माथिल्लो जात र तल्लो जातको जातीय व्यवस्थाले गर्दछ । अतः यस भाषिकामा उमेर, जात, पारिवारिक एवं नातागत सम्बन्धका आधारमा शिर निहुन्याएर वा खुट्टा छोएर ढोग दिने, पाउलागि, सोस्ति भन्ने अभिवादनगत भाषिक व्यवहार हुन्छ । यस भाषिकामा पारस्परिक ढोग मितेरी साइनो र समिध-समिध वा समिधनी-समिधनीका बीच हुने गर्दछ ।
- (ख) बैतडेली भाषिकामा नाताअनुसार आफूभन्दा ठूलोलाई 'ओ' अगाडि राखेर नातावाचक शब्द भन्दै सम्बोधन गरिन्छ भने आफूभन्दा सानालाई 'ए' सँग नातावाचक शब्द वा नाम लिएर सम्बोधन गरिन्छ । मितेरी साइनोमा भने 'मित' वा 'सड्डी' भन्ने र अन्य पारिवारिक वा नातागत साइनोमा साइनो अनुसार अगाडि

‘मित्’ जोड्दै सम्बोधन गरिन्छ । जातिअनुसार पनि सम्बोधन गर्ने भाषिक व्यवहारमा विभेद रहेको छ ।

- (ग) बैतडेली भाषिकामा सर्वनामको प्रयोग आदर अनुसार हुने गर्दछ । आदर सानोले ठूलालाई गर्ने सामाजिक व्यवस्था छ । समाजमा सानो ठूलो उमेर, नातागोता, सामाजिक स्तर र आर्थिक स्तरले बनाएको हुन्छ । यस भाषिकामा सानाका लागि ‘तुई’ र ठुलाका लागि ‘तम’ सर्वनामको प्रयोग गरी भाषिक व्यवहार गरिन्छ ।
- (घ) बैतडेली भाषिकामा लिङ्गका आधारमा भाषिक व्यवहार फरक ढङ्गले गर्ने गरिन्छ । आमाबुवाले छोराछोरीमा फरक व्यवहार गर्ने, श्रीमान्श्रीमतीमा पनि एकअर्कामा गरिने व्यवहारमा फरक हुने गरेको पाइन्छ । समाजमा पुरुषको प्रभुत्व रहेकाले भाषिकामा पनि पुरुषकै प्रभुत्व रहेको छ । रड व्यवस्थाका आधारमा महिलालाई रातो, सेतो रडसँग सामाजिक-सांस्कृतिक रूपमा जोडेको पाइन्छ । प्रतिष्ठाका शब्दहरू पुरुषका लागि बनेका र तिनकै पछाडी ‘ई’ प्रत्यय जोडि स्त्रीबोधक प्रतिष्ठाका शब्द बनेका छन् । यस भाषिकामा निषिद्धबोधक शब्दको प्रयोग गरेको पाइन्छ । लिङ्गका आधारमा महिला र पुरुषलाई जनाउन फरक शब्द रहेका छन् ।
- (ङ) बैतडेली भाषिकामा रुखोशब्द र कर्णप्रियशब्दका नामपदको प्रयोगबाट सम्बोधन गर्ने भाषिक व्यवस्था रहेको छ भने सर्वनाममा लिङ्गभेद नभएपनि आदरगत विभेद रहेको छ ।
- (च) बैतडेली भाषिकामा कुनै पदमा रहेका भाषिक वक्ताले मर्यादित, शिष्ट, नम्र एवं संयमित बोल्ने र पदीय जिम्मेवारी नभएका सर्वसाधारण व्यक्तिले अस्तरीय र अनादरयुक्त भाषिकाको प्रयोग गर्ने गर्दछन् । यसबाट भाषिकामा सामाजिक विभेद देखिन्छ ।
- (छ) बैतडेली भाषिकामा जातिगत व्यवस्था अनुसार तल्लो जातले माथिल्लो जातसँग ससम्मान बोल्ने र माथिल्लो जातले तल्लो जातसँग ठाडो रूपमा निर्देशनात्मक शैलीमा बोल्ने भएकाले भाषिक व्यवहारमा विभेद हुने गर्दछ ।
- (ज) बैतडेली भाषिकामा शिक्षित व्यक्तिले कोड मिश्रित भाषिकाको प्रयोग गर्ने र अशिक्षित व्यक्तिले मौलिक शब्दको प्रयोग गर्ने गर्दछन् । साथै उनीहरूको भाषिक अभिव्यक्तिमा पनि फरक हुने गर्दछ । (झ) बैतडेली भाषिकाका वक्ताहरू औपचारिक रूपमा बोल्दा भाषिक रूपमा सचेत भएर बोल्ने गर्दछन् भने अनौपचारिक रूपमा बोल्दा खुलस्त भएर बोल्ने गर्दछन् । औपचारिक परिवेश भन्दा अनौपचारिक रूपमा बोल्दा बैतडेली भाषिकाका ठेट शब्दको प्रयोगले भाषिकामा विभेद देखिन्छ ।
- (ञ) बैतडेली भाषिक समाजमा पनि धनीमानीलाई जीहजुर गर्दै आदर गरेर बोल्ने र गरिबसँग हेपेर बोल्ने प्रवृत्ति देखिएकाले आर्थिक स्तरका आधारमा पनि भाषिक विभेद देखिन्छ ।

(ट) बैतडेली भाषिक समाजमा उमेरअनुसार भाषिका सिक्दै जाने र बोलीमा निखारता ल्याउदै जाने संस्कृति रहेको छ । आफ्नो उमेरअनुसार अरूसँग बोल्ने बोलीव्यवहारमा पनि फरक पाइएकाले उमेरका आधारमा पनि बैतडेली भाषिकामा सामाजिक विभेद रहेको छ ।

बैतडेली भाषिकामा परम्परादेखि मानिएका मूल्यमान्यताका आधारमा सामाजिक संरचना बनेको छ । सामाजिक संरचनाअनुसार अभिवादन, सम्बोधन, आदरसत्कार, नातागोता र लैङ्गिक व्यवस्थाको निक्कै गरिएको छ र सोही अनुसार भाषिक व्यवहार गर्ने नीतिनियम बनाइएको छ ।

बैतडेली भाषिकाको आफ्नै प्रकारको समाजभाषिक व्यवस्था रहेको छ । समाजमा जात, पद, उमेर, शिक्षा, आर्थिक स्तर आदिका आधारमा समाजको एक व्यवस्था बनेको छ र सोही व्यवस्था अनुसारको भाषिक व्यवहार गर्ने गरिन्छ । यी तत्त्वले एउटै भाषिक समुदायभित्र पनि भाषिक विभेद ल्याएको छ ।

बैतडेली भाषिकाका वक्ताहरू बैतडीमा मात्र सीमित नभएर देशविदेश पुगीसकेका छन् । यस भाषिक समुदायका व्यक्तिहरू आफू भौगोलिक रूपमा जहाँ पुगेपनि आफ्नो भाषिक समुदायको वक्तासँग आफ्नै भाषिकामा भाषिक व्यवहार गर्ने गर्दछन् । जसले गर्दा यो भाषिका वक्ता जहाँ पुग्छ त्यही पुगेको हुन्छ । बैतडेली भाषिकामा समाजको सामाजिक-सांस्कृतिक व्यवस्था, सामाजिक संरचना, पहिलेदेखि गर्दै आएको भाषिक व्यवहार र जात, धर्म, शिक्षा, लिङ्ग, आर्थिक स्तर, पद, औपचारिकता, आदर आदिका आधारको समाजभाषिक व्यवस्थाको आफ्नै नीतिनियम भएका कारण समाजमा भाषिक विभेद रहेको छ । त्यही भाषिक विभेद यस भाषिकाको पहिचान हो । अन्ततः बैतडेली भाषिका नेपाली भाषाको भाषिका भएकाले नीतिनियमका आधारमा नेपाली भाषासँग मिल्दोजुल्दो भएपनि यस भाषिकाको आफ्नै वाक्प्रतीकको व्यवस्था रहेको छ र यस भाषिकामा सामाजिक विभेद रहेको छ भन्ने निष्कर्ष प्राप्त हुन्छ ।

परिशिष्ट १

बैतडेली भाषिकाका सूचकहरूको विवरण

वडा नं.	क.स	नाम/थर	ठेगाना	लिंग	जात	उमेर	पेसा	शिक्षा
१	१	दीपेन्द्र जोशी	रिम, बैतडी	पुरुष	ब्राह्मण	४०	कृषि	निरक्षर
	२	प्रदीप भट्ट	रिम, बैतडी	पुरुष	ब्राह्मण	३८	व्यापार	स्नाकोत्तर
	३	मनोज जोशी	रिम, बैतडी	पुरुष	ब्राह्मण	६५	कृषि	निरक्षर
	४	लाल लुहार	रिम, बैतडी	पुरुष	दलित	३२	कृषि	निरक्षर
२	५	तुलसी विष्ट	सित्तड, बैतडी	महिला	क्षेत्री	८	अध्ययन	साक्षर
	६	दिनेश कपाडी	सित्तड, बैतडी	पुरुष	ब्राह्मण	२३	अध्ययन	स्नातक
	७	नरेन्द्र विष्ट	सित्तड, बैतडी	पुरुष	क्षेत्री	५८	कृषि	निरक्षर
	८	पार्वती कपाडी	सित्तड, बैतडी	महिला	ब्राह्मण	४४	कृषि	साक्षर
	९	बेलुदेवी जोशी	सित्तड, बैतडी	महिला	ब्राह्मण	५०	कृषि	साक्षर
	१०	मायादेवी भट्ट	सित्तड, बैतडी	महिला	ब्राह्मण	५७	कृषि	साक्षर
३	११	खगेन्द्र जोशी	श्रीकोट, बैतडी	पुरुष	ब्राह्मण	३२	कृषि	साक्षर
	१२	गीता भट्ट	श्रीकोट, बैतडी	महिला	ब्राह्मण	३४	व्यवसाय	साक्षर
	१३	विमला भट्ट	श्रीकोट, बैतडी	महिला	ब्राह्मण	५०	कृषि	निरक्षर
	१४	बिरु भट्ट	श्रीकोट, बैतडी	पुरुष	ब्राह्मण	२४	अध्ययन	स्नातक
	१५	भागरथी भट्ट	श्रीकोट, बैतडी	महिला	ब्राह्मण	६१	कृषि	निरक्षर
	१६	माधवी भट्ट	श्रीकोट, बैतडी	महिला	ब्राह्मण	२८	सरकारी	साक्षर
	१७	विनिता भट्ट	श्रीकोट, बैतडी	महिला	ब्राह्मण	२५	कृषि	निरक्षर
४	१८	कलावती भट्ट	जगन्नाथ, बैतडी	महिला	ब्राह्मण	४८	कृषि	निरक्षर
	१९	दीपक चन्द्र	जगन्नाथ, बैतडी	पुरुष	ठकुरी	१७	सरकारी	स्नातक
	२०	दीपा जोशी	जगन्नाथ, बैतडी	महिला	ब्राह्मण	१५	अध्ययन	९ कक्षा
	२१	नन्दराज भट्ट	जगन्नाथ, बैतडी	पुरुष	ब्राह्मण	५०	कृषि	कक्षा ३
	२२	पुष्पा चन्द्र	जगन्नाथ, बैतडी	महिला	ठकुरी	४६	कृषि	साक्षर
२३	शान्ती भट्ट	जगन्नाथ, बैतडी	महिला	ब्राह्मण	५०	कृषि	निरक्षर	
५	२४	गोरेसिंह चुनारा	न्वाली, बैतडी	पुरुष	दलित	१८	अध्ययन	कक्षा १२
	२५	तर्कराज जोशी	न्वाली, बैतडी	पुरुष	ब्राह्मण	५१	व्यापार	निरक्षर
	२६	नारायण भट्ट	न्वाली, बैतडी	पुरुष	ब्राह्मण	२२	अध्ययन	स्नातक तह
	२७	पार्वती भट्ट	न्वाली, बैतडी	महिला	ब्राह्मण	३४	कृषि	साक्षर
	२८	भानदेवी चुनारा	न्वाली, बैतडी	महिला	दलित	३५	श्रम	निरक्षर
६	२९	गरिमा कार्की	सित्तड, बैतडी	महिला	क्षेत्री	२०	कृषि	निरक्षर
	३०	गौरव कार्की	सित्तड, बैतडी	पुरुष	क्षेत्री	२१	कृषि	साक्षर
	३१	तारा कार्की	सित्तड, बैतडी	महिला	क्षेत्री	३०	कृषि	साक्षर
	३२	नरपाल भूल	सित्तड, बैतडी	पुरुष	दलित	३८	कृषि	साक्षर
	३३	पुष्कर ऐरी	सित्तड, बैतडी	पुरुष	क्षेत्री	१७	अध्ययन	साक्षर
	३४	विरभान कार्की	सित्तड, बैतडी	पुरुष	क्षेत्री	३१	सरकारी	स्नातक
	३५	माधव जोशी	सित्तड, बैतडी	पुरुष	ब्राह्मण	५५	कृषि	साक्षर
	३६	तुलसी ऐरी	सित्तड, बैतडी	महिला	क्षेत्री	२४	व्यापार	साक्षर
	३७	हरिशा ऐरी	सित्तड, बैतडी	पुरुष	क्षेत्री	१५	अध्ययन	कक्षा १०
७	३९	उमेश विष्ट	देउलेक, बैतडी	पुरुष	क्षेत्री	३०	सरकारी	स्नाकोत्तर
	४०	खगेन्द्र भट्ट	देउलेक, बैतडी	पुरुष	ब्राह्मण	३१	अध्ययन	कक्षा ७
	४१	गणेश कार्की	देउलेक, बैतडी	पुरुष	क्षेत्री	३७	कृषि	साक्षर
	४२	परशुराम जोशी	देउलेक, बैतडी	पुरुष	ब्राह्मण	३५	कृषि	साक्षर
	४३	हरिलाल जोशी	देउलेक, बैतडी	पुरुष	ब्राह्मण	४१	कृषि	स्नातक

८	४४	दिनेश काकी	कटौजपानी, बैतडी	पुरुष	क्षेत्री	२८	सरकारी	स्नाकोत्तर
	४५	दुर्गा जोशी	कटौजपानी, बैतडी	महिला	ब्राह्मण	१५	अध्ययन	कक्षा १०
	४६	नवीन ऐरी	कटौजपानी, बैतडी	पुरुष	क्षेत्री	५४	कृषि	निरक्षर
	४७	पार्वती जोशी	कटौजपानी, बैतडी	महिला	ब्राह्मण	३०	शिक्षक	स्नाकोत्तर
	४८	राजेश विष्ट	कटौजपानी, बैतडी	पुरुष	क्षेत्री	६२	कृषि	निरक्षर
	४९	वर्षा चन्द	कटौजपानी, बैतडी	महिला	ठकुरी	२२	व्यवसाय	साक्षर
	५०	सपना चन्द	कटौजपानी, बैतडी	महिला	ठकुरी	२२	व्यवसाय	साक्षर

परिशिष्ट २

शब्द सङ्कलन

अभिवादनका शब्द

- ढोग दिया – ढोग गरे
पुइला – ढोग गरे
प्रणाम – प्रणाम/नमस्कार
सोस्ति – नमस्कार
पाउलागि – प्रणाम
दर्शन – नमस्कार
जद्देउ – नमस्कार

सम्बोधनका शब्द

ओइ – ए	इज्या – आमा
एली – ए	बौजी – भाउजु
एला – ए	बुइनी – बहिनी
बाबा – बाबा	गुसाइनी – नन्द
दुदा – दादा	काइक – काकी
भाप्पा – भाइ	ब्वारी – बुहारी
गोसी – देवर	पुतारी – श्रीमती
कुका – काका	गेदी – बालिका
चेलो – छोरा	नन्देनी – बालिका
बौस्या – श्रीमान्	आमा – हजुरआमा
गेदो – बालक	जेइज्या – ठूली आमा
बज्या – हजुरबा	बड्डीआमा – बुढी हजुरआमा
ठुल्बा – ठूलो बाबा	जेठानी – जेठानी
बड्डाबज्या – बुढो हजुरबा	ज्यु – सासु

जेठाज्यु – जेठाजु

बुब्ज्यु – ससुरा

भिनाज – भिनाजु

भाइ – भाइ

भान्जु – भान्जा

सम्दी – सम्धि

दिदी – दिदी

माइज – माइजु

भान्जी – भान्जी

सम्दिनी – सम्धिनी

पुसाइ – फुपाजु

नन्दिनो – बालक

ज्वाँइ – ज्वाँइ

मामा – मामा

कसबाब – सानोबुवा (आमाको बहिनीको श्रीमान्)

फुपु – फुपु

बुइनी – बहिनी

बउरानी – भाइबुहारी

कैसी – सानीआमा (आमाकी बहिनी)

सर्वनाम शब्द

तुइ – तँ

आफुइ – आफैँ

उन – उहाँ

मुइ – म

हामरो – हाम्रो

तम – तिमी, तपाँइ, हजुर

तमरो – तिम्रो, तपाँइको, हजुरको

तन/तनुन – तिनी/तिनीहरू

उइको – उसको

प्रतिष्ठाबोधक शब्द

हाकिम – हाकिम (पुरुष)

मुख्यौ – मुखिया

सौकार – साहु

मुख्वेन्यु – मुखियानी

सौकान्नी – साहुनी

लिङ्गगत फरक शब्द

धौलो – गोरो

गुरुजी – ब्राह्मण

पण्णौ – पण्डित

हाकिमेन्नी – हाकिम (महिला)

पण्णिन्यु – ब्राह्मणी

पुतारी – श्रीमती

बुढ्या – भाइ
बल्लु – गोरु
राडो – पाडा
बोक्या – बोका
बौस्या – लोग्ने
गट्टो – नराम्रो
कान्सो – कान्छो
धौली – गोरी
गाई – गाई
पठेकरो – पाठी

गट्टी – नराम्री
गेदी – बालिका
कान्सी – कान्छी
बामुन्ती – ब्राह्मणी
ठुल्वा – ठूलोबाबा
गेदो – बालक
बामुन – ब्राह्मण
बुदी – बहिनी
थोरो – पाडी

परिशिष्ट ३

बैतडेली भाषिकाका नमुना संवाद

नमुना संवाद नं. १

(बैतडी जिल्लाको वडा नं.१, रिम बस्ने ४० वर्षीया दीपेन्द्र जोशी र ६५ वर्षीया मनोज जोशीले गरेको अनौपचारिक वार्तालापको पाठ । वार्तालापको समय: १ मिनेट ५ सेकेण्ड, मिति: २०८० श्रावण ३)

वक्ता १. म आउनुया बेला काली बउजू रोया ।

वक्ता २. होला रे बिचारा तम्लाई/ हजुरलाई कति निको माणनान्पुई ।

वक्ता १. तम्ले खानाकी खायाहौउ ?

वक्ता २. नाई आब खानिउं, तम्ले ?

वक्ता १. ज्वाइँसाप् दोकान भान्यउ ?

वक्ता २. हजुर नाई, आजु मण्डो दुख्या छ ।

वक्ता १. मुई तेल मल्दिउ ज्वाइँसाप् ।

वक्ता २. नाइ नाइ ।

नमुना संवाद नं. २

(बैतडी जिल्लाको वडा नं. ६ सित्तड बस्ने २० वर्षीया गरिमा कार्की र २९ वर्षीया गौरव कार्कीले गरेको अनौपचारिक वार्तालापको पाठ । वार्तालापको समय : ५५ सेकेण्ड, मिति : २०८० श्रावण ३)

वक्ता १. काँबठे है आयो ।

वक्ता २. हड धोइबटी ।

वक्ता १. खानाकी पाक्यो हो कन्ज्या है खान्या ।

वक्ता २. मुई पाछा खानिउ, तुई खा ।

वक्ता १. ऐले खा पाछा त काम गद्दु छ ।

वक्ता २. मुई नाइ हु गद्या, पार्यो दिदी भुण्णी बस्रइछ ।

वक्ता १. तो त ब्या ग्या मान्सु हो पुई ।

वक्ता २. मुई लै आब घर छाडीबटी भानिउ पुई था पाली ।

नमुना संवाद न. ३

(बैतडी जिल्लाको वडा नं. ६ सित्तड बस्ने ३८ वर्षीया नरपाल भूल र ५० वर्षीया रशुराम जोशीले गरेको अनौपचारिक वार्तालापको पाठ । वार्तालापको समय: १ मिनेट, मिति: २०८० श्रावण ५)

तल्लो जाति : राजा साप् याँ चलाइ बक्सियो ।

मल्लो जाति : तुई याँ आई ।

तल्लो जाति : तम्सित एक काम थ्यो रे भुणुकी नाई ।

मल्लो जाति : कि काम थ्यो तेरो भुण्डब भट्ट ।

तल्लो जाति : मेर् त चेला डरहाल्लाले भगाइबठी केटी ल्यायो,आब मिलार्ई दिन पर्यो राजासाप् ।

मल्लो जाति : तुई तसोइ तेरो चेलो सालो तसोइ, मुई नाइ हुँ मिलउन्या जिज्या गरन्छइ आफुइ गर ।

नमुना संवाद नं. ४

मायादेवी : पुइला समिधनीउ (ढोग गरे समिधनी)

भागरथी : पुइला समिधनीउ, निका छौ त ? (ढोग गरे समिधनी, सञ्चै हुनुहुन्छ ?)

मायादेवी : निकी छु, मुइलै । (ठिकै छुँ मपनि)

भागरथी : बस्साब, भौत दिनपाछा धेकिया आज त । (बस्नुहोस्, धेरै दिनपछि देखिनुभयो त आज)

नमुना संवाद नं. ५

बिमला : ढोगदिया ठुल्बा (ढोग गरे ठुलो बाबा)

प्रदीप : भाग्यमानी बा, निको छैइ त (आर्शीवाद, सन्चै छौ ?)

बिमला : निकी छु ठुल्बा, काँ बठे आया हौ तम (ठिकै छु ठुलोबाबा, कताबाट आउनुभएको ?)

प्रदीप : काइनाइ बा, इसो यामुणी घुमघाम (कतैबाट होइन छोरी, यसो यतैतिर घुमघाम)

नमुना संवाद नं. ६

(बैतडी जिल्लाको वडा नं.५, न्वाली बस्ने ३५ वर्षीया श्रीमती भानदेवी चुनारा र १८ वर्षीया गोरेसिंह चुनाराले गरेको अनौपचारिक वार्तालापको पाठ । वार्तालापको समय: २० सेकेण्ड, मिति: २०८० असार २६)

आमा : आज खेल्लु जनभाए हाँ ला ।

छोरा : थोडादेर मात्तरी खेलबटी आइहाल्लो ।

आमा : हमक गद्दु उसोइ छ । घर कोइ नाइथिन् । जनभाई भण्या ब डौरहाल्ला ।

छोरा : भानिउ मुइ त । भट्टुइ आइभाउलो भण्या ब ।

आमा : भा मर । भट्टु नफरकिन होइभे ।

नमुना संवाद नं. ७

(बैतडी जिल्लाको वडा नं.२, सित्तड बस्ने ४४ वर्षीया श्रीमती पार्वती कपाडी र १८ वर्षीया नारायण भट्टले गरेको अनौपचारिक वार्तालापको पाठ । वार्तालापको समय: २० सेकेण्ड, मिति: २०८० असार २७)

आमा: आज खेल्लु जनभाए हाँ, लाटा ।

छोरा : थोडादेर मात्तरी खेलबटी आइहाल्लो ।

आमा : हमक गद्दु उसोइ छ । घर कोइ नाइथिन् । जनभाइ मेरो गुजुड्या ।

छोरा : भानिउ मुइ त । भट्टुइ आइभाउलो आमा ।

आमा : ल ल भा । भट्टु आसे हा बाबु ।

नमुना संवाद नं. ८

(बैतडी जिल्लाको वडा नं.४, जगन्नाथ बस्ने ४६ वर्षीया श्रीमती पार्वती कपाडी र १७ वर्षीया दीपक चन्दले गरेको अनौपचारिक वार्तालापको पाठ । वार्तालापको समय: २५ सेकेण्ड, मिति: २०८० असार २८)

आमा : आज खेल्लु नगइसेला है, छोरो ।

छोरा : अलिकति मात्तरी खेलबटी आइहाल्लो आमा ।

आमा : होमवर्क गद्दु उसोइ छ । घर कोइ होइसिन् । नगइस्यो है मेरो राजा ।

छोरा : अइले भानौ बरु भट्टै आइहाल्ला नि आमा ।

आमा : हुन्छ गइस्यो । छिट्टै आइसेला है बाबु ।

नमुना संवाद नं. ९

(बैतडी जिल्लाको वडा नं.६, सित्तड बस्ने २४ वर्षीया तुलसी ऐरी र १५ वर्षीया हरिश ऐरीले गरेको अनौपचारिक वार्तालापको पाठ । वार्तालापको समय: ३० सेकेण्ड, मिति: २०८० असार २८)

दिदी : भाप्पा, तेरो किताब का छ, एकफेर पड्डाकी दे त ।

भाइ : पुरे वा साज्जामा छ, आफूइ निकाल ।

दिदी : तेरो किताब मुइ नाइ हूँ निकाल्ल्या । तुइ निकालबटी ल्याइ ।

भाइ : चाइने भैग्या निकाल नति त जे गरून्छि ।

दिदी : लौ लौ (हुन्छ)

नमुना संवाद नं. १०

(बैतडी जिल्लाको वडा नं.३, सिद्ध बस्ने ४८ वर्षीया श्रीमती कलावती भट्ट र ५० वर्षीया श्रीमान नन्दराज भट्टले गरेको अनौपचारिक वार्तालापको पाठ । वार्तालापको समय: ३० सेकेण्ड, मिति: २०८० असार २८)

श्रीमान : तुइ गोउरा खालामा भा पुइ । मुइ घरमुणी काम गद्दौ ।

श्रीमती : तम एकला घर क्याइ बस्यौ काजबारा दिन ।

श्रीमान : घर कुद्दे मान्सु चाहियो । तुइ भानिब ।

श्रीमती : एकफेर दुएइ हाइउनु ।

श्रीमान : भिक गनगन जिन गर तुइ भा । मुइ घर बस्सौ ।

नमुना संवाद नं. ११

(बैतडी जिल्लाको वडा नं.३, सिद्ध बस्ने २७ वर्षीया गीता भट्ट र २४ वर्षीया बिरु भट्टले गरेको अनौपचारिक वार्तालापको पाठ । वार्तालापको समय: २५ सेकेण्ड, मिति: २०८० असार २९)

दिदी : भाप्पा तेरो किताब का छ ? एकफेर पड्डाकी दे त ।

भाइ : पुरे वा सज्जामा छ, हजुर आफू इ निकाल्स्यो ।

दिदी : तेरो किताब मुइ नाइ हूँ निकाल्ल्या । तुइ निकालिबटि ल्याइदे ।

भाइ : हजुर आफै निकाल्स्यो ।

दिदी : ल ल ।

नमुना संवाद नं. १२

(बैतडी जिल्लाको वडा नं.६, सिद्ध बस्ने ३० वर्षीया तारा काकी र ३१ वर्षीया बिरभान कार्कीले गरेको अनौपचारिक वार्तालापको पाठ । वार्तालापको समय: २५ सेकेण्ड, मिति: २०८० श्रावण २)

श्रीमान् : तुई गोउरा खालामा भा । मुई घरमुणी काम गद्दौ ।

श्रीमती : तम एकलाइ घर केन बस्सा काजबारा दिन ।

श्रीमान् : मालखाइ एकजना त हुनपड्यो ब । तुइ भा ।

श्रीमती : एकफेर हाम दुएइ होइउनु ।

श्रीमान : जिद्धि जनगर पुइ । तुइ भा भट्ट आसे । मुइ घरलाई बस्सौ ।

नमुना संवाद नं. १३

वैतडी जिल्लाको वडा नं. ७ देउलेक बस्ने ३० वर्षीया उमेश विष्ट र वडा नं. ८ देउलेक बस्ने २८ वर्षीया दिनेश काकीले गरेको अनौपचारिक वार्तालापको पाठ । वार्तालापको समय: १ मिनेट २० सेकेण्ड, मिति: २०८० श्रावण ३)

वक्ता १ : यार आज त मेर इक्जाम पुरा बिगड्यो ।

वक्ता २ : हो र, कस्याँ बिगाडि पुइ, पेपर त सजिलइ आइरथ्यो ।

वक्ता १ : खै कस्या भणुँ । जाण्या कोइसन लै सब बिगड्या ।

वक्ता २ : केइन बिगड्या होलो रे, खाली भणण्या होली तुइ ।

वक्ता १ : हो, भण्या ब साच्ची हो । तेर कसा गया परीक्षा ?

वक्ता २ : मेर लै खास्सै निका त केइन भाइया । ह्या जसाइ भानान् कौन्सा फाइनल इक्जाम हुन रे,फस्ट टर्मिनल त हुन् ।

वक्ता १ : हो, हुन त रे । तब लै आफूले त निको तयारी गद्दु पड्यो ।

वक्ता २ : अ हो धेकी । बडा गइला कुरडी गरे तुइले त ।

नमुना संवाद नं. १४

वैतडी जिल्लाको वडा नं. ८ कटौजपानी बस्ने ३० वर्षीया पार्वती जोशी र वडा नं. ८ कटौजपानी बस्ने ५० वर्षीया महेश भट्टले गरेको अनौपचारिक वार्तालापको पाठ । वार्तालापको समय: १ मिनेट १५ सेकेण्ड, मिति: २०८० श्रावण ७)

वक्ता १ : नमस्कार सर ।

वक्ता २ : नमस्कार नानी । कि छन् खबर ?

वक्ता १ : ठिकै छन् सर । हजरका कि छन् ?

वक्ता २ : ठिक छन् । का छै अचेल, कि गद्दामा छै ।

वक्ता १ : मुइ गोरखा छु सर ।

वक्ता २ : हो हा तुइ त उथै है धेकी । पढाइ का पुन्याए पुइ लाटी ।

वक्ता १ : मास्टर डिग्री मात्तरी हो सर ।

वक्ता २ : भौत निको । आब आगाडि लै पड्डुपड्यो । घरपायक सरूवा गरबटी याँइ के गद्दुपड्यो ।

वक्ता १ : हो सर, आब तसोइ गद्दुपड्यो ।

नमुना संवाद नं. १५

(बैतडी जिल्लाको वडा नं. ८ कटौजपानी बस्ने ६२ वर्षीया राजेश विष्ट र वडा नं. ८ कटौजपानी बस्ने ३० वर्षीया नरेन्द्र विष्टले गरेको अनौपचारिक वार्तालापको पाठ । वार्तालापको समय: १ मिनेट २५ सेकेण्ड, मिति: २०८० श्रावण ९)

वक्ता १ : बज्या ढोग दिया

वक्ता २ : भाग्यमानी नत्वा । का बठे आइ ?

वक्ता १ : उसेरी आया हुँ, तमलाइ भेट्टाकी ।

वक्ता २ : आब इथइ बस्से गरबटी आएकी है त छुट्टीमा ?

वक्ता १: छुट्टीमा आया हुँ बज्या, ५।६ दिनपाछा भानिउ ।

वक्ता २ : ए बा, आब इथइ नाइ हो त आइन्या । याइँ आइग्या सजी हुन्थ्यो ब ।

वक्ता १ : हो बज्या, आब प्रोसेस त गद्दायूँ कत्तेइ मिल्ग्या आइभानियुँ ।

वक्ता २ : है बा है, इथ निको भयो धेकी । चेलबेटी मान्सु टाढा त असजि भयो ।

वक्ता १: अँ बज्या, आब जति भट्ट मिल्यो औउनु पड्यो ।

नमुना संवाद नं. १६

(बैतडी जिल्लाको वडा नं. ३ श्रीकोट बस्ने २५ वर्षीया विनिता भट्ट र वडा नं. ४ जगन्नाथ बस्ने ५० वर्षीया शान्ती भट्टले गरेको अनौपचारिक वार्तालापको पाठ । वार्तालापको समय: १ मिनेट ५० सेकेण्ड, मिति: २०८० श्रावण ७)

वक्ता १ : आमा, सातबारका नाम भण त ।

वक्ता २ : सात बारा नामु : आइतबार, सौबार, माडलबार, बोबार, विपइबार, शुक्करबार, सन्चरबार।

वक्ता १: आमा तमले कति सम्म पड्या हौ स्कूल ?

वक्ता २ : मुइले त धेरै पाटीमा सिक्काउँ नान्नान् । अच्याला भो काथ्योब पैल्ली ।

वक्ता १: क्याइ आमा, स्कूल त हुनाइथ्याब, के नाइ गया तम?

वक्ता २: अच्याला जनि हाइहुइमा उत्तेखाइ स्कूल नाइथ्या, घरो जम्माइ काम गद्दुपड्यो, उइ लै सातुइ वर्षमा ब्या होइग्यो कि पडुन्थे उन्ज्या ।

नमुना संवाद नं. १७

आजु हम् एई इस्कूलको २० औं वार्षिकोत्सव मनौन्नारिउ । एसै उपलक्ष्यमा आजु एई कार्यक्रमका लाख्या अद्यछ भई आगाडि आइवटी आसनमा बस् दिनलाई मुई ... लाई हारदिक अनुरोध गर्छौं । एसै आजु हमरा प्रमुख अतिथिमा हमरा ईसै इस्कूल पर्याका र अइल भयाको चुनौउ जितवटी संसद भयाका हमरा माननीय संसद ... लाई आसन ग्रहण गर्दिनला हार्दिक अनुरोध गर्छौं । ... । आजु हमरा प्रमुख अतिथिलाई आफना मनमा लाग्या कुरेडी भुणिदिनलाई मुई एई स्टेजमा बोल्उनाँ ।

नमुना संवाद नं. १८

(बैतडी जिल्लाको वडा नं.६ सिताड बस्ने १७ वर्षीया पुष्कर ऐरी र ३० वर्षीया रोहित ऐरीले गरेको अनौपचारिक वार्तालापको पाठ । वार्तालापको समय: १ मिनेट, मिति: २०८० श्रावण ७)

बाबा: पार्यो किताप ल्या ।

छोरा: नाई ल्याउनिउ मुइलाई पड्या मन नाइ थि ।

बाबा: बडि बोल्यावटी चप्पलले हाण्लो पुई खालैई ।

छोरा: मुईले होमर्कु जम्माई गरिसक्या छुँ ।

बाबा: तेरी ईज्या काँ गई ।

छोरा: घासँ गएइहो ।

बाबा: तेरी दिदी काँ छ ?

छोरा: दिदी त टिबी हेदाछी ।

नमुना संवाद नं. १९

(बैतडेली भाषिक वक्ताहरूबाट सङ्कलित वाक्य)

उच्च वर्ग: हजुर मङ्गलबार आइस्यो ।

मध्यम वर्ग: तम् मङ्गलबार आया ।

निम्न वर्ग: तुई माङ्गलबार आएइ ।

उच्च वर्ग: बुवा हजुर खाना जिउनार गरिबकस्यो ।

मध्यम वर्ग: बुवा खानाकी आस ।

निम्न वर्ग: बुवा भात खानाकी आई ।

उच्च वर्ग: मास्टरसब हजुरखाई मुईले भुण्याको थियानी ।

मध्यम वर्ग: मास्टरसाप तम्खाई मुईले भुण्या थियानी ।

निम्न वर्गः माटरसाप तुईखाई मुइले भुण्या थ्याब ।

नमुना संवाद नं. २०

(बैतडेली भाषिक वक्ताहरूबाट सङ्कलित वाक्य)

(क) बालबालिकाको भाषा

(अ) हम्मु भया ।

(आ) अँ आयो ।

(इ) बुबु खानौं ।

(ई) हाउ आयो ।

(उ) नुनु आयो ।

(ख) युवायुवतीको भाषा

(अ) कसी नकर्ची छ ।

(आ) क्या खतरा छ ।

(इ) निको छै ला ब्रो ।

(ई) मुइलाई निन लाग्गाछी ।

(उ) तो केटी तेरा दाईको भाउजू हे था छ ।

(ग) प्रौढावस्थामा प्रयोग हुने भाषा

(अ) मेरा घर आया ।

(आ) बेली रात सूइना निका नालभधई धेक्या ।

(इ) एइका बुवा त देश गया हुन् ।

(ई) विछोड जन हौ प्यारा रात सुइना आस्या ।

(घ) वृद्धावस्थामा प्रयोग हुने भाषा

(अ) मेरा दुखु मेराइ भगवान था छ उइ जाणलो ।

(आ) पैली मेरा पालामा याँ भूत आउन्थ्यो ।

(इ) तल्ला घर पुराणमा भान्नारिउ ।

(ई) विचारो कति न्यारोइ मान्सु थ्यो, स्वर्ग भौ ।

सन्दर्भसामग्री सूची

- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६५), *सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान* (चौथो संस्क.), काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६८), *प्रयोगात्मक नेपाली व्याकरण* (चौथो संस्क.), ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०७६), *समसामयिक नेपाली व्याकरण* (सातौं संस्क.), काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- अवस्थी, महादेव (२०४०), *वैतडेली भाषिकामा स्त्रीलिङ्गी प्रयोग*, काठमाडौं : लेखक स्वयम् ।
- अवस्थी, महादेव (२०५८), *वैतडेली भाषिकाका केही पक्ष*, काठमाडौं : एकता प्रकाशन ।
- आचार्य, माधव र रामप्रसाद गौतम (२०७३), *सामाजिक भाषाविज्ञान तथा मनोभाषाविज्ञान* (दोस्रो संस्क.), कीर्तिपुर : दीक्षान्त प्रकाशन ।
- उपाध्याय रेग्मी, चूडामणि बन्धु (२०२५), *नेपाली भाषाको उत्पत्ति*, ललितपुर : जगदम्बा प्रकाशन ।
- गिरी, जीवेन्द्रदेव (२०६५), *सिम्ताली भाषावैज्ञानिक अध्ययन, अप्रकाशित विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध*, कीर्तिपुर : नेपाली केन्द्रीय विभाग ।
- गौतम, देवीप्रसाद र प्रेमप्रसाद चौलागाई (२०७०), *भाषाविज्ञान*, घण्टाघर : पाठ्यसामग्री पसल ।
- घिमिरे, वासुदेव (२०६४), *समाज भाषाविज्ञान*, काठमाडौं : वाङ्मय प्रकाशन ।
- पनेरु, नेत्रप्रसाद (२०६९), *डोटेली शब्द घटक*, कैलाली : लेखक स्वयम् ।
- न्यौपाने, टंकप्रसाद (२०५९), *भाषाविज्ञानको रूपरेखा*, धरान : नेपाल बुक डिपो ।
- पोखरेल, बालकृष्ण (२०९९), *नेपाली भाषाको कथा*, *नेपाली*, पूर्णाङ्क १२, पृ. २७-६० ।
- पोखरेल, बालकृष्ण (२०२२), *राष्ट्रभाषा*, ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- पोखरेल, माधवप्रसाद (२०५६), *नेपाली वाक्यव्याकरण*, काठमाडौं : एकता बुक्स ।
- बन्धु, चूडामणि (२०५२), *भाषाविज्ञान* (पाँचौं संस्क.), ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- बन्धु, चूडामणि (२०५६), 'भाषाका केही पक्ष : सञ्चार, रूप र अर्थ' *वाङ्मय* वर्ष ९, पूर्णाङ्क ९, पृ. १-१५ ।
- बन्धु, चूडामणि (२०७८), *भाषाविज्ञानका सम्प्रदाय* (पाँचौं संस्क.), काठमाडौं : एकता बुक्स डिस्टिब्युटर्स प्रा.लि. ।

भट्ट, भीमदेव र आनन्ददेव भट्ट, (२०१७), *बैतडीका केही स्थानीय शब्दहरू भाग १*, काठमाडौं :
आनन्ददेव भट्ट ।

भट्टराई, डी.पी. (२०७०), *भाषाविज्ञान*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

भण्डारी, पारसमणि (२०६५), *सामाजिक तथा मनोभाषाविज्ञान*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक
भण्डार ।

भण्डारी, पारसमणि (२०७६), *प्राञ्जिक लेखन तथा सम्पादन*, (दोस्रो संस्क.), काठमाडौं :
विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

यादव, योगेन्द्र प्रसाद र भीमनारायण रेग्मी (२०५९), *भाषाविज्ञान* (दोस्रो संस्क.), कीर्तिपुर :
न्यु हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज ।

शमशेर, पुष्कर (२०१९), *नेपाली सजिलो व्याकरण*, (पाँचौं संस्क.), काठमाडौं : नेपाली
भाषाप्रकाशनी समिति ।

शर्मा, मोहनराज (२०७१), *प्रज्ञा नेपाली सन्दर्भ व्याकरण*, काठमाडौं : नेपाल प्रज्ञाप्रतिष्ठान ।

शर्मा, सुकुम (२०७०), *नेपाली व्याकरणको ऐतिहासिक सर्वेक्षण* (दोस्रो संस्क.), कीर्तिपुर :
सनलाइट पब्लिकेशन ।

शर्मा, सुकुम (२०७८), 'लैङ्गिक भाषिका : साहित्यिकसन्दर्भ', *भृकुटी*, नारीवाद विशेषाङ्क,
पृ. ४३६-४४५ ।

Beames, John (1872), *A Comparative Grammar of the modern Aryan languages of India*, London: Trubner and Comp.

Grieson, G.A. (1927), *Linguistic Survey of India, Vol. I*, Calcutta: Motilal Das
Banarasi Das.

Holmes, J. (2008), *An Introduction to sociolinguistics*, third ed., London: Person
Longman.

Hudson, R.A. (1980), *Sociolinguistics*, London: Cambridge University Press.

Romaine (2009), *Language in Society*, New York: Oxford University Press.

Waldorf, Heatherm (2007), *Grist*, Calgary: Red Deer Press.

Yulem George (1985), *The Study of Language*, London: Cambridge University Press.